

RADV ROSETTI

**MEINOLF ARENS
DANIEL BEIN
DEMÉNY LAJOS**

Rendhagyó nézetek a csángókról

**ELTE ROMÁN FILOLÓGIAI TANSZÉK
KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL LEVÉLTÁRA
BUDAPEST, 2004**

**Radu Rosetti
Meinolf Arens
Daniel Bein
Demény Lajos**

Rendhagyó nézetek a csángókról

**Szerkesztette és az előszót írta
*Miskolczy Ambrus***

**ELTE Román Filológiai Tanszék
A Központi Statisztika Hivatal Levéltára
Budapest, 2004**

TARTALOM

Előszó

Radu ROSETTI A moldvai magyarokról és katolikus püspökségekről

- I *A moldvai magyar lakosságról*
- II *Az első Milkói Püspökségről*
- III [...] IV *A Kun Püspökségről*
- V *A magyarok moldvai letelepedéséről*
- VI *A második Milkói Püspökségről*
- VII *A Szeretvásári Püspökségről*
- VIII *Az első Bákói Püspökségről*
- IX. *A „Moldaviensis” Püspökségről*
- X *A harmadik Milkói Püspökségről*
- XI *Következtetés*

Despre unguri și episcopiiile catolice din moldova de Radu ROSETTI

- I *Despre populațiunea ungurească din Moldova*
- II *Despre întâia Episcopie a Milcovului*
- III [...] IV *Despre Episcopia Cumanilor*
- V *Despre așezarea Ungurilor în Moldova*
- VI *Despre a doua Episcopie a Milcovului*
- VII *Despre Episcopia Siretiului*
- VII [= VIII] *Despre întâia Episcopie a Bacăului*
- IX *Despre Episcopia „Moldaviensis”*
- X *Despre a treia Episcopie a Milcovului*
- XI *Concluziune*

Demény Lajos Radu Rosetti és a moldvai csángó-magyarok

Meinolf Arens – Daniel Bein Katolikus magyarok Moldvában

- 1. Moldva történelmének alapvonalai és a moldvai magyarok (csángók)
 - 2. Kutatástörténeti mozzanatok, kutatási feladatok
 - 3. A katolikus egyház Romániában, különös tekintettel a moldvai katolikusokra/csángókra
 - 4. A moldvai katolikusok/csángók jelentősége a tudomány számára
- Bibliográfia

Előszó

– Dicsértessék a Jézus Krisztus!

– Dute la dracu! (Menj az ördögbe!)

Ez volt a válasz, amellyel valahol Moldvában a csángó hívő köszöntését római katolikus papja fogadta.¹ Az ördög jelen van. „A zsidók után sor kerül rátok is” – figyelmeztette 1941-ben egyik ortodox „hazafi” katolikus honfitársát, ugyancsak valahol Moldvában.² Si non è vero, è ben trovato – „ha nem igaz, akkor is találó”, mondhatná egy a csángó világban járatos olasz pap, akinek missziójához még a magyar nyelv üldözése is hozzátartozott.

Félreértés ne essék, ezen példák felemlegetésével nem uszítani akarunk, hanem a helyzet drámaiságát szeretnénk éreztetni. És egyben fel szeretnénk kelteni az érdeklődést a kérdések iránt: Miért alakult ki a csángók körül ilyen feszültségekkel terhes légkör? Kinek használ? Miként lehetne a helyzetet normalizálni? A válasz természetesen nem egyszerű, és naivság lenne azt hinni, hogy éppen egy kis könyvecske mutatná fel a varázsvesszőt, amelynek intésére minden megváltozna. De az nem baj, ha megpróbálunk a válaszok lehetőségén és további kérdéseken elgondolkozni. Ebben némileg segíthet ez a munka, amelynek megvan a maga szomorkás története.

Tanszékünk, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Román Filológiai Tanszéke az 1990-es évek elején előszeretettel tett közzé rendhagyó román műveket és forrásokat, olyanokat, amelyeket korábban nem lehetett kiadni, vagy nem volt tanácsos. Ezek ugyanis a román történelem és művelődéstörténet azon mozzanataira vetnek fényt, amelyek közül néhányat még ma sem fogad be az ún. nemzeti közvélemény. Ilyen például Gheorghe I. Brătianunak Erdély történeti szerepéről szóló Franciaországban megjelent eszmefuttatása, amelyből néhány fejezetet közöltünk magyarul³, és hiába a hazai Brătianu-kultusz – hiszen az egykori jobboldali politikust és mindenekelőtt kitűnő történészt 1950-ben agyonverték a börtönben – a mai napig sem jelent meg az idézett mű románul. De Moses Gasternek a román nép eredetéről szóló írása sem fog egyhamar románul megjelenni,⁴ mint ahogy nem adják ki a dákoromán kontinuitást elvető nagy tudományos műveket sem.⁵ Megintcsak ne essék félreértés, ezek közzé tételében nem a bosszantás öröme vezetett, hanem a román szellemi élet pluralizmusát akartuk érzékeltetni, mert ezt a pluralizmust biztató történelmi hagyománynak tartjuk, olyan hagyománynak, amelyre lehet építeni, és mint tudjuk, lassan erőre kap méltó folytatása, miközben a modern pluralista szellemiség hordozóit a hivatalos tudományosság vezérei, ahogy az nálunk lenni szokott, igyekeznek marginalizálni. Nos, mintegy tíz éve egy ilyen nagy hajdani marginális figurát szerettünk volna bemutatni, Radu Rosettit, és az ő írását a moldvai magyarság történetéről, amelyet 1905-ben tett közzé.

¹ Szabó T. Ádám: A moldvai csángómagyarság nyelvatlasza. *Néprajzi Látóhatár*, 1994. 1–2. sz. 315.

² A jászvásári Római Katolikus Püspökség levéltári anyagából idézi Marius Diaconescu: A moldvai katolikusok identitásválságának okai: politikai és historiográfiai mítoszok között. Kézirat

³ Gheorghe I. Brătianu – Makkai László: *A Tündérváros. Grădina zinelor*. Szerk. Miskolczi Ambrus. Bp., 1994.

⁴ Moses Gaster: *Judaica & Hungarica*. A bevezetést írta és a forrásokat válogatta Miskolczi Ambrus. Bp., 1993.

⁵ Gottfried Schramm: *Korai román történelem*. Bev. Miskolczi Ambrus. Debrecen, 1997.

Radu Rosetti sajátos alakja a román történetírásnak és szellemi életnek. Kicsit külön, kicsit magányos, aki a saját útjait járta. Egyszóval nonkomformista, talán az egyik legnagyobb a román kultúrában. Igaz, mint fejedelmi sarj megengedhette magának. És nem akármilyen, hanem ízig-vérig demokratikus, aki tudott a nép nyelvén. Mint a nagy román klasszikus író, Mihail Sadoveanu hangsúlyozta: „úgy beszélt mint a parasztok, és európai módon gondolkodott”.⁶

Egyike volt azoknak, akik nem fogadták el a dáko-román kontinuitás elméletét, márpedig ez már egyre inkább a szekularizált vallás jellegét öltötte. Nem véletlen, hogy ezt nem szokták róla megemlíteni. Kínos kérdés, és ráadásul ez még a csángók ügyében jelzett különvéleménnyel társul. Aligha véletlen, hogy nem sikerült olyan kötetet összeállítani, mint amelyet Gheorghe I. Brătianunak és Makkai Lászlónak az erdélyi fejedelmi korról szóló írásaiból, melyeket több kiváló szakember értékelő észrevételeivel zárhattunk. Márpedig majdnem egy évtizedig gyűjtögettük az ígéreteket. Közben volt, aki távozott is körünkől, mint Györffy György, aki hiteles szakértőként nyilatkozhatott volna a román történész forráskezeléséről, művének historiográfiai jelentőségéről. Mert ne felejtjük, amikor Rosetti írását közzé tesszük, akkor alapvetően már inkább eszmetörténeti dokumentumot teszünk közzé, vagy legalábbis így tesszük közzé, a hitelesség érdekében románul is. (A csángókat nem érintő részt a barcasági német lovagrend működéséről el is hagytuk.)

Hogy valójában ki volt Rosetti, milyen tevékenységet fejtett ki és milyen feltételek között, azt Demény Lajos kitűnő tanulmánya mutatja be. Bepillantást enged egy nagy európai román értelmiségi gondolkodásába. De ha felidézzük azt, amit Sadoveanu írt róla akkor, ne felejtjük, nemcsak a demokrata bojár gondolkodott európai módra, hanem a parasztok is, közelebbről a csángók. Meinolf Arens és Daniel Bein – kötetünk számára készített – izgalmas tanulmányának egyik tanulsága éppen az, hogy a csángó jelen – sok vonatkozásban – európai élő múlt.

Meinolf Arens és Daniel Bein németből fordított tanulmányából kiderül, hogy a csángók körül dúló szenvedélyek is európaiak, csak hogy ezek a totalitárius és populista mozgalmak világába is vezetnek, miközben újabb és újabb fejleményeknek lehetünk tanúi e téren is. 2002 végén készült el Arens és Bein említett tanulmánya. Azóta úgy tűnik, hogy román szakemberek között is akadnak fiatalok, akik mértéktartó módon, a tisztázás igényével közelednek a kényes kérdéshez, felvetve azt a román igényt, hogy magyar részről is hasonló kritikus szemlélet érvényesüljön. Azt mondják, hogy ők nagyon is kockáztatnak, vásárra viszik a bőrüket, míg a magyarok az egészet páholyból nézik. S valóban 2002-ben a Román Akadémia például zártkörű tanácskozást szervezett, a bukaresti Demény Lajos hozzászólását gondosan méretre vágta az irányítók,⁷ de tegyük hozzá, hogy nyugatabbra is így járnak el a historiográfiai minidiktátorok, amikor egyben saját mítoszukat is építgetik.

Nem lévén a kérdésnek szakembere, nem vállalkozhatom annak elemzésére, hogy a csángókultusz milyen szerepet játszik a magyar azonosságtudat alakulásában. Olyan alapos kutatásra volna szükség, mint amelyet Arens és Bein is sürget. És természetesen szükséges ennek a kutatásnak az intézményes támogatása, stb. A csángók iránti magyar érdeklődés sokszínűségét azonban mindenképpen kiemelhetjük. A csángók és múltjuk ismerete egyszerre jelenti a nemzeti önsajnálát objektumát, és egyszerre elégíti ki az archaizmus iránti igényt, amely az

⁶ Mihail Sadoveanu: Bătrînul Radu Rosetti. *Opere*. 9. Bucureşti, 1957. 599.

⁷ Ferenc Pozsony: *Ceangăii din Moldova*. Cluj, 2002.

európai modernitás „normális” megnyilvánulása.⁸ Ugyanakkor a mai világ a kisebbségek világa is. Egyre többen vannak, akik kisebbséghez tartozónak érzik magukat, több-kevesebb agresszivitással, részben azért, mert saját létüket védik, részben azért, hogy másokét a magukénak rendeljék alá. Közhely, de az élet igazolja valóságértékét annak a közhelynek, hogy a kisebbség világa tükör, amelyben a többség megnézheti magát, és azt, hogy miként bánnak vele. De feltárul az egész univerzum erkölcstelensége, és az ellenében kifejtett önkorrekció igénye is. Biztató fejlemény az Európa Tanács 2001. évi határozata a moldvai csángók néprajzi csoportjának védelméről. A hazai eszmélkedésnek is vannak forrásai, ahogy az ellenmunkának is. Erre példa lehet Mikecs László 1942-ben kiadott könyve és könyvének, *A csángóknak a megcenzúrázása*. A cenzor kihagyta azon részeket, amelyek a hazafiaskodás meddőségére, a magyar történelmi osztályok felelősségére, a római katolikus klérus politikai céljaira utaltak. A csángók – Mikecsnél is – természetesen a magyar gyepű harcosai. Ez az a frazeológia, amely hasonló románnal ölelkezik – az ördög legnagyobb öröme. De azért Mikecs László figyelmeztetéseinek egy rész kilép a háborús időből: „Mi megláttuk, hogy a csángók sorsa olyan összefüggésben van velünk, mint az U-alakú edény két szárában a víz egymással. Ha betegek, gyengék, elhagyottak vagyunk, ők is azok. Erőnk, egészségünk pedig az övékét is jelenti.”⁹

Azóta tudjuk, hogy az U-alakú edény képzete egész Európára érvényes. Hatalmas közlekedő edényben vagyunk valamennyien. És ezt célszerű lenne tisztán tartani. Amit Mikecs László magyar vonatkozásban írt, román vonatkozásban is igaz. A pluralizmus többet ígér, mint a nacionalista önkultusz. Az is közhely, hogy „a csángók valójában nem románok és nem is magyarok”.¹⁰ Identitásuk alapvetően vallásos, miközben sok papjuk éppen ebben alázza meg őket, ha csak nem olvadnak fel valamiféle fundamentalizmusban, ami éppen csángó mivoltuknak vet véget. Szép szólam: a csángók maradjanak csángók. A kérdés, hogy miként maradjanak és miként maradhatnak. Ezt nekik kell eldönteni. A csángó múlt feltárása ebben segíthet, ha erkölcsileg és tudományosan hiteles. Így őrizhetünk meg valamit ennek a világnak az emberségéből. Könyvünk azt is példázhatja, hogy ebből mit ismertünk fel.

Miskolczy Ambrus

⁸ Hatos Pál: szempontok a csángókutatás kulturális kontextusainak értelmezéséhez. *Pro Minoritate*, 2002. 4. sz. 5–16.

⁹ Mikecs László: *A csángók*. Bp., 1942. 328.

¹⁰ Attila Jakab: Les «catholiques» de Moldavie. Groupe social à caractère national ou religieux? *Histoire et Anthropologie*, 2000. 21. sz. 129.

Radu ROSETTI

A moldvai magyarokról és katolikus püspökségekről

Elhangzott az 1905. április 2-i ülésen

I

A moldvai magyar lakosságról

Az állampolgári jogokat élvező állandó magyar lakosság Moldvában 50-60.000 lelket számlál. Ez a teljes egészében katolikus vallású lakosság két jól elkülöníthető csoportra oszlik: *csángókra* és *székelyekre*. A csángók főleg a Szeret völgyét lakják,¹¹ a folyó bal oldalán fekvő dombokat, az Aranyos-Beszterce völgyének alsó végét és a Moldova völgyének Tupilați-tól délre eső részét. Néhány elszigetelt falutól eltekintve – Putna megyében egy, Tecuci megyében két, Vaslui megyében két, Fălciu megyében két és Iași megyében két falu, melyeknek lakosait a Szeret menti magyar központokból hozták – a csángók Román és Bákó megyékben tömörülnek. Az elszigetelt falvak lakosai már egyáltalán nem tudnak magyarul és csak románul beszélnek. A Szeret-völgy csángói mind beszélnek magyarul, a nők egy része pedig egyáltalán nem tud románul.

A csángók egyik nyelvi sajátossága, hogy nem tudják kiejteni a *cs* és *s* hangokat akkor sem ha románul, akkor sem ha magyarul beszélnek. Nem tudják így mondani: *șarpe*, *șarampoi*, *șopârlă*, *pește*, *șipot*, *ciaun*, *cias*, *cioară*, *cercevea*, hanem így mondják: *sarpe* („szárpé”), *sarampoi* („szárámpoju”), *sopârlă*, *peste* („pészté”), *sipot* („szipot”), *siaun*, *sias*, *sioară*, *serseve*.¹² A csángók nagy többségükben módos és szorgalmas emberek: falvaikban sok a

¹¹ Pe lungimea dintre Pașcani și Ploscuțeni. – A Paskán és Ploszkucény közötti távon.

¹² Cu prilejul trecerii mele, în cursul anului trecut, 1904, prin mai multe sate ungurești de pe Siretiu, am constatat că această particularitate a Ciangăilor este pe cale de a se pierde. Mai ales în satele cu populație amestecată, Ciangăii încep a promunța pe *ș* și pe *ce* sau *ci*, întocmai ca și noi. Această schimbare este mai cu samă datorită serviciului militar obligator.

Vorbind în satul Poiana lui Iurașcu cu doi Ciangăi, unul de patruzeci și cinci de ani care făcuse serviciul în armata permanentă, și altul de treizeci și opt de ani care fusese scutit de serviciu, am constatat că cel dintâiu nu *săsăia* decât din când în când, iar cel de al doilea pronunța numai o pătrime din cuvinte în chip corect, iar celelalte după obiceiul Ciangăilor.

În satele cu populațiune numai de Ciangăi, schimbarea se observă numai la acei cari au servit în armata permanentă și la o parte din copii cari frecventează sau au frecventat școala. Iar chiar acele din femei cari vorbesc românește păstrează pronunțarea obișnuită de părinții lor. – A múlt év, 1904 folyamán több Szeret menti magyar faluban tett látogatásom alkalmával azt tapasztaltam, hogy a csángók eme nyelvi sajátossága eltűnőben van. Kivált a vegyes lakosságú falvakban a csángók is kezdik úgy ejteni az *ș* (*s*) és *ce* vagy *ci* (*csé*, *csi*) hangokat, akárcsak mi. Ez a változás főként a kötelező katonai szolgálat hatása.

Amikor Poiana lui Iurașcu faluban két csángóval beszélgettem – egyikük 45 éves volt és kitöltötte a sorkatonai szolgálatot, másikuk 38 éves volt, ezt felmentették a katonai szolgálat alól –, azt tapasztaltam, hogy az első csak olykor-olykor sziszeg, a másik viszont a szavaknak csak egyharmadát ejtette helyesen, a többit pedig csángó szokás szerint.

viszonylag jelentős vagyonú gazda. Hirtelen haragúak, hajthatatlanok, engedetlenek, hajlamosak az iszákosságra és az erőszakos bűncselekményekre.

Azon birtokok okleveleinek vizsgálatából, ahol a csángó falvak elhelyezkednek, kiderül, hogy ezek a falvak *ősidők óta* fennálltak vagy olyan csángó telepések alapították őket, akiket a moldvai állam kezdetekor már meglevő falvakból hoztak.

Amint a továbbiakban látni fogjuk, egy 1439. évi pápai bulla szerint IX. Bonifác pápa 1391-ben kénytelen volt az 1371-ben alapított Szeretvásári Katolikus Püspökség mellett Bákó városában egy másik püspökséget létesíteni *a moldvai katolikusok nagy száma és kedvezőtlen szétszórtsága miatt*.¹³

Nyilvánvaló, hogy éppen e kedvezőtlen szétszórtság ellensúlyozására választották akkor Bákó városát az új püspökség székhelyéül. Bákó ma is a csángók lakta területek középpontja. Ez is egyik erős bizonyítéka itteni régiségüknek, hiszen teljesen bizonyos, hogy ők az időtől máig állandóan ugyanazon vidéken maradtak.

A csángók lakta települések helynévanyaga kevés kivétellel román, ami azt bizonyítja, hogy a csángókat kezdetben olyan területekre telepítették, ahol román lakosság élt.

A román állampolgárságú székelyek Bákó megye hegyvidékén élnek és különösen az egykori Tatros-vidék területén. Fő településeik a következő községek: Szalonc, Mojnест, Băhnașeni, Bruszturósza, Dormánfalva, Doftana, Gorzafalva, Bogdánfalva, Szalánc, Aknavásár, Tatrosvásár, Ónfalva, Berzunc, Târgus-Valea-Rea, Sănduleni, Teckán, Nádas, Bogdána és Kőjuc.

Ezek a székelyek majdnem mind beszélnek románul, bár általában magyar hangsúllyal, és nehézség nélkül ejtik a *cs* és *s* hangokat, akárcsak mi.

Általában szegények; többet isznak mint a románok, de szorgalmasabbak. Abban különböznek a csángóktól, hogy nagyon jámborak és engedelmesek.

Az általuk lakott birtokok okleveleinek vizsgálatából kiderül, hogy ezeket a magyarokat, a tatrosvásáriak egy része kivételével, viszonylag közelebbi időpontokban hozták ide, a XVII. század elejénél semmiképpen sem korábban.

Ez a körülmény ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy Bákó megye ama részén, amely egybeesik az egykori Tatros-vidékkel, sok magyar eredetű helynév található.

Míg Suceava és Neamț megyék román parasztsága a Moldva és Magyarország közötti határt alkotó hegyek megnevezésére szinte kizárólag román neveket használ, Bákó megyében a határhegyek elnevezése szinte kizárólag magyar. Lássuk először Suceava és Neamț megyék határhegyeinek román neveit és mellettük a hivatalos magyar neveket:

A kizárólag csángók lakta falvakban ez a változás csak azok körében észlelhető, akik katonai szolgálatot teljesítettek még az iskolás vagy iskolát járt gyerekek egy részénél. Az asszonyok viszont, ha beszélnek is románul, megőrzik a szüleiktől megszokott ejtést.

¹³ Episcopatus... quem terra Moldaviae, ob terrae illius vastitatem et Christi fidelium incommodam nimis dispersionem, praeter antiquiorem Cerethensem... (Kurz., *Magazin*, etc., II, p. 26).

Román elnevezések

Pietrile-Roşii
Cerebic
Căliman
Buciniş
Drăgoiasa
Prislopul
Țibleş
Dealul-Verde
Albiuța
Straja
Prislopul
Preluca-Ursului
Picioarul-lui-Sfârdea
Piatra-Roşie
Chicerul
Făgetelul
Ivănuş
Floarea
Obcina-Cepchieşului
Kerek-Havas
Toroglez
Poiana-Crucii
Bâtca-de-Piatră
Dealul Fluturului
Curmătura-Lăzăroaei
Tarcuța

Magyar elnevezések

Veres-kő
Csere-bükk
Kelemen
Bucsinis
Dragojoasza
Prizlop
Czibles
Djalul-Verde
Albiucza
Strazsa
Prizlop
Preluka-Urszuluj
Picsorul-luj-Sfirdea,
Veres-kő
Kicsere
Fagseczelul [Fadseczelul]
Ivanos
Floarea
Csepkes
Kerek-Havas
Torokljás
Pojana-Krucsej
Bitka-de-Pjatra
Meleg-Havas
Kurmătura-Lazaroj
Tárkucza

Négy kivétellel mindezek az elnevezések románok; közülük soknak nincs is magyar fordítása, s a magyarok e helyek megnevezésére román szavakat használnak.

Amint azonban elérjük az egykori Tatros-vidék határát, majdnem kizárólag csak magyar elnevezéseket találunk, és ezeket használják a románok is; a legtöbbnek nincs is román megfelelője.

<i>Román elnevezések</i>	<i>Magyar elnevezések</i>
Grinduș	Grindus
Tarhaoș	Tárhavas
Ciudomir	Csüdamer
Aldamaș	Aldámás [Áldomás]
Popoin	Pipő
Apahaoș	Apa-Havas
Cherebic	Kerek-Bükk
Șolintar	Sólyom-tár
Muieruș	Magyaros
Obrejescul	Magyaros-Sorka
Nemira-Mare	Nagy-Nemere
Nemira-Mică	Kis-Nemere
Micheș	Mikes
Șandru-Mic	Kis-Sándor
Șandru-Mare	Nagy-Sándor
Cheșchieșul	Kecskes
Brezoiul	Brezoiul
Runcul-Alb	Runkul-Alb
Haloș	Halas
Clăbuc	Kálábucs

Ettől délre, Putna megyében, ismét csak többnyire román elnevezéseket találunk.

Hasonló magyar elnevezések azonban nem korlátozódnak a határhegységekre, hiszen a volt Tatros-vidék egész területén számos magyar elnevezéssel találkozunk mindenütt. Közülük íme néhány, csak futólag:

Hegynevek: Kis-havas, Sáros, Piliska, Nagyhavas-fark, Kishavas-fark, Lápos, Küküllő Aknavásár mellett, Karakalló, Perkő Ónfalvával szemben, Posorka-hegy Putna-vidék határán.

Pataknevek: Aszó, Csüdömér, Csügés, Kocsor, Szulca, Szalonc, Zsíros, Örményes, Karakalló, Talamba, Nagy-Kőjuc, Kis-Kőjuc, Káson, Kálaszó, Kotumba.

Megjegyzendő, hogy a terület legjelentősebb folyója, amelyről az egész vidék nevét kapta, a Trotuș (régi oklevelekben Totruș) is a magyar Tatros elnevezés romlott fajtája, ez pedig a szláv Bistrița megfelelője. A legjelentősebb patakok is, mint az Ojtoz, Tázló, Úz, Káson, Aszó pataka ugyancsak nyilvánvalóan magyar nevűek.

Jellemző, hogy olyan helységekből, ahol ma már egyáltalán nincsenek magyarok, mint például Mănăstirea Cașin községben, a Cașin (Kászon) [mcs Káson] vize nevén kívül ott találjuk még a Kálaszó, Kis-Halas, és Nagy-Halas patakot, a Kálaszó, Kis-Halas és Nagy-Halas hegységet.

A Căiuțul községbeli Pralea falu magyar kolóniáját a XIX. század elején telepítették, ámde a Kis-Kőjuc és a Nagy-Kőjuc patak (Köucz = Pietros) már XVII. századi oklevelekben is ezt a nevet viseli.

Ez a jórészt magyar helynévanyag csakis annak tulajdonítható, hogy a szóban forgó településeknek magyarok adtak nevet, és a magyarok után oda érkező románok ezeket már magyar néven találták. Kétségtelen, hogy a régi magyar elnevezések közül sokat felcseréltek más román névvel, de elég jelentős számban fennmaradtak a mai napig. Számomra több mint valószínű, hogy a moldvai államalapítás előtt azt a vidéket, amelyet később Tatrosnak neveztek, legalábbis jelentős részében magyarok lakták.¹⁴

¹⁴ Multe numiri vechi din această regiune au dispărut și pînă ele, fără îndoială, erau numiri ungurești. Următorul document ne citează patru sate; trei din ele nu mai există, iar unul, *Laslovovții*, a fost cu bună samă descălecat de un *Laslău* oareșcare. Apoi boierii, despre cari se vorbește în act și cari trăiau în a doua jumătate a veacului XIV și la începutul veacului XV, erau fără îndoială Unguri, iar Părintele lor, *Ghelebi Miclouș*, trebui... să fi fost născut înainte de întemeierea Statului moldovenesc.

Iată actul:

»Cu mila lui Dumnezeu Noi Alexandru Voevod, Domn [al] Țării Moldovei, facem prin această carte a noastră știut tuturor care vor căuta pe dânsa ori cetindu-se o vor auzi, pentru acest adevărat credincios sluga noastră, dumnealui Domoncuș Stolnic și fratele său Blaj și Iacob, fiul lui Ghelebi Miclouș, ce au slujit ei mai înainte sfânt odihniților Domnilor ce au fost mai înainte de noi cu dreaptă și credincioasă slujbă, dar (rupt) ne slujesc nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă, drept aceea, noi văzând a lor dreaptă și credincioasă slujbă cătră noi, i-am miluit pe dânsii cu deosebită milă, de le-am dat lor, în țara noastră a Moldovei, șase sate pe Cașin (Kașen) și pe Oituz (Ohtuz), anume Stănișoreștii și Laslovovții și Grozeștii și Stoineștii dela Vlaci, cu toate hotarele lor, pe toate aceste de mai sus scrise li s'au dat lor uric cu tot venitul în vecii vecilor, și fiilor lor și nepoților, prestrănepoților și prestrănepoților de fii, și fraților lor «... (urmează credința Domnului, a fiilor săi și a boierilor). *Tălmăcire din uric vechiu sârbesc dela Alexandru Vvod, scris pe pergament în Suceava la anul 6918 Martie 15, în ziua Sfântului Lazar, în Sâmbăta a 6-lea a postului mare., Docum. Acad. Rom., Pach. LXIII (No. 221.)*

Nu numai că Ghelebi Miclouș era Ungur, dar numele lui este scris după obiceiul unguresc, numele de familie precedând pe cel de botez. Cazul este departe dea fi unic.

Într'un document tot dela Alexandru cel Bun, dat în Suceava, la 20 Fevruarie 1413, și dăruit Academiei Române în zilele din urmă de către d-l G. Beldiman, vedem că Domnul întărește lui Crăciun Belcescul două sate pe Valea-Albă, din cari unul se află: „între Totoiești și *Leveti Miclouș*,».

A vidék sok régi földrajzi neve eltűnt, és köztük kétségkívül voltak magyar elnevezések. A következő oklevél négy falut említ; közülük három eltűnt, egyiket viszont, a Laslovovții nevűt, alkalmasint bizonyos Laslău [László] nevű személy alapította. Meg aztán azok a bojárok, akiket az oklevél említ s akik a XIV. század második felében és a XV. század elején éltek, kétségkívül magyarok voltak, atyjuk pedig, Ghelebi Miclouș [Ghelebi Miklós] bizonyosan a moldovai állam alapítása előtt született.

Az oklevél így szól:

„Isten kegyelméből Mi, Sándor vajda, Moldvaország ura, jelen levelünkkel tudatjuk mindazokkal, akik ezt olvassák vagy olvastán hallják, hogy igaz hűségű szolgálknak, Domoncuș [Domonkos] asztalnok őuraságának meg Blaj [Balázs] és Iacob [Jakab] testvérének, Ghelebi Miclouș [Ghelebi Miklós] fiának, akik szolgálatokat teljesítettek korábban is, szentségben elhunyt Uralkodóknak, Mi elődeinknek, igaz hűségben, de (... Kiszakadt) Minekünk is igaz és hűséges szolgálatokat teljesítenek, ennekokáért Mi, irántunk való igaz szolgálatukat látván, különös kegyelemből adományt tettünk, nekik adományozván Moldvaországunkban hat falut a Cașin (Kașen) [mcs

Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény is, hogy Tatros-vidék síkvidéki részének peremén fekvő két falu alapítói nevük szerint magyarok voltak. Rădeana birtok oklevelei arról tájékoztatnak, hogy egykor „ott lakozott” *Miklouș Faur*,¹⁵ aki kétségkívül magyar volt; a Căiuți elnevezés alá vont birtokegyüttes iratai pedig azt mutatják, hogy a Kis-Kőjuc és Nagy-Kőjuc között fekvő birtoktest alapítója és első birtokosa *Toma Poșorca*¹⁶ vagy *Boșorca* nevet viselt, amely kétségkívül magyar név, – a magyar poszorka vagy boszorka a román strigoiu megfelelője.

A volt Tatros-vidék közepén, a Tatros és a Tázló közötti szögletben van a Muntele-lui-Bucă (Bóko) [vsz Bóka] nevezetű birtok, amelyet a XV. században Ivașcu *Ungureanul* eladott *Ianoș Izveretun*nak és feleségének, *Furău* leányának.¹⁷

Az első moldvai uralkodók oklevelei egyébiránt azt mutatják, hogy a tanácsukat alkotó bojárok vagy a falvak birtokos urai közül sokan határozottan magyar nevet viseltek.¹⁸

Káson] és az Oituz (Ohtuz) [Ojtoz vize] mellett, nevezetesen Stănișoreștii és Laslovovții [Lászlófalva] és Grozeștii [Gorzafalva] és a Vlicic [Völcsök] melletti Stoineștii falut teljes határával, s mind e feljebb írottakról örök adományt adtunk nekik a falvak minden hasznovételével örökön örökre, és fiaiknak és unokáiknak, dédunokáiknak, fiak dédunokáinak és testvéreiknek...” (Következik az uralkodó, a vajdafiak és bojárok esküje.) Sándor vajda 6918. évi (1410. évi) március 15-én, Szent Lázár napján, a nagyböjt 6. szombatján Szücsi városában kelt, pergamenre írott régi szerb oklevelének fordítása. (...)

Ghelebi Miklós nemcsak hogy magyar volt, de nevét magyar szokás szerint írták: családneve megelőzi keresztnévét. Az eset távolról sem egyedi.

Ugyancsak Jó Sándor vajda egy másik oklevelében – kelt Szücsiben, 1413. február 20-án –, amelyet G. Beldiman nemrég adományozott a Román Akadémiának, azt olvashatjuk, hogy az uralkodó megerősíti Crăciun Belcescul számára két Fehér-völgyi falu birtoklását; egyik falu „Totoiești és Leveti Miclouș között fekszik”.

¹⁵ Din tălmăcirea unui ispisoc al lui Barnovski Vodă din 2 Aprilie 1636 [= ! 1633] rezultă că Ștefan cel Mare a schimbat satul Rădeni (Rădeana) între Dragomiri dela Valea-Sacă, la Bogdana, unde a șezut *Miclouș Faur*, cu Maria nepoata Antolesei, care a dat Domnului, în schimb, satul Pleșești pe Caraculău (lângă Târgul-Trotușul). (Docum. Acad. Rom. Pach. LXIX, No. 10.)

Barnovski vajda 1636. [= 1633.] április 2-i adománylevelének tolmácsolásából kitűnik, hogy Nagy István vajda elcserélte Rădeni (Rădeana) falut – a Valea-Seacă vidéki Dragomiri és Bogdana között fekvőt –, ahol Miclouș Faur [Miklós kovács vagy Kovács Miklós] lakott, Antolesa unokája: Máriával, aki cserében az uralkodónak adta Pleșești flaut a Karakalló mellett, Tatrosvásár közelében. (...)

¹⁶ Colecția de documente a Academiei Române, Pach. XXVIII, No. 90. Notița scrisă pe verso documentului în care se rezumă hrisovul din 27 Oct. 7154 al lui Vasile Vv. Din documentele pachetelor XI și XXVIII se constată că urmașii lui Toma purtau numele de *Poșorca* până la sfârșitul veacului XVIII.

Vasile [Lupu] vajda 7154. évi (1646. évi) október 27-i adománylevelének hátlapjára írt tárgyösszegző jegyzet. A XI. és XXVIII. cs. okmányaiból megállapítható, hogy Toma [Tamás] utódai a XVIII. század végéig viselték a Poșorca nevet.

¹⁷ Docum. Acad. Rom., Pach. LXIX., No. 9.

¹⁸ Vezi, între altele de Uljanickij, în *Materialy*, etc. și reproduce în Hurmuzaki, I2, p. 828 sq. Numele de *Domoncuș*, *Corlat*, *Miclea* și *Micloș*, *Șandor*, *Giurgiu* (*Jurj*), *Ianoș*, purtate de boieri mari, se întâlnesc mai în fiecare document. Multe sate, mai cu samă în județele Roman și Bacău sunt descălecate de Unguri; voiui cita ca exemplu: *Miclăușeni* descălecat de Vornicul *Miclouș* în vremea lui Alexandru cel Bun sau mai nainte. (Melhisedec, *Biblioteca d-lui D. Sturdza dela Miclăușeni*,

A fentiekből azt látjuk, tehát, hogy a moldvai állam alapításakor itt minden valószínűség szerint számottevő magyar népesség élt, amely részben a Szeret, részben a Tatros völgyében telepedett meg. Ez a népesség – a parasztok mellett – jelentős személyeket is magában foglalt: kenézeket és falusbírókat, akik csakhamar mindenestül a moldvai vajdákhoz csatlakoztak. A román kenézekkel és falusbírokkal való keveredés következtében ezek a magyar bojárok évszázadnyinál kevesebb idő alatt teljesen asszimilálódtak.

Honnan van a csángók és a székelyek közötti nyelvi és jellembeli különbség? Úgy illenék, hogy ezt a kérdést magyar nyelvészek fejtssék meg.

Mégis azt hiszem, hogy nem alaptalan a következő feltevés:

A moldvai államalapítás előtt és közvetlenül utána a székely eredetű Szeret menti magyarok és a hasonló eredetű Tatros mentiek ugyanazt a nyelvet beszélték, amely hasonlít a csángók által ma beszélt nyelvhez. A kisebb lélekszámú, szétszórtabb, a hegyek között egymástól elszigeteltebb tatrosiak elenyésztek, beolvadtak a román többségbe és eltűntek. A nagyobb lélekszámú, összefüggőbb tömböket alkotó, egymással jobb kapcsolatot tartó szeretiek – mivel nyílt területen laktak – a mai napig megőrizték vallásukat és nyelvüket. Mivelhogy magyarországi nemzetfeleiktől teljesen el voltak szigetelve, nyelvük kikristályosodott és megőrizte hatszáz vagy hétszáz esztendővel ezelőtti sajátosságait. A magyarországi székelyek nyelve azonban időjárással megváltozván, a későbbi évszázadokban a Tartos-vidékre érkező és letelepedő székelyek, mivel állandó kapcsolatban voltak határon túli testvéreikkel, a székelyek által ma beszélt megújult nyelvet használják, amelyben már nem mutatkoznak a csángók által megőrzött régi nyelv sajátosságai. Ismétlem azonban, hogy ez csupán feltételezés részemről, s a kérdést csak a magyar nyelvfejlődés és a magyar nyelvjárások ismerője oldhatja meg.

Arra a kérdésre: mikor és hogyan kerültek a csángók Moldvába, e dolgozat V. fejezetében próbálok válaszolni.

extras din *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie*, anul II, vol. IV, p. 3 sq.) *Tamașii* din județul Bacău, descălecat de *Tamaș* (Toma) și *Birăieștii*, astăzi Gherăieștii, la porțile Bacăului, care a fost din vechime a lui *Biro* (Judele) și a fost răscumpărat, în domnia lui Ștefan cel Mare, dela Mihail Mosici, de către *Costea și Pipou Birovici*, strănepoții lui *Biro*. Urmașii lor mai sunt și azi răzăși în acel hotar. (V. Studiul meu: *Despre Clasele agricole din Moldova*, în »*Revista Nouă*« pe 1889, p. 189.)

Lásd, többek közt, Uljanickij, *Materialy etc.* kiadásában; újra kiadta Hurmuzaki, I/2. p. 828 sq. Domoncuș, Corlat, Miclea és Micloș, Șandor, Giurgiu (Jurj), Ianoș nevekkal, amelyeket nagybojárok viseltek, szinte minden oklevélben találkozunk. Sok falut, főként Román és Bákó megyében, magyarok alapítottak; példának okáért említem: Miklósfalvát Miklós udvarbíró alapította, Jó Sándor vajda idejében [1400-1432] vagy korábban. (...) A Bákó megyei Tamás falut Tamás, és a Bákó tőzomszédságában levő Birăieștii, ma Gherăieștii nevű Bírófavát, amely régente Bíró birtoka volt, és Mihail Mosici-tól Nagy István vajda uralkodása idején [1457-1504] váltották vissza Costea és Pipou Birovici, Bíró dédunokái. Utódaik ma is részbirtokosok a faluban. (...)

II

Az első Milkói Püspökségről

Lőrinc milkói püspöknek a székely dékánátusokhoz [esperességekhez] 1096-ban írott levelet kétséget kizáró bizonyítéka lenne egy katolikus püspökség meglétének; ez többé-kevésbé valóságosan magában foglalta volna Alsó-Moldva és Kelet-Havaselve egyes részeit. E levél hitelessége azonban jogosan kétségbe vonható.

A levelet elsőként Benkő adta ki, 1781-ben, egy 1594. évi másolat nyomán; ezt a Szepvizi [!] Dékánátus 1408. évi jegyzőkönyvéből kivett, szakadozott és sok hiányosságot mutató másolatról készítették.¹⁹

¹⁹ Benkő, *Milkovia*, I, p. 55 sq. Iată notița găsită, zice Benkő, pe copia de care s'a servit: »Ego Joannes Rhener de Medgies, Reverend. P. Doi Thomae Decani Brassoviensis et Plebani Scriba, praesentem paginam manciatate abundantem transumpsi e libro Decan. de Seepusi. 1408.« Apoi: »Ego vero 1594.« Adică textul de care s'a servit Benkő era o copie, făcută în anul 1594 de pe altă copie făcută de pe originalul rupt și stricat.

Iată acum și acest text:

»Laurentius, in Dei nomine Ecclesiae Milkoviensis Minister, licet indignus, Presbyteris Sicularum de Keesd, Orbou & Seepus, Fratribus in Domino Venerabilibus, Salutem in omnium Salvatore. Sicut Fraternitatibus Vestris, ceterisque Sympresbyteris noastrae attententiae, & per vos ac illos, omnibus praeconibus Evangelii, traditum fuerat a Domini Michaelae, bonae recordationis praedecessore nostro & sedis hujus vero restitutore, usque hodie tamen in finem non perductum, qualiter Collecta undique ... in aedificationem Sedis & S. Ecclesiae M. ... uniuersum populum hortarentur meminisse, hanc – Ecclesiam prisco tempore, cujus memoriam rerum alterationes prope deleuerunt, pro se, cum pro suis antiquis parentibus fundatam, & duris temporibus conseruatam, usque donec pot ... pari modo nouerit, per Prudentias Vestras, et reliquum Clerum, universus populus, ut quemadmodum insonuit plena zelo & pietate adhortatio Sanctissimi Patris Apostolici – nec Regis illustris contrar – edictum: ita utriusque Ordinis, tam *Loohfew*, quam *Giharlog* vocati, militares & fortes viri, juniores praesertim, quorum amor Salvatoris & spes suae mercedis corda impleuit, & sine destructione sua – sanctam ad terram, quam ipsi pedes Doi nostri Jesu Xti redemptioni nostrae dedicauerunt, ab hostibus nris Xti violenter occupatam, pro opportunitate Christicolarum, Domino adiuuante, & aeternam beatitudinem donante, reoccupan ... tali modo armat ... ex septem Castris. Vos autem Clerus, orationes continuas feruidissime ad Cristum Deum pro f – fundatis, ut attolat vexillum victoriae amantibus nomen suum, & pro eo sanguinem fundere non reformidantibus – Dominicae incarnationis MXCXVI – ta.«

În sprijinul existenței acestei prime Episcopii a Milcovului și a vechimii ei, Benkő ne aduce citate din diferiți autori, relativi moderni, toate absolut fără vreun temei critic. Iată unele din aceste citații.

Benkő, *Milkovia*, I., p. 9: Georgius Haner, Saxo Schaesburgo Transsilvanus, de quo, meae Transilvaniae Tom. II. pag. 429, videri potest, Histor. Ecclesiar. Transsilvanicar. p. 71. haec tradit: »Ecclesiam post Albensem prima erat, quae ad perfectionem veniebat Milkoviensis, cui etiam Episcopatus officium concredebatur, reliquae his duabus subiciebantur. Unde etiam factum, ut tota Transsilvania antiquitus duos Episcopus haberet, Albensem & Milkoviensem; quorum ille Archiepiscopus Colocensem, hic Strigoniensem agnoscebat Metropolitanum.«

Id., ibid., p. 10: „Martin Szént Iványi Ö. S. J., Decad. III. P. I. Miscellan. p. 59, hanc habet sententiam: Praemitto & noto 8vo: Transsilvaniensem Dioecesim antiquissimis temporibus, & longè ante tempora S. Stephani Regis, dictam fuisse Agensem (Argensem) & Milkoviensem Dioecesim, ut

habetur in Bulla Bonifacii IX. & Pii II emanata anno MCCCCLXIV., sed & S. Nicetam fuisse Dacorum Episcopum circa annum Christi CCCXCXVI testantur annales Ecclesiastici.«

Id. ibid., p. 14: „Auctor anonymus Gestarum S. Nicetae, ... in hunc tenorem scribit: Veri simile est S. Nicetam in Dacia erexisse geminos Episcopatus Agensem et Milkoviensem. Milkoviensis Metropolitanum habuit Archi-Episcopum Strigoniensem, qui per illum sacra administrabat apud Saxones. Post eversam per Tartaros Milcoviam, Jura Episcopalia translata sunt ad Praepositum Cibiniensem,» și »II. Alter vero Milkoviensis, vetus erat Episcopatus Transsilvaniae, longè ante tempora S. Stephani Regis extans, de quo Transsilvanus Saxo Georgius Haner, in Oppido Nagy-Schenk ad annum 1709 Pastor Luthericus, antiquitatum de Transsilvania conquirendarum avidus, & fide dignorum manu scriptorum lector diligens, ex antiquioribus monumentis literariis haec eruit, ac in suo de Transsilvanicis Ecclesiis Opusculo II. 3. pag. 71. typis evulgavit: »*Ecclesia post Albensem* ... agnoscebat Metropolitanum.« Deflouerat siquidem *Milkoviensis* ante *Albensem*, sed iterum restauratus fuit per Belam tertium Regem Ungariae saeculo duodecimo florente jam *Albensi* Episcopatu. Nam Archi-Episcopus *Strigoniensis* sacra, apud Saxones Transsilvanos per annos quatuordecim multos per Antistitem Milkoviensem curabat. Erexerant quippe Saxones Cibinii insignem Praefecturam sacram (vocabulo Ecclesiae *Praeposituram* vocamus), quam petente Bela tertio Ungariae Rege approbavit Coelestinus 3^{tius} Pontifex Romanus. Extat ea de re ..., etc.

»... Ubinam vero in Transsilvania Milkoviensis sedes Episcopalis sita fuerit, è memoria hominum excidit, nec scriptores rerum facilè meminerunt. Quod si ... rivo *Milko* nomen traxit, ut multae civitates ... vicinis fluviis nominatae sunt, ad veritatem maximè accedit, ut infra alpes Valachiae, ultra Cibinium sita fuerit. *Milko* enim fluvius utramque Valachiam sub alpibus dis-criminat.«

Ibid., p. 22: Ioan. Firvaldszki, P. Reverendissimus, quem, Transsilvaniae meae Tom. II. p. 428: cum laude commemoravi, in Libro, cui titulum praefixit: Reges Ungariae Mariani, edit. Viennae a. 1785, p. 50. haec prodidit:

Isthic [ubi Bela III. agit.] praeter scopum, gratiis Eruditorum meminisse cogor Episcopatus Milkoviensis, quem Bela III. restauravit, sed iterum A. 1198 per Tartaros & Pacinacitas eversus est. Multum cum variis agitabam, ut penitiorem hujus Episcopatus notitiam caperem, nemo tamen mecum plura communicavit, ac illustris prosapiae D. Michael Medve, cui praeter excellentem jurisprudentiam, atque annalium patriae notitiam ad admirationem copiosam, tanta mentis tenacissima felicitas inest, ut Genealogiarum cronotaxeosque seriem è lectorum multitudine diplomatum depromptam usque teneat, recitet, explicet; Istius adversaria cum meis conjungens statuo: Episcopatum Milkoviensem ab Oppido Milkova nomen accepisse, quod situm erat in Valachia prope ripam Alutae fluminis è Transsilvania ad radices montium Fagaras decurrentis. Hic Episcopatus ante D. Stephani tempora jam exstitit, uti & Argensis, testibus Bonifacii noni, & Pii secundi literis. Dioecesis Milkoviensis definiebatur parte illa Transsilvaniae, unde aquae in flumen Aluta irruunt, Valachiae autem illa parte, quae ab Aluta Moldaviam usque protenditur, sed & Moldaviae pars ita huic jungebatur major minorve, uti plures aut pauciores Christicolae numerabat. Tartarorum vel Pacinacitarum eruptiones Episcopatum saepe truncarunt frequenter sedem ipsam mutare coegerunt. Albensem tamen, qui a Proto-Rege Stephano erectus est, Milkoviensi substitutum esse affirmare non ausim, subinde, enim etiam floruisse Milkoviensem Anno 1093. literarum monumentis Anni 1202, 1222, edoceor; eversum deinde Bela III. «restauravit: iterum 1198 mutilatur, ita mutilum Andreas II. Anno 1218. cum bonis Abbatiae Kerczensis ad praeposituram S. Crucis Cibiniensem adjungit, sperans, se apud Papam impetraturum, ut e Milkoviensi Episcopatu, & Praepositura S. Crucis novus Episcopatus Sabinensis (Cibiniensis) resultans confirmetur. Sed votis regiis Vtrasilvanus Episcopus apud Papam fortissimè restitit. Strigoniensis etiam Metropolita, cui semper Milkoviensis subjectus erat, apud Saxones per Episcopum Milkoviensem aetate Andreae II. sacra procurari jussit«.

... Az általa használt másolaton, írja Benkő, a következő jegyzetet találta: (...) Majd: (...) Azaz: a Benkő által használt szöveg 1594-ben készült másolata a szakadozott és romlott eredetiről készült másolatnak.

Ez oklevél évszámát bizonyára hibásan másolták vagy meghamisították, nem írhatták ugyanis 1096-ban, a következő okokból:

Magyarország nem vett részt az első keresztes hadjáratban; I. Kálmán király távolról sem támogatta, eleve rossz szemmel nézte a vállalkozást. A keresztesek erőszakoskodásra vetemedő első csapatait Kálmán véresen megtorolta, Bouillon Godfrid pedig csak azután kapott átvonulási engedélyt csapatai számára, miután túszoikat adott és megesküdt a keresztre, hogy megakadályoz minden erőszakoskodást.

Meg aztán Erdély „Septem Castris” elnevezése is azt bizonyítja, hogy az oklevél semmiképpen sem lehet korábbi a következő évszázad közepénél, mivel a szóban forgó elnevezés a százszok erdélyi letelepedésénél későbbi keletű.

Engel, stílusa alapján, 1518-ra datálja az iratot, Szabó pedig, és nyomában Densuşianu, 1396-ra, kevéssel a nikápolyi csata előttre.²⁰

E két utóbbi datálás is teljesen hibásnak tűnik, hiszen sem 1396-ban, sem 1518-ban nem azért hirdettek már keresztes hadjáratot, hogy a Szentföldet felszabadítsák a hitetlenek uralma alól. A török veszély 1396-ban és 1518-ban is a székelyeket fenyegette: a hitetlenek elleni felhívás csak akkor található volna visszhangra szívükben, ha saját otthonaik védelmében szólította volna őket fegyverbe a török ellen. Az 1396-os keresztes hadjárat a török ellen irányult: a nyugati lovagok elsősorban azért jöttek, hogy segítséget adjanak Magyarországnak a kegyetlen Bajazid ellen.

Mások azt állítják, hogy az oklevél hamisítvány és hogy maga Benkő vagy a XVI. század eleji egyik milkói püspök készítménye.

Szükséges adatok híján nem nyilatkozhatom sem az oklevél hitelessége mellett, sem ellene. Csupán arra a megállapításra szorítkozom, hogy ha hiteles, akkor kétségkívül 1196-ban keletkezett, ez év elején ugyanis III. Béla magyar király nagy előkészületeket tett arra, hogy haddal menjen Palesztínába. Halála órájában, még ez év április 23-án, utódjára, Andrásra hagyta esküjének beteljesítését, rábízván a vállalkozás céljaira összegyűjtött mindennemű eszközt.²¹

Egyébként ez a II. András trónralépése utánra elhalasztott, de csak 1217-ben teljesült keresztes hadjárat volt az egyetlen, amelyet a király egyetértésével hirdettek meg a Szentföld felszabadítására.

Tárgyunkra közvetett, nem várt bizonyítékot kínál Theodorik első kun püspök 1228-ban a székely dékánátusokhoz írott levelében. Ez közvetlenül az új püspökség megalakulása után íródott, és szó esik benne egy előttünk ismeretlen püspökségről, amely a „Milcoviensis” nevet

Ez a szöveg így szól:

„Laurentius ...”

A Milkói Püspökség elsőségének és korai voltának bizonyítására Benkő viszonylag modern szerzőktől idéz, mindennemű kritikai alap nélkül. Íme néhány mutatvány idézeteiből:

[...]

²⁰ Hurmuzaki, I/2, p. 376.

²¹ I. A. Fessler, *Geschichte v. Ungarn*, I, p. 276.

viselhette és amelynek a XII. század folyamán az erdélyi székely székek is alá voltak rendelve.²²

A levélből kitűnik, hogy a székelyek, akiknek *székei* vagy kerületei az új püspökség egyházmegyéjéhez tartoztak, elégedetlenek voltak, *mivelhogy megváltoztatták az egyházmegye nevét, amelyhez tartoztak*. A levél szövegéből kétséget kizáróan kiderül, hogy nem a székely székeket csatolták el egy másik egyházmegyétől, hogy a Kun Egyházmegyéhez kapcsolják, hanem csak megváltoztatták azon egyházmegye nevét, amelyhez eddig tartoztak. Biztosan tudjuk azonban, hogy sem a gyulafehérvári székhelyű Erdélyi Püspökség, az egyetlen, amelytől a székelyek függhettek, sem más magyarországi püspökség nem változtatott nevet 1227-ben, 1228-ban.

Több mint valószínű tehát, hogy a XII. század folyamán működhetett Erdély délkeleti sarkában egy olyan püspök, akinek egyházmegyéje ténylegesen felölelte a székely területeket és aki könnyen érthető propagandacélzattal felvette a „milkói püspök” nevet. E cím igazolását abban a tényben kell keresni, hogy a püspök lelki főhatósága a Havasokon kívül kiterjedt az Erdélyből kivándorolt székelyek néhány településére – ahol elszórtan talán, csekély számban, németek is éltek –, valamint az ortodoxiát elhagyó kevés románra meg a katolikus vallásra tért valamely számú kunra. Így hát a Milkó partján kellett lennie oly nagyobb templomú főhelynek, amely a püspököt a hangzatos „Milcoviensis” cím felvételére ösztönözte.

Voltaképpen katolikus egyházmegye aligha lehetett Moldvában a magyar uralom megállapodása és jelentős kun tömegek katolikus hitre térése előtt. Egy vagy több katolikus kolónia megléte azonban nagyon is lehetséges a Milkó mellett vagy annak szomszédságában, a „Milcoviensis” püspök pedig valószínűleg az erdélyi székelyek között székelt és csak néha látogatta meg a Havasokon inneni híveit.

Benkő feltételezi, hogy a Milkói Püspökség székhelyét 1196 és 1198 között elpusztították a kunok és a románok, s a pusztítás véget vetett volna e püspökség létének.²³

1222-ben már semmiképpen nem állhatott fenn, mert ekkor András király éppen azt a „havas hegyeken” [Havasokon] túli területet adományozta a Jeruzsálemi Szűz Mária Ispotályos Rend lovagjainak, amely terület közepén fekszik Milkó.²⁴

²² Theodoricus – *Quid vobis officit* nominis mutatio, eadem manente Episcopatus erga vestram nationem ratione et virtute? Nonne in Ecclesia Christi D. lupum et agnum vna pasci conuenit! Quidni etiam Siculum cum Comano et Olachoque! (Hurmuzaki, I/1, p. 108; Fejér III/2, 151.).

²³ Benkő, op. cit., p. 91 sq.

²⁴ Hurmuzaki, I/1, p. 74; Fejér, III/1, p. 370.

III

[...]

IV

A Kun Püspökségről

XII. századi pápai és magyar oklevelek Cumania [Kunország] névvel illették a Kárpátoktól délre és keletre eső területet, jelenkori szerzők viszont úgy vélekednek, hogy a kunok uralma a Dnyeperen túli sztyeppéktől egészen a Szörényi bánságig terjedt. A kunok azonban, mivelhogy nomád pásztorok voltak, saját szükségletükre csak a nyílt területeket foglalhatták el, azokat, ahol nyájaik és különösen méneseik elegendő táplálékot találhattak. Ilyen helyek voltak a Dnyeper és a Dnyeszter sztyeppéi, Besszarábia déli része, Észak-Moldva nyílt területei, a Szeret síkságának alsó része, valamint Havaselve Olton inneni és túli egész síksága.

Olténia, Munténia, Moldva és Besszarábia dombos vidékein nem volt mit keresniük: nyájaik és méneseik éhen pusztultak volna és a vadállatok is megtizedelték volna őket. E dombos vidékeket mind Olténiában és Munténiában, Moldvában, akárcsak Besszarábiában és Bukovinában is románok lakták, akiknek kunországi jelenlétét bizánci kortárs krónikások,²⁵ sőt még a XIII. század kezdete előttiak is, valamint magyar királyi oklevelek és pápai bullák bizonyítják. Sőt, mi több: a románok által lakott terület a Dnyeper és a Dnyeszter forrásvidékéig terjedt, ahol *bolochov kenézségeik* voltak, márpedig ezek megléte és románsága minden kétségen felül áll.

E területek román lakói kétségkívül kun alattvalók voltak. Vajdáik és kenézeik adót fizettek a kun királyoknak (ilyenek többen voltak), és bizonyára sok, nehéz és kegyetlen megpróbáltatást kellett elszenvedniük e pogányoktól. Csakis javukra lehetett olyan keresztény hatalom megjelenése tájaikon, amelynek volt ereje megoltalmazni vagyonukat és asszonyaik tisztességét és állandó határok közé korlátozni a kunokat. Azok a románok, akik András király második adományában foglalt területeken éltek, távolról sem szálltak szembe a lovagokkal, hanem a legteljesebb segítséget adták nekik és közreműködtek győzelmeikben.

Miután a lovagokat kiűzték a Barcaságról és a Havasokon túli részekről, elkezdődött a székelők és szászok betelepülése e vidékekre, valamint a kunok keresztény hitre térítése.

Az esztergomi érseki széket 1227-ben a flamand Róbert foglalta el, aki Liège Egyházmegyéjében született, Belgiumban, és akit III. Honorius pápa erőltetett esztergomi püspöknek [érseknek] András királyra.²⁶ Róbert érsek arra használta ki a lovagok sikereit, hogy a Domingo de Guzmán [Szent Domonkos] által kevéssel azelőtt alapított és a pápa által 1216-ban megerősített rendből térítőpapokat küldjön a Kárpátokon kívülre.²⁷

²⁵ Cinnamus, ed. Bonnae, p. 260; Nicetas Choniates, ed. Bonnae, p. 171; Hasdeu, *Ist. critică*, I, p. 15.

²⁶ In Hungaria Magister Robertus, Vir bonus et religiosus in Leodiensi Diocesi natus, factus fuerat Archiepiscopus Strigoniensis. (Pistor., *Script. rer. germ.*, III, p. 242, la Benkő, *Milkovia*, I, p. 108; Fessler, *Geschichte v. Ungarn*, I, p. 342.).

²⁷ Guilielmus Schimdt, *Romano-Catholici per Moldoviam Episcopatus & rei Romano-Catholicae res gestae*, p. 13.

E térítőpapok oly nagy sikereket értek el, hogy az egyik kun fejedelem fia Róbert érsek elé járult, és arra kérte, keresztelje meg őt a vele jött tizenkét főemberrel együtt. Az újonnan áttért arról biztosította az érseket, hogy ha maga az érsek átkel a Havasokon túlra, bizonyos helyre, ott az ő apja, Bortz várja majd, kétezer emberrel együtt, akik mind készek felvenni a keresztséget.²⁸

Az érsek, aki felvette a keresztet, hogy a Szentföld felszabadítására induljon, azonnal arra kérte a pápát, hogy mentse fel adott esküje alól és engedje őt a kunok megtérítésén dolgozni.

A pápa nemcsak felmentette adott esküje alól, hanem kinevezte Kunország és a szomszédos Brodnikföld apostoli legátusának, és arra is felhatalmazta, hogy püspököket nevezzen ki azokba az országokba.²⁹

Az érsek átkelt Kunországba, s ott nagy tömeg pogányt sikerült megkeresztelnie (1227-ben).³⁰ Honorius pápa a következő évben, 1228-ban üdvözlő levelet intézett Bélához, aki a Magyar Korona örököse és „Rex iunior” [ifjabb király] minőségében társuralkodó volt. A levélből kitűnik, hogy az érseket Havasokon túli útjára elkísérte a királyfi is, kétségtelenül erős katonai kísérettel.³¹

Róbert érsek, látván a megtértek nagy tömegét és persze propagandacélból is, élt a pápa által neki adományozott hatalommal, és kinevezte kun püspökké Theodorikot, aki öt évig volt a magyarországi Domonkos-rend priorja, és kétségtelenül jelentős szerepet játszott az érsek térítéseiben.³²

Az új püspök 1228-ban pásztorlevelet intézett a székely székek dékányjaihoz [espereseihez]; ebből nyilvánvalóan kiderül, hogy a székely székek az új püspök egyházmegyéjéhez tartoztak. Emellett, mint feljebb láttuk, erős bizonyítéka olyan egyházmegye XII. századi meglétére, amelyhez a székely székek is tartoztak. Nagyon valószínű, hogy ez az első Milkói Püspökség Egyházmegyéje volt.³³

²⁸ Pistor., op. cit., loc. cit., apud Benkő, op. cit., loc. cit.; Hurmuzaki, I/1, p. 102; Fejér, III/2, p. 108.

²⁹ Hurmuzaki, op. cit., loc. cit.; Fejér, op. cit., loc. cit.

³⁰ Hurmuzaki, I/1, p. 107; Fejér, III/2, p. 154.

³¹ Hurmuzaki, I/1, p. 108; Fejér III/2, p. 151.

³² Hurmuzaki, I/1, p. 107; Fejér, III/2, p. 154.

³³ Hurmuzaki, I/1, p. 108; Fejér, III/2, p. 151. La acest din urmă actul poartă următorul titlu: *A. Ch. 1228. Fragmentum litterarum ad Decanos Szekelyos ab Episcopo Theodorico datorum*. Apoi adaoge: »Cumani igitur conversi Episcopatus Milkoviensi Sicularum sunt subiecti qui sub iis *Cumanorum Episcopatus* nomen tulit: quod primigenii Siculi aegre tulerunt. Hoc in sensu accipienda sunt Alberici Monachi Trium Fontium verba. Robertus Strigoniensis de Hungaria unum fecit Episcopum in Comania, Theodoricum nomine. Ad. a. MCCXXVIII, p. 527 Urmează apoi textul pastoral: »

»Theoricus – quid vobis officit nominis mutatio, eadem manente Episcopatus erga vestram nationem ratione et virtute? Nonne in Ecclesia Christi D. lupum et agnum una pasci conuenit! quidni etiam Siculum cum Comano, et Olachoque. Respicit ne Deus personam! Acceptos habet e quavis natione, qui eum timent, et operantur iustitiam; et e diversitate gentium, linguarumque in unitatem fidei suos congregat. Audite Apostolum dicentem: non esse Graecum, vel Iudaeum, non barbarum vel Scytham.«

Ez utóbbi kiadásban az okmány a következő címet viseli: (...) Majd hozzáfűzi: (...) Következik a pásztorlevél szövege: (...)

IX. Gergely pápasága második évének kezdetén jelentést kap Róbert esztergomi érsektől; az érsek arról tudósítja, hogy a Kun Püspökség megalapítása és a kunok mind számosabb tömegeinek keresztény hitre térése azt eredményezte, hogy e népesség életmódja egészen megváltozott. Akik eddig nomádok voltak és nemezsátrakban laktak, elkezdtek városokat (villas) [? falvakat; vagy: civitates], lakóházakat és templomokat építeni. Az érsek felhatalmazást kért a pápától, hogy legtöbb kétévnyi időre bűnbocsánatot ígérhessen azon híveinek, akik maguk is elmennének Kunországba vagy segítséget küldenének oda lakóházak és templomok építésére vagy pedig elmennének megvédeni a katolikus kunokat a hitetlenek ellen.³⁴

A pápa 1229. április 12-i bullájával jóváhagyta Róbert érsek összes kérését, megadta a kért felhatalmazást, és elismerte az érseknek a kereszténység ügyéért tett szolgálatait.³⁵

1229 őszén újabb pápai bulla bővíti a kun püspök bűnbocsánat adó jogait, és tudatja vele, hogy kérelmének megfelelően kivonja minden függőség alól, kivéve a Szentszékét, amelynek közvetlen függőségében lesz ezután.³⁶

Néhány nappal később a pápa újabb bullát ad ki, ez által tudatja a megtért kunokkal, hogy őket minden javaikkal és minden földjeikkel együtt a Szentszék védelmébe veszi, *megerősíti őket földjeik békés tulajdonában, valamint mindama kiváltságaikban és szabadalmaikban, amelyeket Andrásról, Magyarország királyától fia, Béla egyetértésével, aranypecsétetes levelekben kaptak.*³⁷

Ugyanez a pápa 1231-ben, egy másik bullájával, Róbert esztergomi érseket, nagy befolyására való tekintettel, kinevezi kunországi és brodnikföldi apostoli legátusnak prédikálási, keresztelési, templomépítési sőt püspökszentelési joggal.³⁸

E pápai bullából nem feltétlenül következik, hogy a pápa Theodorikot ismét alárendelte az Esztergomi Érseki Széknek. Az érsek nem mint esztergomi érsek, hanem mint pápai legátus működött a Havasokon túl.

Úgy látszik, hogy ez a buzgó főpap idejének nagy részét a Havasokon innen [= a Kárpátokon kívül] töltötte. A kun püspök kérésére a pápa egy 1234. évi bullájával megerősíti a Róbert esztergomi érsek által kijelölt egyházmegyei határokat és az általa a tartomány egyház-kormányzatára hozott intézkedéseket.³⁹

Milyen kár, hogy nem ismerjük e határkijelölés szövegét!

Az érseket két domonkos misszionárius segítette térítő munkájában: Magyar Pál és Hyacinthus Odrovansius; igyekezetükről a pápa nagy elismeréssel ír Bélának.⁴⁰

³⁴ ... Cum autem gens predicta vaga et instabilis hactenus nusquam certas habuerit mansiones, et nunc edificare civitates et villas, in quibus habitet et ecclesias fundare desideret... (Hurmuzaki, I/1, p. 111; Fejér, III/2, p. 153.)

³⁵ Hurmuzaki, ibid.; Fejér, ibid.

³⁶ Hurmuzaki, I/1, p. 112; Fejér, III/2, p. 203.

³⁷ Hurmuzaki, I/1, p. 112; Fejér, III/2, p. 216.

³⁸ Hurmuzaki, I/1, p. 113; Fejér, III/2, p. 238.

³⁹ Hurmuzaki, I/1, p. 130; Theiner, I/1, p. 128.

⁴⁰ Fejér, III/2, p. 399; E. Mss. Garampii Katona, Tom. V, p. 705. Hanc praecesserat epist. ex. reg. ann. VIII qua idem Pontifex Belae regi minori nunciat, se ex insigni labore fructus, quem Pater Paullus

A Szentszék érdekében Magyarországon apostoli legátusként eljáró Jakab palestrinai püspöknek sikerült írott esküvel megerősített ígéretet vennie Bélától arra nézve, hogy minden erejét felhasználja, hogy a szakadarságot kiirtsa a Magyar Királyságban, és nagy birtokokkal ellátott püspöki templomot épít a Kun Egyházmegyében.⁴¹

Mivelhogy ez ígéreteket a legátus és a kun püspök jelentette a pápának, a pápa mindjárt két különböző bullával szorgalmazza és kéri Bélát ígéreteinek teljesítésére. A második bulla különösen jelentős.⁴²

IX. Gergely azt írja: a Kun Püspökség területén él egy Walathi nevezetű nép, amely bár kereszténynek számít, egyazon hitben másféle rítusokat és szokásokat követ és a kereszténységgel ellentétes dolgokat művel. Nem a kun püspöktől, a helyi megyéspüspöktől kapja a szentségeket, hanem valami görög rítusú álpüspököktől. A Magyar Királyság sok alattvalója, magyarok, németek és más igazhitűek, mivelhogy együtt laknak, egyetlen népet alkotnak ezzel a Walathi néppel, az ő hitére térnek és ők is ugyanazokat a szentségeket kapják, az igazhitűek nagy szégyenére és a keresztény hit romlására. Annak érdekében, hogy ezen Walathi népnek ne legyen oka szakadár püspökökhöz menni a szentségek vételére, a pápa tudatja: felhatalmazást adott a kun püspöknek, hogy katolikus püspököt állítson e népből, aki neki (a kun püspöknek) mint vikáriusa mindenben alázatos és engedelmes híve legyen. Emlékezteti Bélát ígéretére, amelyet írott esküvel tett Jakab plestrinai püspök pápai legátusnak, hogy országa minden lakosát a Római Egyház iránti engedelmességre kötelezi, ha az ország lakosai között találatnának az egyházhoz engedetlenek, és szóban hozzáfűzte továbbá: a Walathi népet kötelezni fogja, hogy elfogadja az egyház által számára kijelölt

Hungarus et Hyacinthus Odrouansius unterque ex S. Dominici familia, apud Cumanos fecissent, permotum esse genti Episcopum daret.

⁴¹ Hurmuzaki, I/1, p. 128; Fejér, III/2, p. 375.

⁴² Gregorius Episcopus etc. Carissimo in Christo filio B. Regi, Primogenito Regis Ungarie, salutem etc. In Cumanorum Episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui Walati vocantur, existunt, qui etsi censeantur nomine christiano, sub una tamen fide varios ritus habentes et mores, illa comittunt, que huic sunt nomini inimica. Nam Romanam ecclesiam contempnentes, non a venerabili fratre nostro... Episcopo Cumanorum, qui loci diocesanus existit, sed a quibusdam pseudo-episcopis, Grecorum ritum tenentibus, universa recipiunt ecclesiastica sacramenta, et nonnulli de Regno Ungarie, tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi, morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem, et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walatthis, eo contempto, premissa recipiunt Sacramenta, in grave orthodoxum rituum pericula proveniant animarum, nos volentes huiusmodi periculum obviare, ne prefati Walathi materiam habeant pro defectu sacramentorum, ad scismaticos episcopos accedendi, eidem episcopo nostris damus litteris in mandatis, ut catholicum iis episcopum illi nationi conformem provida deliberatione constituat sibi iuxta generalis statuta concilii vicarium in predictis, qui ei per omnia sit obediens et subiectus. Contradictores etc. usque compescendo. Cum autem tu tamquam princeps catholicus ad commonitionem dilecti filii nostri I. Praenestini electi, tunc apostolice sedis legati, prestito juramento promiseris, te omnes inobedientes Romane ecclesie in terra tua ad obediendum eidem ecclesie compulsurum, prout confecte super hoc tue littere continebant, ac eidem viva voce promiseris, quod prefatos Walathos compelleres ad recipiendum episcopum, quem eis ecclesia ipsa concesserit et assignare sibi de redditibus tuis, quos ab eis percipis, sufficientes redditus et honestos, sicut idem electus nobis exposuit. Regalem excellentiam rogamus, monemus et hortamur attente, ac in remissionem tibi iniungimus peccatorum, quatenus cum te non deceat in Regno tuo huiusmodi scismaticos sustinere, ac ea que promisisti, deo grata et hominibus sint accepta ne facias irrita, que de tuis labiis tam laudabiliter processerunt, ea studeas efficaciter adimplere, ita quod ex hoc placeas Regi Regum et nos etc. ... Datum Perusii XVIII Kal. Decembris Pontificatus nostri Anno Octavo. (Hurmuzaki, I/1, p. 132; Fejér, III/2, p. 399.)

püspököt, ennek pedig elegendő és tisztességes fizetést biztosít *tőlük származó jövedelmeiből*. Inti Bélát: nem illik megtérnie királyságában ilyen szakadárokat, és arra kéri, teljesítse saját ajkáról elhangzott ígéreteit.

Úgy látszik, a pápa nagy bizalommal volt Theodorik püspök iránt, mert azt láthatjuk, hogy ismételten bizalmas feladatokban jár el. 1235 tavaszán megbízza őt bizonyos engedelmességi és kánoni fegyelmi kérdésekben egyrészt az erdélyi püspök, másrészt a brassói dékán és papság között felmerült nézeteltérések kivizsgálásával.⁴³

Majd néhány napra rá a pápa felhatalmazza Theodorikot, hogy ha a peres felek önszántukból nem békülnének ki, maga zárja le az ügyet végleges döntéssel.⁴⁴

Egy hónappal később a pápa megbízza Theodorikot, hogy kivizsgálja az erdélyi püspök és a kolozsmonostori apát között bizonyos dézma és kánoni fegyelem kérdésében felmerült nézeteltéréseket.⁴⁵ 1238-ban pedig megbízást kap a Domonkos-rendi Ponsa boszniai püspökké szentelésére.⁴⁶ De gyorsan közeledett a püspökség vége.

A tatárok a Kalka menti csatában (1224) teljesen szétverték a kunok és oroszok egyesült seregeit. Bizonyos körülmények miatt azonban tizennégy évig nem folytatták hódításaikat nyugat felé. 1238-ban újra lerohanták a kunokat és megsemmisítették hatalmukat. A kunok egy része ekkor átmenekült a Duna másik partjára, Kuthen pedig, aki a vezérek között a legnagyobb volt, népének egy részével Moldvába futott, és onnan kérte Béla királyt, fogadja be országába; megígérte, hogy ő és népe urának ismeri el Bélát és keresztény hitre tér. Béla elfogadta Kuthen kérését, és 40.000 kun harcos kelt át családotul, állataikkal együtt a Havasokon, és letelepedett Magyarország gyéren lakott mezőségein.⁴⁷ Feltehető, hogy a várható mongol támadás veszélye miatt, látván menekülő testvéreiket és hallván azok elbeszéléseit, a román országok mezőségein lakó kunok közül sokan elkísérték őket a Havasokon túlra, és ezzel meggyengítették az itteni kun népességet.

Az áradat azonban nem késlekedett, és 1241-ben elérte a Kun Püspökséget. A Lengyelország felől érkező tatárok Galíciában három seregre oszlottak. Az első, Batu vezetésével a Vereckei-hágón kelt át a Kárpátokon, behatolt Magyarországra, és a Sajó patak mellett szétverte Béla király seregét; a másik, Kádán vezetésével, „átkelt a [Halicsi] *Oroszország* és *Kunország* közötti erdőn” és három nap múlva Radnára érkezett; a harmadik sereg, Bochetur [Bahatur] és más hadnagyok tanácsa alatt, miután átkelt a Szereten, elért a kun püspök országába, és miután legyőzte az ellene hadba gyűlt embereket, megkezdte az ország teljes elfoglalását.⁴⁸ A püspökség székhelyét, amely kétségtelenül a Milkó mellett volt, földig rombolták.⁴⁹

A következő kérdés merül fel: Hol húzódtak a kun püspök egyházmegyéjének határai?

Sajnos, az a pápai okmány, amely megerősíti az esztergomi érsek általi körülhatárolást, nem utal az egyházmegye területére, amint az gyakran előfordul a kor hasonló természetű

⁴³ Hurmuzaki, I/1, p. 136; Fejér, IV/1, p. 21.

⁴⁴ Hurmuzaki, I/1, p. 138; Theiner, *Monum*, I, p. 139.

⁴⁵ Hurmuzaki, I/1, p. 141; Theiner, *Monum*, I, p. 141.

⁴⁶ Hurmuzaki, I/1, p. 172; Fejér, IV/1, 124.

⁴⁷ Rogerius, *Carmen miserabile*, Cap. 2, apud Schwandtner, *Scriptores*, I.

⁴⁸ Idem, *ibid.*, p. 302.

⁴⁹ Hurmuzaki, I/1, p. 429, 622; Fejér, VI/2 p. 403; Theiner, *Monum*, I p. 555.

okmányában.⁵⁰ Értékes közvetlen bizonyítékok híján ismert szövegekből való következtetésekre és azok értelmezésére kell szorítkoznunk.

A Kun Püspökség felölelte a Székelyföldet, de nem foglalta magában a Barcaságot, mert azt látjuk, hogy a pápa Theodorik püspököt bízta meg a gyulafehérvári püspök meg a barcasági dékán (vagy esperes) és papság között felmerült viszály elsimításával.

Feltételezhető tehát, hogy a „havas hegyeken” [Havasokon] túli vidékeket sem ölelte fel, amelyeket a német lovagok foglaltak el és telepítettek be, mert – amint láttuk – ezeket a pápa a barcasági esperes lelki fennhatósága alá helyezte.⁵¹ A Kun Egyházmegyét, tehát, e területeken kívül kell keresni, amelyek a Prahova és a Bodza közti dombvidéknek csak részeit foglalhatták magukban. Mivel a püspökséget *Kun Püspökség*nek nevezik, a kunok lakta területeket kellett magában foglalnia, azaz Havaselve síkvidékét és a Szeret-völgy alsó részét. Mivel több oklevélből is kitűnik, hogy a püspökség székhelye „Milkó” nevezetű városban (*civitas*) volt, e várost a hasonló nevű patak partján kell keresnünk.⁵²

⁵⁰ Hurmuzaki, I/1, p. 130; Theiner, *Monum*, I, p. 128.

⁵¹ Hurmuzaki, I/1, p. 80; Fejér, III, p. 405.

⁵² Documentul dela 1279 (Hurmuzaki, I/1, p. 429; Fejér, VI/2, p. 403), prin care Papa Nicolae III invită pe legatul său în Ungaria să cerceteze despre veniturile *Episcopiei Milcoviei*, care a fost distrusă de Tătari curmă cu desăvârşire orice îndoială în această privinţă, mai ales după ce d-l Iorga (*Studii şi Documente*, I-II, p. XIX, nota 2) a stabilit lectura adevărată a acestui act: ... Cum autem nullus sit ibi catholicus Episcopus, qui eosdem fratres ad sacros ordines voleat promovere, et civitas de Mylco (nu *multo*) posita in confinibus Tartarorum, iam dudum per praedictos Tartaros destructa fuerit nec inibi Episcopus et alii catholici habitatores extiterint quadraginta annis et amplius jam elapsis.

Unde anume să fi fost Milcovia? Benkő (op. cit., p. 26 sq.) se încurcă în răspunsurile primite de el la această întrebare dela doi Minorii trăitori în ţările noastre. Cel dintâiu afirmă că Milkovia se afla pe locul unde se vede acum mănăstirea Mira, iar cel de al doilea asigură că acest oraş (oppidum) se afla aproape de Focşani.

Nu mi se pare cu putinţă ca această Episcopie să se fi putut afla pe locul unde s-a clădit mai târziu mănăstirea Mira. De ar fi fost vreodată aici o Episcopie, cu biserică catedrală, tradiţiunea s-a fi păstrat negreşit în localitate. Hu numai că ne lipseşte orice tradiţiune în această privinţă, dar vedem că asemenea tradiţiune nu exista nici acum două stute şi mai bine de ani, căci altfel. D. Cantemir care, în Descrierea Moldovei, ne vorbeşte de mănăstirea Mira întemeiată de Părintele său, s-ar fi grăbit să menţioneze şi tradiţiunea despre existenţa de altă dată a unei Episcopii pe acel loc.

Al doilea răspuns mi se pare mai aproape de adevăr. Între Odobeşti şi Mira, adică nu prea departe de Focşani, tot după Cantemir, se afla pe vremea lui, ruinele cetăţii Crăciuna, pomenită adesea de cronicarii noştri. S-ar putea ca acea cetate să fi fost clădită pe ruinele vechei Episcopii catolice, mai ales că numele: Crăciuna ar putea prea bine să fie coruperea unui Kreuzdorf, Kreuzberg sau Kreuzburg oareşcare.

Az 1279. évi okmány (...), amelyben III. Miklós pápa utasítja magyarországi legátusát (nunciusát), hogy vizsgálja a tatárok által elpusztított Milkói Püspökség jövedelmeit, minden kétségnek véget vet e tekintetben, kivált amióta Iorga (...) meghatározta az okmány helyes olvasatát: ... (...)

Hol volt, tehát, Milkó? Benkő zavarosan adja elő, minő válaszokat kapott e kérdésre nálunk élő két minoritától. Egyikük azt állítja, hogy Milkó a mai is látható Mira monostor helyén állott, a másik viszont arról biztosítja, hogy e mezőváros (oppidum) Foksány közelében található.

Számomra nem tűnik lehetségesnek, hogy ez a püspökség ott lehetett volna, ahol később a Mira monostor épült. Ha itt volt volna valaha püspökség székesegyházzal, hagyománya föltétlenül megőrződött volna a helységben. Nemcsak hogy ma nincsen semmiféle hagyományunk e

Az idetelepülést az a körülmény magyarázhatja, hogy itt voltak az első Milkói Püspökség maradványai, de az is, hogy Milkó város az egyházmegye közepe táján feküdt. Mert az is feltehető, hogy az Olt melléki kunok túl messze estek a Milkó városában (*civitas*) székelő püspök hatókörétől és nem tartoztak híveihez.

Valószínű tehát, hogy a Kun Püspökség a székely székek mellett magában foglalta Munténia és Moldova déli részét: a Havasok és a Szeret közötti, Bákótól délre eső részét; a síkságon kunok éltek, a dombos vidékeken románok laktak.

A Kun Püspökségre vonatkozó oklevelek azt a kort tükrözik, amikor a magyar királyok hatalmuk alá vonták Moldovának ezt a részét. Az 1229 őszén kelt, feljebb már említett, pápai bulla megerősíti a kunokat földjeik békés tulajdonában, valamint mindama kiváltságaikban és szabadalmaikban, amelyeket Andrástól, Magyarország királyától fia, Béla egyetértésével, aranypecsétetes levelekben kaptak.⁵³ Ez pedig azt szándékszik kifejezni, hogy a kunok

tekintetben, de azt tapasztaljuk, hogy semmiféle hasonló hagyomány nem élt több mint kétszáz esztendővel ezelőtt sem, mert különben D. Cantemir, aki Moldova leírásában azt mondja, hogy a Mira monostort atyja alapította, mindjárt említést tett volna róla, hogy minő hagyománya él egy ottan állott hajdani püspökségnek.

Azt hiszem, a második válasz közelebb jár a valósághoz. Odobești és Mira között, azaz Foksánytól nem messze, ugyancsak Cantemir szerint, Crăciuna várának romjai még láthatók voltak uralkodása idején [1710-1711]; a várról gyakran tesznek említést krónikásaink. Meglehet, hogy a vár a régi katolikus püspökség romjaira épült, s ez annál is inkább hihető, mivel a Crăciuna név könnyen lehet valamely Kreuzdorf, Kreuzberg vagy Kreuzburg romlott változata.

⁵³ ... stauendo ut salvo dei timore gaudeatis in omni pristina libertate. Ad hanc autem libertatis et immunitatis et possessionis pacifice terre vestre concessionem a karissimo in Christo filio nostro A. Ungarie Rege Illustri, Bele Regis primogeniti sui accedente consensu, iam pridem factam Cumanis, sicut provide facta est in eiusdem Regis litteris aurea bulla munitis plenius continentur, auctoritate vobis apostolica confirmamus et presentis scripti patrocínio communimus. Nulli ergo etc. ... (Hurmuzaki, I/1, p. 112; Fejér, III/2, p. 203.) Istoricii unguri pretind că *cucirirea* Moldovei de către Unguri s-ar fi făcut la o dată mult mai anterioară. Această afirmație însă nu este întemeiată pe nimica: cronicarii nu vorbesc de asemenea lucru. Izvoarele citate de Gebhardi (*Geschichte des Reichs Ungarn und der damit verbundenen Staaten*, T. IV, p. 520) și de Fessler (*Geschichte von Ungarn*, I, p. 111-180) în sprijinul acestei aserțiuni nu o confirmă de loc. Hartvicus în *Vita S. Stephani*, c. 12, apud Endlicher, zice că Sfântul Stefan, trecând munții (1003) dă mai multe bătălii crâncene Pecenegilor, îi învinge cu desăvârșire, ucide pe Kean regele lor și cucerește tabăra păgânilor cu toate bogățiile cuprinse într-însa, bogățiile cu care clădește la Buda și la Alba Iulia, câte o biserică. Din povestirea lui Hartvicus nici nu se poate măcar lămurii dacă acest războiu a avut loc în Țara-Românească sau în Moldova. Iar Küküllő (apud Schwandtner, *Scriptores*, p. 132) povestește numai că Sfântul Laslău a învins, la râul Temiș, pe Cumanii cari se întorceau, după ce prădase până în Tisa, apoi, urmărindu-i până la Dunăre, i-a nimicit într-o a doua luptă. Cam departe de Moldova! De cucirire nici o vorbă.

(...) A magyar történészek azt állítják, hogy a magyarok sokkal korábban meghódították Moldovát. Az állításnak azonban nincsen semmiféle alapja: a krónikaírók nem szólnak ilyesmiről. Gebhardi (...) és Fessler (...) e vélekedés támogatására idézte forrásai egyáltalán nem erősítik meg a dolgot. Hartvik (...) azt mondja, hogy Szent István átkelt a Havasokon (1003) és több kemény csatát vívott a besenyőkkel, teljesen legyőzte őket, Kean nevű királyukat megölte, és zsákmányul ejtette a pogányság táborát minden kincseivel, s e kincsekből Budán és Gyulafehérvárott egy-egy templomot épített. Hartvik elbeszéléséből még azt sem lehet tisztázni, hogy e hadjárat Havaselvén vagy Moldovában volt. Küküllői pedig (...) csak annyit mond, hogy Szent László a Temes vizénél legyőzte a Tiszaig pusztító és visszatérő kunokat, majd a Dunáig üldözvén őket, a második ütközetben megsemmisítette a pogányokat. Kissé távol Moldovától! Hódításról szó sem esik.

elismerték a magyar király fennhatóságát. Az elismerés, amelyet a király által adományozott kiváltságok követek, kétségtelenül akkor ment végbe, amikor Béla átkelt a Havasokon – vagy röviddel ezután –, hogy elkísérje a kunok megkeresztelésére induló Róbert érseket.

Annak, hogy a Magyar Korona a Kun Püspökség területén ténylegesen gyakorolta felség-jogait, teljes bizonyosága az a tény, hogy Béla adókat hajtott be az egyházmegye románjaitól.⁵⁴ Moldva egy részének 1227. évi tényleges birtokbavételét az a tény is megerősíti, hogy Béla volt az első magyar király, aki 1235-ben, mindjárt trónralépte után felvette a „Rex Cumaniae” címet.⁵⁵

IX. Gergely pápa imént idézett 1234. évi bullájából⁵⁶ az is kitűnik, hogy a Kun Püspökség területén az uralkodó elem a román volt. Ha a Magyar Királyságból jelentős számú (*nonnulli*) lakos érkezett ide, hogy letelepedjék a románok közé, akkor világos, hogy friss bevándorlásról van szó, és nem már hosszabb ideje itt letelepedett magyar és német népességről. A bulla szövegéből az is kiderül továbbá, hogy a bevándorlók 1234-ben össze voltak keveredve a románokkal és nem alkottak különálló településeket, kolóniákat.

Ezt a teutonok hódításai által keltett bevándorlást bizonyára bátorította a Kun Püspökség alapítása és felvirágzása, de semmi alapunk sincs azt feltételezni ebből, hogy a csángók ősei a püspökség idején települtek volna Moldvába.

A mongol invázió nyomán a Kun Püspökség is elpusztult. Ha néha-néha még találunk okleveles említést a kunokhoz küldött misszionáriusokról, kunországi legátusokról, kun templomokról/egyházakról, ezek – amint nagyon jól mondja Iorga – csupán óhajok, félreértések vagy okatlan beszédek.⁵⁷ A kun címet viselő klerikusok pedig nem nálunk működtek, hanem Magyarországon, az ott letelepedett kunok között.⁵⁸

Kétségtelenül merőben gyengék voltak a mi országainkban azok a kun maradékok, akik túléltek a mongol betöréseket. Mivel nyíltabb helyeken éltek mint a dombos, erdős vidékeken lakó románok, ezek a rohamok sokkal megsemmisítőbbek kellett hogy legyenek rájuk nézve. Legnagyobb részüket kétségtelenül legyilkolták vagy rabságba hurcolták, a kevés túlélő beolvadt: a kisebb lélekszámú keresztények a románságba, a pogányok a velük érzelmileg és erkölcsileg rokon tatárságba. A XIII. század második feléből és a XIV. század elejéről való oklevelekben található Cuman elnevezésekben tatárokat kell értenünk. A pápai és a magyar kancelláriában szokássá vált, hogy a „Cumani” kifejezést a Kárpátoktól keletre pusztító nomádokra értsék; csökönyösen kitarítottak amellett, hogy így nevezzék a tatárokat, mint ahogy a bizánci íróknál is azt látjuk, hogy a törökök „perzsák”, a tatárok pedig „szkíták”.

⁵⁴ Hurmuzachi, I/2, p. 132; Fejér, III/2, p. 309.

⁵⁵ Andrei II a murit în Noemvrie 1235. – II. András meghalt 1235 novemberében. [1235. szeptember 21-én.]

⁵⁶ Hurmuzaki, I/1, p. 132; Fejér III/2, p. 216.

⁵⁷ Iorga, op. cit. p. XVI.

⁵⁸ Vezi-i tot acolo unde sunt citate și izvoarele făcând mențiune de ei. – Lásd a róluk említést tévő források idézésében.

V

A magyarok moldvai letelepedéséről

A csángók ősei katonai telepeket alkottak; a Magyar Korona hozta őket Moldvába, a Királyság határának védelmére, és éppen a Szeret által alkotott határra helyezte.

Az a tény is elegendő lehet állításunk bizonyítására, hogy a magyar falvak a Szeret völgyében helyezkednek el, Egyedhalmától Románvásárig és attól északra. Valóban: e katonai telepek Szeret-völgyi elhelyezésével Egyedhalmától Románvásárig bezárták a Tatros, az Aranyos-Beszterce és a Moldova Erdélyre nyíló völgyeit: az Ojtozi- és Gyimesi-szorost, a Tölgyesi- és Radnai- (Bukovina) hágókat. E völgynyílásokat bizonyára olyan erődítmények is védték, amilyeneknek nyomai a Tatros-völgy bejáratában, a Capul-Dealului fölött, Egyedhalma és Szászút között láthatók, valamint az Aranyos-Beszterce völgyét bezáró bákói vár meg a románvásári vár.

Állításunkat az a körülmény is alátámasztja, amelyet az I. fejezetben említettünk, hogy *a csángók által lakott vidékek helynevei, igen kevés kivételtől eltekintve, románok és nem magyarok*, ami azt bizonyítja, hogy azokon a vidékeken először románok laktak, a későbbiekben ide települt magyarok pedig e helyek neveit a románoktól tanulták.

Nyilvánvaló, hogy a Magyar Királyság, figyelembe véve azt a tényt, hogy a Milkó városát megrohanó tatárok útvonala a Szeret völgyén vezetett s azt teljességgel elpusztították, székely telepeket létesített itt, azzal a feladattal, hogy őrizzék a Királyság határait és a pogányok elől elzárják az Erdélybe vezető szorosokat és hágókat. A Szeret-völgy életben maradt kevés román lakosa bizonyára örömmel osztotta meg a számára túl kiterjedt földet a vitéz társakkal, akik elszántan tudták azt védelmezni.

Több mint valószínű, hogy a Moldova és a Szeret összefolyásánál, ahol ma Románvásár városa fekszik, egykor erődítmény állott, amelynek az volt a rendeltetése, hogy felfogja az észak felől érkező támadó első csapását. Az Aranyos-Beszterce és a Moldova torkolatvidékén számos magyar falu volt és van.

A Tatros-völgy különös jelentőségű, mivel e völgyön lehet feljutni a délről Erdélybe vezető két szoroshoz. A völgytorkolatba helyezett őrhelyen kívül, az Ojtoz völgyéhez hasonlóan, itt is egy sor székely település alakult. Ez annál is könnyebben ment a magyaroknak, mivel a területet nagyrészt lakatlannak találták; ezt bizonyítja a jórészt magyar helynévanyag, amely máig fennmaradt, pedig a magyarok már századok óta eltűntek e helységekből.

Mármost felmerül a kérdés: Vajon mikor létesültek ezek a magyar katonai telepek Moldvában?

Szerintem több jel is arra mutat, hogy ez a telepítés IV. Béla királynak tulajdonítható.

Mindjárt azután, hogy az 1241-beli szörnyű tatár betörés sebei kezdtek behegedni Magyarországon, feltűnnek Béla az irányú intézkedései, hogy Királyságát megvédje a barbárok újabb támadásától. Visszaemlékezve a német lovagok sikereire, 1246-ban [1247-ben] nekik adományozza az egész Szörénységet – hogy betelepítsék és megvédjék – az Oltig, János és Farkas kenézsegeivel együtt, de Lynioy [= Litovoj] vajdasága nélkül – ezt a románoknak hagyta –, azután egész Kunországot az Olton túl, Szaniszló vajdasága kivételével. Bizonyos adózási feltételekkel a rendbeli testvérek tartoztak várakat építeni, a meglevőket karbantartani és a királynak háborúban segítséget adni. Viszont azért, hogy ne fossza meg lakosaitól az

elpusztított Erdélyt, Béla – saját különleges engedélyétől eltekintve – megtiltotta a [johannita] lovagoknak, hogy Magyarországról telepítsenek parasztokat a nekik adományozott földre.⁵⁹

Ez az adomány papíron maradt, mivel a lovagok nem voltak vagy nem érezték magukat abban a helyzetben, hogy a hozzá kötött feltételeket teljesíthessék; mert rövid idő múltán már magyar szörényi bánok tűnnek fel, a védőpajzsot pedig, melyet a király birodalma számára kívánt a Kárpátoktól délre, nemsokára a Basarabok hozták létre.

A Déli-Kárpátok hágóin át Magyarországot fenyegető tatár betörések veszélyénél azonban nagyobb volt a Keleti-Kárpátok felőli, a mai Moldván át ugyanis rövidebb út kínálkozott a pogány tatárok számára.

Másrészt Béla jogosan tekinthette a Magyar Korona számára békés úton szerzett hódításának a Havasok és a Szeret közötti Moldva alsó részét. Valóban az ő buzgalmának köszönhető az ottani kunok keresztény hitre térítése, s az is, hogy a kunok elismerték a magyar fennhatóságot.⁶⁰ Természetes is volt, hogy gondoskodott békés hódítmányáról, hiszen e gondoskodásával csak tovább terjesztette azt és egyben egész Királysága biztonságát fokozta általa. Úgy vélem hát, hogy ennek a királynak kell tulajdonítanunk a magyar telepések Moldvába hozatalát.

Valamelyest mégis mérlegelhető lehet, hogy e telepítés vajon nem tulajdonítható-e ugyanolyan megalapozottan Kun Lászlónak.

Tudott dolog ugyanis, hogy e király idejében a magyarországi kunok Oldamur fejedelmük vezérletével fellázadtak és kiszöktek moldvai nemzetfeleikhez (?), László király azonban Kolozsvár mellett győzelmet aratott fölöttük, majd tovább üldözte őket a Kárpátokon túl, „a nogáj tatárok határáig, ameddig még egyetlen magyar király sem jutott el”.⁶¹ Oldamur 1285-ben ismét betör Magyarországra kun és tatár haddal, majdnem Pestig dúlja az országot, és csak visszatértükkor verik szét őket az Aranyos széki székelyek, akiknek ekkor több ezer foglyul ejtett embert sikerült kiszabadítaniuk a pogányok kezéből.⁶²

Ebből azt a következtetést lehetne levonni, hogy László király, sikerét kihasználva, és azért is, hogy megvédje Magyarországot hasonló betörésektől, székely telepeket alapított a magyar királyok által eddig elhagyott Moldvában. E feltevés azzal a haszonnal is járna, hogy bizonyos pontig összhangba hozná a dolgot Miros Costin állításával, mely szerint a moldvai államalapításban László király is részes.⁶³

Az a körülmény azonban, hogy 1285-től a moldvai államalapításig már csak mintegy hatvan év van hátra, megdönti ezt a feltevést.

Valóban, azok a magyarok, akikről XV. század eleji oklevelek beszélnek, falvak urai és uralkodók tanácsadói, némelyeket pedig a legnagyobb bojárságok birtokában találjuk. Sokan közülük a Bogdán és Nagy Lajos közötti harcok idején éltek vagy abban az időben élt férfiak

⁵⁹ Hurmuzaki, I/1, p. 249; Fejér, IV/2, p. 447-454.

⁶⁰ Hurmuzaki, I/1, p. 112; Fejér, III/2 p. 216.

⁶¹ Kézai, II; Thuroczy, I, p. 78; Fejér, V/5, p. 409; Hurmuzaki, I/1, p. 484; Fessler, op. cit., p. 438.

⁶² Thuroczy, II, cap. 79; Fejér, V/5, p. 394, 399, 452, la Fessler, op. cit., p. 439.

⁶³ M. Kogălniceanu, *Letopisește*, ed. I, t. 1, p. 20.

gyermekai voltak.⁶⁴ Ha ők vagy szüleik a király oldalán harcoltak volna, a honalapító ellen, bizonyára nem kaptak volna sem uradalmakat, sem bojárságokat a győztes vajdától. De a közrendű magyarok sem harcoltak a királyért, mert különben a románok győzelme után, ha nem is irtották volna ki, legalábbis rabságba hajtották volna őket, földjeiket pedig – az ország legtermékenyebb földjeit – elvették volna tőlük és másoknak osztották volna. Bizonyosan állíthatjuk tehát, hogy a Bogdán és Lajos közötti harcokban a moldvai magyar lakosság a vajda pártján állt a magyarokkal szemben.

Ahhoz azonban, hogy a velük egyazon hiten lévők és azonos nyelvet beszélők ellen harcoljanak, teljes mértékben azonosulniuk kellett új hazájukkal, a dolog pedig nehezen mehetett volna végbe mindössze hatvan év alatt, amikor legöregebbjeik még emlékezhetek hegyeken túli gyermekkorukra.

Ezek tehát azon indokok, amelyek miatt azt hiszem, hogy csakis IV. Béla hozhatta a magyarokat Moldvába, és erre nagyjából ugyanazon időszakban került sor, amikor a király Havaselvét a johannitáknak adományozta, azaz 1250 körül.

A szereti és tatrosi magyar kolóniák telepítését bizonyára városok: Bákó és Tatrosvásár alapítása követte, melyeknek lakosságában a szászok aránya nagyon jelentős volt.

Ha Havaselve dombos vidékén több román államocska meglétét állapíthatjuk meg, ha a Dnyeper és a Dnyeszter közötti bolochov kenézségek minden kétségen felül állnak, akkor semmi okunk sincs azt feltételezni, hogy a Moldvai-medence lakatlan lett volna, annál is inkább, mivel számos jel mutat arra, hogy a moldvai államalapítás előtt itt fennállt a Kárpátoktól délre elterülőkhöz hasonló román vajdaság, amely Magyarország hűbérese volt.

Nemc várát kétségkívül a vajda engedelmességben tartására vagy hűségének biztosítására emelték, mert létének más indoka nincsen. Valóban: nem zár le határátjárót, s a körülötte fekvő földeknek nem volt elég értéke, hogy birtoklásuk haszna igazolt volna annyi fáradságot és oly sok költséget. Nemc várának várnagya élvezte a környező román falvak jövedelmeit, ezek fejében figyelemmel kísérte a moldvai vajdát, hogy megakadályozza a szereti magyar telepek zavarását és segítséget adjon ezeknek a vajda ellen. Ugyancsak a várnagy feladata volt, hogy felügyelje a vajda által fizetendő adó behajtását és tatár betörés esetén katonai segítségadását. Ismétlem: más indoka Nemc várának nem lehetett és nem is volt.

A vár alapítását illetően Benkőnél találunk valamelyes magyarázatot. Ő úgy véli, hogy a II. András által 1225-ben kiűzött német lovagok egy része nem hagyta el Magyarországot, hanem menedéket talált a székelyek között, akik a kunok ellen vívott harcokban megtanulták megbecsülni vitézségüket. Vélekedésének támogatásául bizonyos keresztesek székely vidékeken való jelenlétének több nyomát idézi.⁶⁵

⁶⁴ Spre exemplu: Ghelebi Miclouș, despre care vorbește documentul citat în nota 4 dela pagina 252 [1, p. 251-252] de mai sus, era cu bună samă om făcut în vremea luptelor lui Bogdan cu Ludovic, iar fiii săi născuți.

Például: Ghelebi Miklós, akiről feljebb a 252. lap. 4. jegyzetében [251-252. lap 1. j.] idézett oklevél szól, bizonyára élemedett korú férfi lehetett Bogdán és Lajos harcainak idején, s a fiai ekkorra már megszülettek.

⁶⁵ Non ex omni autem Bozzae regione, aut ejus vicinia, amandatos fuisse *Crucigeros*, inde confici posse mihi videtur, quod non arcis modo *Bozzensis*, ab ipsis probabiliter structae, rudera hodieque visuntur; sed praesertim turris, quam iidem prope extremitatem pagi *Haraly*, in sede siculicali Orbai, posuerant, integram structuram suam lapideam tuetur, quae cujusnam Ordinis religiosi fuerit Lakatos in sua *Siculia* ignorabat: difficile igitur esset creditur, cunctis ejectis Teutonicis, tam brevi

Nagyon valószínű, hogy egy vagy több lovag engedélyt nyert Bélától vagy valamelyik utódjától, hogy várat építsen az Ozana partján, valamint néhány Ozana és Topolica menti román falu igazgatására, azzal a feltétellel, hogy figyelemmel kíséri a moldvai vajda viselkedését.

A nép azt a várat alapítójáról „Neamț” [Német] várának nevezte, a vidék pedig a „ținutul Neamțului” nevet kapta, s a vár melletti, valószínűleg beszercei és radnai szászok által alapított várost kezdettől fogva „Târgul Neamțului” [Németvásár] névvel jelölték.

temporis intervallo, tantas aedes opera eorum exsurrexisse. Non desunt rationes quae suadeant Milites hos, Siculis nostris, quorum terram adcolebant, gratos fuisse ideoque in quaedam territoria Siculica admissos. Multa de his, et possessionibus eorum, lingvis hominum, illis in oris Siculorum circumfieruntur: promissa quoque mihi erant instrumenta nonnulla res ipsorum illustrantia; sed ea postmodum, forte quod ad jus, ut vocant, possessionarium pertinerent, in arcis non reperta, hoc est denegata. Eos in certis rebus Archiepiscopo Strigoniensi subjectos fuisse, facile admiserim. Ceterum, quam longo tempore, ab adita possessione, hac regione decesserint, vix (quia, quae non scio, fateri dedicerim) vel conjectura adsequi valeo. Neque illud exploratum habeo, quam vere Stephanus Lakatos, suae *Siculiae & IV*, memoriae prodiderit, *Crucigeros* olim in *Székely-Kereszt-Ur*, *Bere-Kereszt-Ur*, *Csicsó-Kereszt-Ur*, *Veres-Torony* (Rubra Turri) et *Sajó-Kereszt-Ur*, domicilia habuisse. Scias, hungaricum *Kereszt-Ur* (pro *Keresztnek Ura*), latine esse *Crucis Dominus*. (Benkő, *Milkovia*, I, IV, p. 104.)

Articolul Marelui Dicționar Geografic, t. IV. p. 468, relativ la Cetatea Neamțului conține un mare număr de greșeli. Așa, spre exemplu, autorul, care atribue construcțiunea ei Teutonilor aduși de Andrei II în țara Bârsei, face din acești Cavaleri: o ceată din Ordinul Ioaniților sau Cavaleri de Malta! Apoi el ne mai asigură că acești Cavaleri teutoni au fost stabiliți un moment în Nordul Moldovei și că aicea au ridicat chiar, în mijlocul Cumanilor, o formidabilă cetate dar că disgrația curții maghiare îi forțază, pe la anul 1220, să părăsească acest avut tărâm de cuceriri.

Nu mai puțin interesante sunt silințele ce și le dă autorul pentru a ne dovedi că Tătarii pe cari-i dăruiesc Domnii Mănăstirilor în veacul XV nu ar fi Tătari, ci Cumani.

Ca și când ar fi cu puțință ca Românii, cari gemuse două sute de ani sub jugul Cumanilor, să fi putut confunda rămășițele rămase la ei ale acestui popor de rasă turanică, oameni nalți, frumoși, albi, bine făcuți, cu Tătarii, mai de curând în contact cu ei, popor de rasă mongolică, compus din oameni mici, urîți la față, galbeni la piele și cu ochii așezați pieziș! Ș'apoi cum ar fi căzut acei Cumani în robie?

România Földrajzi Nagyszótárának Németvár szócikke nagyszámú hibát tartalmaz. Így például, a szócikk szerzője, aki a II. András által a Barcaságra hozott német lovagoknak tulajdonítja a vár építését, a Német Lovagrendet a Johannita Rend vagy a Máltai Lovagrend egyik csapatának minősíti! Továbbá arról biztosít bennünket, hogy e német lovagok adott pillanatban Észak-Moldovába telepedtek, és itt, a kunság kellős közepén, roppant várat építettek, ámde amikor a magyar királyi udvarnál kegyvesztettekké váltak, 1220 táján kénytelenek voltak elhagyni ezt a gazdag hódítási területüket.

Nem kevésbé érdekes a szerző azon igyekezete, hogy bebizonyítsa számunkra, hogy a tatárok, akiket uralkodóink a XV. században monostoroknak adományoztak, nem tatárok voltak, hanem kunok.

Mintha bizony elképzelhető volna, hogy a románok, akik kétszáz esztendeig nyögték a kunok igáját, összetéveszthették volna e turáni fajú nép megmaradt töredékeit, e magas termetű, szép, fehér bőrű, jól megtermett embereket a tatárokkal, akikkel később kerültek kapcsolatba, e mongol fajú néppel, ezekkel az apró termetű, rút ábrázatú, sárga bőrű, ferde szemű emberekkel! Meg aztán azok a kunok hogyan is eshettek rabságba?

Nemc várát a Szeret menti magyar települések létesítésével egy időben vagy azután alapították. Hamarabb nem alapíthatták, mert igen elszigetelten és a határtól nagyon távol állott.

Vajon mikor került Nemc vára a moldvai vajdák uralmába és vajon mikor egyesíthették hatalmuk alatt a magyarok lakta vidékeket, a moldvai államalapítás előtt vagy azzal egy időben?

Minden valószínűség mellett szól, hogy az államalapítás idején már uralmuk alatt volt a Szeret és a Havasok közötti egész Moldva, mert ha az alsó vidékek huzamosabb ideig a Magyar Korona kormányzata alatti külön területet alkottak volna, nem azonosulhattak volna teljes mértékben a Havasokon inneni ország érdekeivel. Ha pedig Nemc vára továbbra is, Bogdán eljöveteleig, a magyar király kezében maradt volna, ez fájdalmas és bosszúságot keltő túske lett volna a románok oldalában.

Hihető tehát, hogy a Havasok és a Szeret közötti ország felső és alsó területeinek egyesítése békésen ment végbe, jóval Bogdán és Lajos harcai előtt, bizonyára a Magyar Korona beleegyezésével, olyan vajda kormányzata idején, aki szolgálataival bizalmat tudott kelteni maga iránt.

VI

A második Milkói Püspökségről

Magyarország királyai a XIV. században felújították Havasokon túli katolikus hitegyesítési próbálkozásait, s ekkor azt látjuk, hogy a domonkosokat Szent Ferenc Rendjének minoritaival helyettesítik.⁶⁶ 1332-től több olyan főpap említésével találkozunk oklevelekben, akik a milkói püspök címet viselik.

1332-ben XXII. Leó pápa felkéri az esztergomi érseket, hogy Vito de Monferrat minorita szerzetest, Károly Róbert király káplánját kinevezze milkói püspöknek, abban a reményben, hogy a tatárok idején lerombolt Milkói Püspökség ismét előző állapotába jusson.⁶⁷ Nem tudni, hogy Vito de Monferrat elnyerte-e a felszentelést és eljött-e egyházmegyéjébe, az viszont tény, hogy 1344-ben, amint I. Lajos király egyik okleveléből kitűnik, [Széchy] András erdélyi püspök ekkor nemcsak az erdélyi magyarok fölött gyakorolta lelki fennhatóságát, hanem a székelyek és a szászok fölött is, ami pedig az előbbieket illetően nem állt volna fenn, ha abban az időben működik milkói püspök, akinek egyházmegyéjéhez a székelyek mindig is tartoztak.⁶⁸ E püspöki szék üresen állt 1347-ig, amikor Lajos király és anyja szorgalmazása

⁶⁶ Vezi mai departe. - Lásd tovább.

⁶⁷ ... Quod Episcopatus Mylkoviensis, in regno Hungariae, in finibus videlicet Tartarorum ex inhibitione ordinatus antiqua, a tempore, quo dicti Tartari potenter dictum regnum, seu partes Hungaras; pro dolor! intrauerunt, fuit per eos fatales et s'uos omnino destructus et ecclesia ipsius Episcopatus funditus exstirpata, extinctis et defunctis successiuis deinde temporibus, Canonicis ecclesiae antedictae ... Hurmuzaki, I/1, p. 622; Fejér, p. VIII/3, 635.

⁶⁸ ... Episcopatus in Milkovia instauratum, jam ante annum 1345, adversa vis aliqua evertit. Perspicuum enim est ex litteris Ludovici I., Hung. Regis, anno 1344 datis, anno eodem Episcopum Transsilvaniensem, Andream, imperium pontificale habuisse non in Hungaros Transilvaniae tantum, sed et Saxones, ac etiam Siculos, ad dioecesim alias Milkoviensem pertinentes: quod, vigente Episcopatu Milkoviensi, non facile fieri potuisset. (Benkő, *Milkovia*, I, IV, p. 121. Actul lui Ludovic cel Mare la p. 122. Observ că Țara Bârsei, deșartă în vremea primei Episcopii a Milcovului, nu făcea parte din Eparhia Episcopului Cumanilor).

nyomán VI. Kelemen pápa megbízza a kalocsai érseket az Ágoston-rendi Németi Tamás királyi káplán milkói püspökké szentelésével, ugyanazon kifejezéseket használván a megbízólevélben, mint III. János használt 1332-ben.⁶⁹ Erről az új milkói püspökről annyit tudunk, hogy a király a következő évben követként Velencébe küldi, hogy ott másokkal együtt részt vegyen azon az eskütételen, amellyel a dózse és a szenátorok megerősítették a Magyarországgal kötött békeszerződést.⁷⁰

1357-ben Németi Tamás helyén már egy bizonyos Bernard a milkói püspök. A pápa még az évben áthelyezi a lengyelországi Plockba, amint az ottani püspöki szék megüresedik.⁷¹ Úgy látszik, Bernard nehézségekbe ütközött beiktatása körül, mert 1360-ban a pápa kénytelen két lengyel püspököt megbízni, hogy beiktassák püspöki székébe, amelynek hatalmát és jövedelmeit Inislav kanonok bitorolta.⁷² Egy az évi másik bullával azonban a pápa visszavonja az előző bullában írottakat, és arra kötelezi Bernardot, hogy három hónapon belül jelenjék meg színe előtt, mivel Kázmér király arról tudósította, hogy Bernard apja a király ellenségeinek kezére adta Sandomir városát, s ezért egész családját harmadíziglen számúzték Lengyelországból. Ezenkívül maga Bernard is, mióta Plockban tartózkodik, ellenségesen viselkedik a királlyal, s az ország több klerikus és világi lakosával szemben kiközösítő ítélet hozatalára vetemedett.⁷³ 1363-ban pedig azt látjuk, hogy V. Orbán pápa elrendeli a gneznai érseknek, hogy adjon felmentést a Bernard *volt milkói püspök* által kiközösített plocki kanonokoknak.⁷⁴ Bernard után egy bizonyos Albert volt a milkói püspök, amint azt XI. Gergely pápa bullája tanúsítja, aki 1371-ben az Ágoston-rendi Budai Miklóst nevezi ki helyére.⁷⁵ A döntést maga a pápa közölte Lajos királlyal, és arra kérte: segítse hozzá a főpapot a püspöksége valaha bírt és elrabolt javainak és jogainak visszaszerzéséhez.⁷⁶ A pápa ugyanakkor elrendelte az esztergomi érseknek, hogy adja vissza a háborúk és más körülmények folytán sok éven át lelkipásztorok nélkül maradt, Magyarország szélein, a hitetlenek szomszédságában elhelyezkedő Milkói Püspökségnek az őt megillető javakat és jogokat, amelyeket az előző esztergomi érsek eltulajdonítottak.⁷⁷ Erről a püspökről mondja Benkő, hogy 1375-ben valóban viselte címét Magyarországon, de nem látta el szolgálatát Milkóban.⁷⁸ Nem fogunk neki

(... Nagy Lajos oklevele a 122. lapon. Megjegyzem, hogy a Barcaság, amely néptelen volt az első Milkói Püspökség korában, nem tartozott a Kun Püspökség Egyházmegyéjéhez.)

⁶⁹ Hurmuzaki, I/2, p. 4; Theiner, op. cit., I, p. 737.

⁷⁰ Hurmuzaki, I/2, p. 8; Fejér, IX/6, p. 36.

⁷¹ Hurmuzaki, I/2, p. 45; Theiner, *Monum. hist. Pol.*, I, p. 583.

⁷² Hurmuzaki, I/2, p. 64; Theiner, op. cit., I, p. 597.

⁷³ Hurmuzaki, I/2, p. 65; Theiner, op. cit., I, p. 595.

⁷⁴ Hurmuzaki, I/2, p. 80; Theiner, op. cit., I, p. 616.

⁷⁵ Hurmuzaki, I/2, p. 174; Theiner, *Mon. Slav. merid.*, I, p. 270.

⁷⁶ Hurmuzaki, I/2, p. 175; Theiner, *Mis. Hung.*, II, p. 110.

⁷⁷ Hurmuzaki, I/2, p. 176; Theiner, op. cit., II, p. 110.

⁷⁸ ... Vero 1375 Nicolaus; sed hic titulum in Hungaria, nec officium in Milkovia gessit. (Benkő, *Milkovia*, I, IV, 122.) În 1375 vedem pe Episcopul Nicolaus al Milkoviei, care se intitulează *sufragan al Episcopului Agriensis* (Erlau) în Cibin (Sibiiu), unde sfințește o capelă construită de unul Herman din Sibiiu, cu hramul Prea Curatei Fecioare. – (...) Miklós milkói püspököt 1375-ben – amikor az egri püspök suffraganeusának nevezi magát – Nagyszebenben találjuk, ahol felszenteli bizonyos Szebeni Hermann által a Szeplőtelen Szűz tiszteletére emelt kápolnát.

ellentmondani: a fent említett püspökök közül egyik sem tudott püspöki jogokat gyakorolni a Havasok innenső oldalán.

1375-től 1438-ig többé egyetlen milkói püspökkel sem találkozunk. Csak 1438-ban kezdődik a „Milcoviensi” püspökök új sora; ezekkel majd a Moldva északi és középső részén szervezett többi katolikus püspökség után foglalkozom.

A második Milkói Püspökség területe sem lehetett más, mint az egykori Kun Püspökség területe, azaz magában foglalta a székely székeket és Havaselve keleti felét, valamint a Szeret síkságának alsó részét Egyedhalmától lefelé.

VII

A Szeretvásári Püspökségről

A Krisztus Nevében Zarándokló Testvérek domonkosokból és ferencesekből alakult társaság volt, amelynek VIII. Bonifác pápa 1321. évi és XXII. János pápa 1332. évi bullája adott szervezeti formát. A társaság fő feladata az volt, hogy visszatérítse a katolikus egyház kebelébe a görög szertartású szakadár népeket.⁷⁹

A későbbi Moldva területén már az államalapítás előtt megállapítható katolikus misszionáriusok jelenléte; tudjuk ugyanis, hogy 1349-ben Szeretvásáron megöltek minden minoritát, aki akkor ott tartózkodott.⁸⁰

1370-ben, Montefiascone helységben a pápa színe elé járult két minorita szerzetes: a sziléziai Paulus de Schweidnitz és a poroszországi Nicolaus de Mehlsack, Moldvából jövet, ahol hosszú ideig tartózkodtak.⁸¹ Elmondták a pápának: Lackó moldvai uralkodótól kapott megbízatás szerint tudtják, hogy mind az uralkodó, mind az ország népe, akik eddig szakadárok voltak, a minorita szerzetesek prédikációi nyomán elhatározták, hogy elhagyják a szkizmát és felveszik a katolikus hitet. Lackó vajda arra kérte a pápát, hogy a szakadár Halics egyházmegyéjében levő, elegendő lakosú és jelentőségű Szeretvásárt emelje városi (*civitas*) rangra, magát ezt a nevet [„Szeretváros”] adva neki, és helyezzen belé katolikus püspököt, aki katolikus hitben tanítsa és tartsa az uralkodót és a népet.⁸²

A kérést meg a két szerzetes tudósítását hallván, a pápa írt a prágai, a boroszlói és a krakkói érseknek: tartsanak vizsgálatot és bizonyosodjanak meg róla, hogy Lackó vajda valóban készséges megtagadni a szkizmát és őszintén vallani a katolikus hitet, s így a pápa bullát küldhessen az említett érseknek, felhatalmazván őket a következőkre:

Vonják ki a mondott vásárhelyt és az egész moldvai *dukátust* a halicsi vagy bármely más püspök joghatósága alól, aki azt állítaná, hogy őt illetik a fölöttük gyakorolt lelki vagy egyházi jogok, hogy a Szentszék közvetlen lelki hatalma alá helyezték őket;

A mondott vásárhelyet emeljék városi rangra és tüntessék ki ezzel a címmel; *adják a városnak egyházmegyéül az egész moldvai dukátust*; jelöljék ki az egyházmegye határait, és ha van templom Szeretvásáron, emeljék azt székesegyházi vagy püspöktemplomi rangra;

⁷⁹ Schimdt, *Romano-Catholici per Moldaviam Episcopatus*. p. 14, nota 5; K. Eubel, *Zur Geschichte der röm. kath. Kirche in der Moldau*, in *Römische Quartalschrift* pe 1898, I, p. 107.

⁸⁰ Schmidt, op. cit., p. 24. Vezi izvoarele tot acolo, nota 1. – Lásd a forrásokat ugyanott, 1. jegyzet.

⁸¹ K. Eubel, op. cit., p. 107.

⁸² Hurmuzaki, I p. 160; Fejér, IX p. 246, IX, p. 295.

Ha viszont nincs templom Szeretvásáron, építsenek egyet Péter apostol tiszteletére vagy olyan más szent tiszteletére, aki megfelelne Lackó vajdának. A székesegyház mellé nevezzenek ki kanonokokat, és belátásuk szerint létesítsenek egyházi javadalmakat, méltóságokat, világi és rendes papi testületet. Végül: egy alkalmas püspök kinevezéséig tegyenek meg minden szükséges intézkedést.⁸³

Ugyanaznapi másik levelében a pápa tudatja ugyanazon főpapokkal, hogy Lackó vajda András krakkói minorita professzor szeretvásári püspöki kinevezését kérte tőle. Mivel azonban nem ismeri a professzort, arra kéri az érsekeket: győződjenek meg érdemeiről, és ha alkalmasnak találják, szenteljék fel őt szereti püspökké, ha pedig nem, nevezzenek ki általuk alkalmasabbnak vélt más személyt.⁸⁴

Néhány nap múlva a pápa arra ad írásbeli utasítást Nicolaus de Mehlsacknak, hogy a katolikus hit terjesztésére küldjön huszonöt szerzetest [Halicsi] Oroszországba, Litvániába és Moldvába.⁸⁵

Hurmuzaki és Schmidt jogosan gyanítják, hogy Lackó vajda áttérésének indokai nem voltak egészen tiszták, s [a katolicizmus iránti] vonzalma mellett világi vagy politikai okai is lehettek.⁸⁶ Abbeli félelme, hogy a Kázmér halála után Lengyelországot is jogara alatt egyesítő Lajos király megfoszthatja hatalmától, bizonyára arra ösztönözte, hogy a pápai hatalom támogatását keresse. Azt viszont fel nem foghatom, miért tulajdonítják mindketten ezt az áttérést ama szándékának, hogy feleségétől elváljék és mással köt házasságot. Hiszen az ortodox egyház válási ügyekben mindig sokkal engedékenyebb volt mint a katolikus egyház.

András barátot Florián ilyvói püspök 1371. március 9-én a város székesegyházában szereti püspökké szentelte,⁸⁷ május 9-én pedig a pápa tudomására adta a dolgot és közölte vele az új püspök esküjének szövegét is.⁸⁸

Schmidt azt gyanítja, hogy a Szeretvásári Püspökség az említett püspök idejében amolyan *in partibus infidelium* püspökség volt,⁸⁹ ahol az előkelő származású⁹⁰ és [királyi] kegyben levő András püspök nem is tartózkodott állandóan. Az első évekre valószínű lehet a dolog, de – amint látni fogjuk – a későbbiekre nem. Tény azonban, hogy 1371 decemberében, azaz kilenc hónappal felszentelése után, az új szeretvásári püspök még Ilyvóban tartózkodik, mert azt olvassuk, hogy a pápától azt a megbízatást kapja, hogy a gneznói és a krakkói érsekkel együtt

⁸³ Ibid, ibid.

⁸⁴ Hurmuzaki, I/2, p. 162; Theiner, *Mon. hist. Hung.*, II, 101.

⁸⁵ Hurmuzaki, I/2, 163; Fejér, IX/4, 248.

⁸⁶ Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rum"nen*, I, p. 255; Schmidt, op. cit, p. 21.

⁸⁷ Hurmuzaki, I/2, p. 168; Theiner, *Mon. hist. Pol.*, I, p. 664.

⁸⁸ Hurmuzaki, I/2, p. 169; Theiner, op. cit., I, p. 660.

⁸⁹ Schmidt, op. cit. p. 22.

⁹⁰ Schmidt, op. cit., p. 24. Nota 4 vorbește de neamul *Iastrebiec*, din care ieșea Episcopul Andrei, cu porecla de *Wasilo*, și care mai fusese și confesor al Reginei Elisabeta, mama Regelui Ludovic al Ungariei. – A 4. jegyzet a Iastrzebiec nemzetségről szól; e nemzetségből származott Andreas (dictus) Wasilo püspök, aki azelőtt Erzsébet királyné, Lajos magyar király édesanyjának gyóntatója volt.

tartóztassa le a Boroszlói Egyházmegyéből való János papot, aki a szkizma tévelygéseinek elfogadására biztatta Ilyvó lakosait.⁹¹

Megjegyzendő, hogy ugyanazon 1371. év szeptemberében ugyanaz a pápa Budai Miklóst nevezi ki milkói püspöknek, s mind Lajos királynál, mind pedig az esztergomi érseknél azt szorgalmazza, hogy állítsák vissza e püspök minden javadalmait és jogait, aki – akárcsak a szereti püspök – nincs alárendelve egyetlen érseknél sem, hanem közvetlenül a pápától függ.⁹² *Íme egy bizonyíték arra, hogy a Római Kúria felfogása szerint a Moldvai Egyházmegye teljesen különálló volt a Milkói Egyházmegyétől, s ez utóbbi egyetlen darabocskát sem foglalt magában a Lackó uralma alatti területből.*

Lackó vajda katolikus hitre térése megtörtént, mert azt látjuk, hogy a pápa 1372 februári válaszelevelében⁹³ üdvözlí az uralkodót e lépéséért, Moldva népének katolizálása azonban továbbra is a minorita misszionáriusok kegyes óhaja maradt. Lackó még saját feleségét sem tudta rábírní, hogy kövesse őt a katolicizmusba; ugyanazon pápai levélből azt olvashatjuk: az uralkodó felpanaszolja a pápának, hogy a vajdaasszony csökönyösen ragaszkodik tévelygéséhez. Elválasztási kérelemről szó sem esik, a pápa viszont azt írja Lackó vajdának: nem akarja felesége elhagyására kényszeríteni, hanem arra buzdítja, együttélésük alatt ne hagyja magát befolyásolni és az ő tévelygéseibe vonni.⁹⁴

Az a tény, hogy Lackó vajdát a radóci [ortodox] püspöki templomban temették el, nem elég bizonyosság arra – amint Melhisedec állítja –, hogy halála előtt visszatért volna a keleti hitre.⁹⁵

Nagyon is lehetséges, hogy katolikusként halt meg és valamelyik katolikus templomban temették el, de egyik következő uralkodó, talán Nagy István vajda, aki síremlékének megszépítésével büszkélkedett, tetemét átszállította a radóci székesegyházba.⁹⁶

Korjatovics György uralkodása és az uralma által felkeltett ortodox ellenhatás a viszontagságok kora lehetett a Szereti Katolikus Püspökség számára, de a vihar rövid ideig tartott. Muşat Péter uralkodása idején, aki Moldvába telepedett katolikus asszony gyermeke volt és maga is katolikus nőt vett feleségül, Jagelló Ulászló testvérét,⁹⁷ a jövő ismét kedvezni látszott a katolikus püspökségnek.

1375-ben Lajos király elérte, hogy a pápa katolikus érsekséget alapítson Halicsban.⁹⁸ A Mircsával rokon Muşatok szintén a Magyar Korona véencei voltak, akárcsak Mircsa vajda. Ezenkívül Muşat Péter, anyja, Margit révén,⁹⁹ aki – mint mondtam – katolikus volt, állítólag rokoni kapcsolatban is állt a magyar királyi családdal: mindez elegendő alapot nyújt azon feltételezéshez, hogy uralma idején szívesen látták a katolicizmust.

⁹¹ Hurmuzaki, I/2, p. 176; Theiner, op. cit., p. 668.

⁹² Vezi mai sus notele 117, 118, 119. – Lásd feljebb ... jegyzetet.

⁹³ Raynaldus, ad annum 1372, în *Magazin Istoric pentru Dacia*, III, p. 141.

⁹⁴ Id, ibid.

⁹⁵ Melhisedec, *Papismul și starea actuală a Bisericii ortodoxe*, p. 8.

⁹⁶ Melhisedec, *O vizită la câteva biserici și mănăstiri ortodoxe din Bucovina, în Anal. Acad. Rom. VII. Memorii și notițe*, p. 291.

⁹⁷ G. Popovici, *Anul dela Martie în Moldova*. Tipăritură separată din *Convorbiri Literare*, p. 20.

⁹⁸ Vezi citatele la Iorga, op. cit., p. XXVIII. – Idézeteket lásd (...)

⁹⁹ Ibid., p. XXXVIII-XXIX.

Szeretvásáron már régebben fennállt katolikus templom és egy domonkos rendház,¹⁰⁰ de Margit 1380-ban Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt új templomot építtetett ott, és akaratához híven ebben temették el.¹⁰¹

Herlóban, Margit székhelyén 1384. május 1-én kiadott oklevél szerint Péter vajda, anyja kérésére, a szeretvásári mérlegjogot örökös adományul a Margit által e vásárhelyen épített monostornak, a Prédikátor-rendbeli testvéreknek adományozta.¹⁰²

Egy 1378. január 28-i keltű pápai bullából¹⁰³ megtudjuk, hogy Elie Petit, a Domonkos-rend generálisa a régi monostort eladta a zárandoktestvérek helynökségének.

Valószínű, hogy Muşat Péter idejében, és különösen amíg édesanyja élt, András püspök hasznosnak találhatta a Szeretvásáron tartózkodást. Annál is inkább, mivel a plébánia-templom, amint egy 1402. június 2-i hitelt érdemlő iratból kiderül, az ottani sok csoda miatt zárandokhely volt.¹⁰⁴

Meg aztán, amint a Prága, Boroszló és Krakkó érsekeihez írott pápai levélből láttuk, Szeretvásár népes és jelentős város volt, nagyszámú katolikus népességgel, amely – úgy látszik – németekből, lengyelekből és magyarokból állt. Ilyvó 1380. évi számadáskönyvében

¹⁰⁰ Ch. Auner, *La Moldavie au Concile de Florence*. Paris. Paul Feron Vrau, p. 6.

¹⁰¹ Schmidt, op. cit., p. 21, nota 4.

¹⁰² Nos Petrus Waivoda d. g. dux terre Moldavie attendentes et considerantes, qualiter illustris et nobilissima D. D. Margarita, mater nostra dilecta et honorabilis, in civitate Cerethensi ob reverentiam Dei et beatae Mariae Matris eius ac beati Iohannis Baptistae ecclesiam et locum religiosorum fratrum Predicatorum construi et hedificari fecit pro salute animae suae et nostrae ac parentum nostrorum, in qua ecclesia predicta domina mater nostra suam sepulturam elegit, postquam de isto mundo Deus eam ad suam gloriam vocabit et idcirco ipsa cupiens toto corde affectionis, ut servitores dictae ecclesiae et capellani seu fratres Praedicatores antedicti magis ferventer et devote contemplationi, devotioni seu orationi valeant vacare, nibis materno ac pio affectu supplicavit et cordialiter rogavit, quatenus libram seu pensatorium quodest in civitate nostra praedicta Cerethensi praedictis fratribus Praedicatoribus dictae ecclesiae desservientibus simpliciter dare et concedere dignaremur. Nos igitur Sanctorum regum et Principum exemplo, qui suis muneribus et donariis cultum et servitium divinum ampliaverunt et multipliciter augmentaverunt, sicut David et alii reges et principes, qui tam in veteri Testamento, quam in novo fuerunt sibi similes, volumus et in desideriis cordis nostri gerimus, ut servitus Domini in terris nostris semper honorabilius peragatur et continue augmentetur iuxta etiam praeceptum divinum dominam matrem nostram honorare cupientes ac eam consolari, devotas eius supplicationes et petitiones devoto animo et benigno libenter acceptavimus et libram seu pensatorium, quod est in praedicta nostra civitate Cerethensi praedictae ecclesiae b. Iohannis Baptistae eiusque servitoribus fratribus Praedicatoribus tenore praesentium nunc et in perpetuum concedimus ac volumus et ordinamus, quod praedicta concessio perpetuis temporibus irrevocabilis permaneat et consistat, atque servitores dictae ecclesiae pro salute nostra et dominae matris nostrae et aliorum de genere nostro continue Dominum debeant exorare. In cuius concessionis testimonium sigillum nostrum duximus presentibus suspendendum, praesentibus subscriptis nostro carissimo domino Poruczno. domino Borla, domino Julia. Datum IV Dominica in qua canitur Iubilate a. MCCCLXXXIV in villa Horleganoio in curia matris nostre carissime. (W. Abraham, *Powstanie organizacyi kosciolia lacinskiego na Rusi*, I, p. 385. Din arhivul Domincanilor la Lemberg). - (A domonkosok ilyvói levéltárából.)

¹⁰³ A. Brémond, *Bullarium ord. FF. Praedicatorum*, T. II. Romae, 1730, p. 292, la Auner, op. cit., loc. cit., şi nota 5.

¹⁰⁴ A. Czolowski, *Sprawie woloskie, Polscie do r. 1412*, la Auner, op. cit., p. 6, nota 4.

csakugyan említenek Bertold, Friedmann, Johann Zimmermann, Heinrich, Anselm, Johann Leffel és Schoenebeck nevű szeretvásári német lakosokat.¹⁰⁵

Schmidt úgy véli,¹⁰⁶ és vele együtt mások is – Eubel szerint kevés hitelt érdemlő iratok alapján¹⁰⁷ – úgy hiszik, hogy András kétszer volt püspök: először 1380 előtt, másodszor azután, két püspöksége között pedig bizonyos Stephanus Rutheni vagy akár két püspök is volt, akik közül a második nevét nem ismerjük. Eubel majdnem kétséget kizáróan állapítja meg,¹⁰⁸ hogy 1386-ig vagy 1387-ig, amikor áthelyezték Bécsbe, András volt az egyetlen szereti katolikus püspök.

Utódja János volt (Ioannes dictus Saratorius),¹⁰⁹ aki 1394 júniusa előtt elhunyt, utána pedig a pápa által 1394. június 8-án kinevezett Stephanus Martini következett.

Eubel úgy véli,¹¹⁰ hogy a Schmidt lajstromán szereplő Stephanus Rutheni¹¹¹ azonos Stephanus Martini püspökkel; első elnevezése származhatik a püspök nemzetiségéből, a második pedig apai neve lehet.

Stephanus utódait illetően némi bizonytalanság adódik, s ezt maguk a vatikáni források okozzák. 1413. március 5-én XXIII. János pápa a Stephanus halálával megüresedett szereti püspöki székbe Nicolaus Venatoris pálos remete rendi teológiai magistert nevezi ki, július 31-én pedig – Ioannes de Polonia halálával megüresedett ugyanazon püspöki székbe – kinevezi a Prédikátor-rendbeli Thomas Ernebert. Eubel vélekedése szerint az ellentmondást azzal lehet feloldani, hogy Nicolaust Magyarországról javasolták, Thomast pedig Lengyelországból, ahol csak Lengyelországi Jánost ismerték vagy akarták elismerni elődjéül, ez a János kétségkívül azonos lévén Thomas feljebb már említett János nevű elődjével. E figyelmetlenséget, amely nem egyedi eset – mondja Eubel –, XXIII. János Kúriájának rendetlen állapota magyarázhatja. Amikor V. Márton trónraléptével helyreállt a rend a pápai kancelláriában, úgy látszik, felfigyeltek a Szereti Püspökség kétszeres betöltésére, mert 1418. július 19-én Nicolaus Venatorist áthelyezik a dalmáciai Scardonae üresnek tekintett püspöki székébe.¹¹²

Mivel azonban ott nem volt üresedés, úgy tűnik, Nicolaus még viselte egy darabig a Cerethensis [Szereti] címet, annál is inkább, mivel Thomas Erneber ez időben meghalt vagy más helyre került. Eubel úgy véli, Nicolaus Venatorist kell látnunk abban a püspökben, akinek halála után IV. Jenő pápa 1434. július 29-én a minorita Joannest nevezi ki szereti püspöknek.¹¹³

Következésképpen íme a szereti püspökök valószínű sorrendje:

1) Andreas Wasilo, 1371-1386 (vagy 1387)

2) Ioannes, meghalt 1394-ben

¹⁰⁵ Czolowski, *Pomniki dwiejowe Lwowa z archiwum miasta*, I, II, la Iorga, op. cit. p. XXV.

¹⁰⁶ Schmidt, op. cit., p. 24. și urm.

¹⁰⁷ Eubel, op. cit., p. 108 și urm.

¹⁰⁸ Id., ibid.

¹⁰⁹ Schmidt, op. cit., p. 26; Eubel, op. cit., p. 108 și urm.

¹¹⁰ Eubel, op. cit., p. 109.

¹¹¹ Schmidt, op. cit., p. 25.

¹¹² Eubel, op. cit., p. 110.

¹¹³ Id., p. 111.

3) Stephanus Rutheni vagy Martini, 1394 után

4) Nicolaus Venatoris, Thomas Erneber, mindkettőt kinevezik 1413-ban, mindketten viselik a Cerethensis címet

5) Ioannes, kinevezték 1434-ben.

Utánuk még következnek a domonkos Ioannes Rosa,¹¹⁴ de vatikáni források nem tesznek említést róla, más forrásokból pedig nem derül ki világosan, Szeretvásáron volt-e püspök és nem másutt.¹¹⁵ A szereti püspökök már kezdettől fogva csak ritkán jelentek meg egyházmegyéjükben, és inkább Lengyelországban tartózkodtak, a királyi udvarban, a lengyel érsekek mellett, vagy abban az országban viseltek tisztségeket.¹¹⁶

A pápa, hogy véget vessen e visszaélésnek, amely csak káros lehetett a rábízott hívek lelki érdekeire, Stephanus Martini kinevezésekor úgy határoz: [főpásztori] „akarata, hogy a püspök még a kinevezési okmányok kiadása előtt menjen el egyházába, maga ott maradjon, és ne teljesítsen szolgálatot Szeretvásár városán és a Szereti Egyházmegyén kívül”.¹¹⁷ Valószínű, hogy Stephanus Martini, akiről *nem tudjuk, mikor halt meg*, minden pápai megszorítás ellenére is Szeretvásártól távol tartózkodott a Moldvában zavaros 1394-1400 közötti években.

Nem úgy tűnik, hogy ezek a püspökök közelebbről törődtek volna egyházmegyéjük érdekeivel; akkor sem, amikor csendesebb idők jártak, sőt azután sem, miután a pápa kimondta a Ringola (vagy Ringala) és Jó Sándor vajda közötti házasság felbontását, s a vajdaasszony 1421-ben végkielégítésként megkapta Szeretvásárát¹¹⁸ és valószínűleg odaköltözött. Ebben az időben semmi jelét nem látjuk a püspökség székhelyén Nicolaus Venatoris vagy Thomas Erneber jelenlétének. 1412-ben XXIII. János pápa érseki egyház rangjára emeli az ilyvói katolikus egyházat, és joghatósága alá rendeli a Przemysl, Chelm, Kamenec, Lodomer, Szeret és Kijev központú görög szertartású püspökségeket.¹¹⁹ Kétlem, hogy itt a mi Szereti Püspökségünkről volna szó, mivel semmi tudomásunk nincs róla, hogy ez a püspökség görög szertartású katolikus püspökség lett volna; az alapító bulla ilyen vonatkozásban semmit nem tartalmaz.

VIII

Az első Bákói Püspökségről

Moldva katolikus lakossága a moldvai állam kezdeti időszakaiban két különböző csoportra oszlott. Az első, kevésbé népes csoport magában foglalta a szeretvásári németeket és lengyeleket, a szücsi, moldvabányai, herlói, kotnári és németvásári szászokat és magyarokat. A második, sokkal számosabb csoportot a Szeret és a Tatros melléki magyar bojárok és parasztok meg a tatrosvásári és bákói szász és magyar polgárok alkották. A XIV. század második felében a katolikus misszionáriusok propagandája igen aktív volt országainkban.

¹¹⁴ Schmidt, op. cit., p. 42.

¹¹⁵ Engel, op. cit., p. 111.

¹¹⁶ Schmidt, op. cit., p. 28; Hurmuzaki, I p. 514-515.

¹¹⁷ Schmidt, op. cit., loc. cit.

¹¹⁸ Uljanicki, *Materialy*, etc., p. 26.

¹¹⁹ Hurmuzaki, I/2, p. 402.

Schmidt¹²⁰ idézi IX. Bonifác „Exultat cor nostrum” kezdetű, 1389. január 6-i bulláját, amellyel a pápa megerősíti a Zarándoktestvérek Társaságának adott kiváltságokat, és említést tesz benne a moldvai katolikusok nagy számáról. A baj csak ott van, hogy a Wadding Minorita Évkönyvek című munkájában található bulla keltezése kétségtelenül hibás, mert IX. Bonifác 1389. november 9-én lépett a pápai trónra,¹²¹ következésképpen nem adhatott ki bullát ugyanazon év január 6-án, azaz tíz hónappal megválasztása előtt. Nem tudjuk, Schmidt vagy Wadding szövegében van-e a hiba, mivel Akadémiai Könyvtárunkban nincsenek meg a Minorita Évkönyvek.

Ha csak Wadding vagy Schmidt egyszerű hibájával van dolgunk, s a bulla voltaképpen IX. Bonifác pápasága első évének januári kalendáiban keletkezett, akkor ez nyomatékos bizonyítéka mind a misszionáriusok azon moldvarészi tevékenységét illetően, ahol a katolikusok nagy számban éltek, azaz Szeret és Tatros melléki munkájukra, mind pedig amaz érdeklődésre, amellyel a pápa a moldvai katolikus hitelesítést kísérte. A hiteles bulla nyomás előzetesként szólna amellett, miért ugyanazon pápa alapított két év múltán püspökséget e nagy katolikus csoport központjában, Bákóban. A bulla hitelessége arra is lehetőséget nyújtana számunkra, hogy nagy valószínűséggel ugyanazon korba helyezzük a bákói minorita monostor kezdetét.

Az első Bákói Katolikus Püspökség közvetlen említését csak IV. Jenő pápa egy 1439. évi bullájának másolatában találjuk. Ezt az akkor még jó állapotban levő eredetiről készült másolatot, amelyet a bodoni püspök 1520-ban hitelesített és amelyet a csiksomlyói ferences kolostor levéltárában őriztek, először Kemény József gróf tette közzé.¹²² Íme röviden a tartalma:

¹²⁰ Schmidt, op. cit., p. 28.

¹²¹ Mas Latrie, *Trésor de Chronologie*, p. 1184.

¹²² Contele Iosef Kemény, *Ueber das Bisthum und das Franziskanerkloster zu Bakov in der Moldau*, in *Kurz, Magazin für Geschichte, Literatur, etc.*, II, p. 26. lată textul acelei bule: *Eugenius* Episcopus, *Servus Servorum Dei*. *Venerabili in Christo fratri Benedicto Episcopo Zewriniensi*. *Salutem, et Apostolicam benedictionem*, *Provida Sanctae hujus Sedis Apostolicae cura eo semper intense dirigebatur, ne populi in medio paganorum, infidelium, schismaticorum haeticorumque constituti suo spirituali unquam carerent animorum solatio, sacrorumque orbaorentur administratione. Hac itaque sancta ex provisione perinde, ac ex ea etiam principaliter ratione, ut ipsa salvifica, ac pura Domini nostri Jesu Christi fides inter eosdem paganos, infidelos, schismaticos, ac haeticos fructiferos capere possit salutis, propagationisque radices, salubriter non minus, ac pie instituti fuere jam ab olim diversissimis in terrae hujus mundanae oris Episcopatus inter quos sane non ultimus erat ille, quem in terra Moldaviae, ob terrae illius vastitatem, et Christi fidelium incommodam nimis dispersionem, praeter antiquiorem Cerethensem ab initio praesentis seculi jam vacantem, et cum grave Christi fidelium jactura, ne de praesenti quidem restaurabilem, in terrae illius Metropoli Bacchoviensi sancta Bonifacii, hujus nominis Pontificis IX pontificatus sui anno tertio sollicitudo erexit, ac pia Joannis hujus nominis Pontificis XXIII, pontificatus sui anno quarto liberalitas variis excoluit, ornavitque Indultis, et Praerogativis. Cum tamen etiam sedes haec episcopalis de praesenti vacare dinoscatur, exindeque maxima oriantur incommoda, quin imo et animorum jactura eo magis funesta extimescenda sit, cum non solum ipsa terra Moldaviae, in qua graecana haeresis quoque quotidie magis, ac magis pullulare dicitur, sed et finitimi huic terrae Ciculi partesque Transalpiniae deficientibus iisdem in oris etiam fratribus Ordinis Minorum ecclesiasticarum personarum inopia vel maxime periculoso hoc tempore laborent. Hinc Fraternitati tuae auctoritate Apostolica serio injungimus, ut eo usque etiam, donec adjuvante Divino auxilio, de quo ocyus restaurando sive Episcopatu Cerethensi, sive vero Bacchoviensi, cum dilecto in Christo filio nostro Ladislao Illustri Rege Poloniae, subjectoque eidem Elia Palatino Moldaviae per Apostolica scripta providere poternimus, curam pastoraalem terris in supra memoratis pe Te, et alios, quos ad idoneos, et*

A pápa azt írja Benedek szörényi püspöknek: IX. Bonifác, *pápaságának harmadik évében*, az ország kiterjedtsége és a *katolikus hívek kedvezőtlen szétszórtsága miatt*, a régebbi Szeretvásári Püspökség mellett, amely a század eleje óta, a hívek nagy kárára, üresedésben és pillanatnyilag helyreállíthatatlan volt, megalapította Bákó szent érsekségét, amelyet XXIII. János, pápaságának negyedik évében, rendkívüli kiváltságokkal és jogokkal ruházott fel. De most ez a püspöki szék is üresen áll, sok kárt okozván a lelkek megváltásában, nemcsak Moldvában, ahol úgy hírlik, hogy a görög tévelygések mindennap híveket szereznek, hanem az egyházi személyzet teljes hiánya miatt a Székelyföldön és az erdélyi részeken is [Vö. er: *partesque Transalpinae* = a havaselyi részeken is]. A pápa közli, hogy tanácskozni fog Ulászló lengyel királlyal és vazallusával, Illés moldvai vajdával, hadd lássa, melyik püspökséget kell előbb helyreállítani, a szeretvásárit vagy a bákóit. Addig azonban Benedek szörényi püspökre bízva ezen országok lelki gondozását, és megparancsolja neki, hogy késedelem nélkül kezdje meg a pasztorációt a boszniai rendtartomány minorita testvérei révén.

Kemény gróf¹²³ a Bákói Püspökségről írott tanulmányában a fentebb összefoglalt közlése után arra a következtetésre jut, hogy IX. Bonifác 1401-ben alapított Bákóban katolikus püspökséget. Ámde a bulla azt mondja: IX. Bonifác pápaságának harmadik évében alapították ezt a püspökséget, IX. Bonifácot pedig 1389. november 2-án választották és ugyanazon év november 9-én koronázták meg.¹²⁴ Így hát pápasága harmadik éve 1391. november 9-én kezdődik és 1392 ugyanazon napján végződik. Ez időközben – 1391. november 9. - 1392. november 9. – keletkezett az a bulla, amelyről Jenő pápa beszél. Kemény gróf tíz évet tévedett, és különös, hogy senki sem igazította ki ezt a hibát. Schmidt az időpont kiigazítása helyett Bonifác pápaságának évét módosítja és azt írja: a Szereti Püspökséget IX. Bonifác pápaságának tizenharmadik évében helyezték át Bákóba. Aztán még hozzáfűz egy jegyzetet, s ebben azt magyarázza: IX. Bonifác uralkodásának 13. éve, mivelhogy 1389-ben választották pápává, 1401-re esik.¹²⁵

Azt a körülményt, hogy a Bákói Püspökséget a Szeretvásári Püspökség fennállásának idején alapították, bőségesen magyarázza és igazolja a *katolikus lakosság kedvezőtlen szétszórtsága*. Bákó kétségtől a legmegfelelőbb püspöki székhely volt a moldvai katolikusok második és jelentősebb települési gócpontjában. Méltán mondhatjuk: ha a pápa nem alapított volna katolikus püspökséget Bákóban, meg kellett volna alapítania később. Iorga – a katolikus vallás moldvai történetére vonatkozó iratokhoz írott előszavában¹²⁶ – úgy véli: Benedek

sufficientes putaveris et signanter per *Frates Minores de regulari observantia Provinciae Boznensis* solerter, et sine mora exercias, et exerceri facias. Nec secus sub gravi Apostolica hujus Sedis indignatione, et Censura feceris. Super quibus tamen omnibus plenam, et omni modam tenore praesentium Tibi concedimus, auctoritate apostolica facultatem. Datum Florentiae. Anno Incarnationis Dominicae MCDXXXIX. Decimo Septimo Calend. Octobris Pontificatus nostri anno nonno.

(Urmează încredințarea Episcopului Nicolae de Vidin.)

... A pápai bulla szövege így hangzik: ...

(Következik Miklós bodoni püspök hitelesítő jegyzete.)

¹²³ Kemény, op. cit., p. 26., nota 26.

¹²⁴ Mas Latrue, op. cit., loc. cit.

¹²⁵ Ibid, p. 33, nota 7.

¹²⁶ Iorga, op. cit., p. XXXV.

szörényi püspök találta ki a Bákói Püspökség IX. Bonifác általi alapítását, mert fennhatósága alá akarta vonni a moldvai katolikusokat is. Mindezt azért tette, hogy a rászedett IV. Jenő, „az Egyház egyik buzgó helyreállítója” rábízza ezen egyházmegye gondozását is, s ezt sikerült is elérnie. Vajon nem olyan ármánykodást tulajdonítanak itt Benedek püspöknek, amilyenre ő nem is gondolt? Mert vajon miért kellett volna kitalálnia Bákói Püspökség 1391-1392-beli alapítását? Hogy elnyerje az illető egyházmegye kormányzását? De hiszen a szóban forgó bullával Jenő pápa nemcsak a Bákói Egyházmegye, hanem a Szeretvásári Egyházmegye gondviselését is ráruházza, sőt világosan megmondja, hogy az összes említett országot (*curam pastoralem terris in supra memoratis*) [= Eredeti szerint] – azaz Moldvát, a Székelyföldet és Havaselve részeit is – gondjaira bízza. A Szeretvásári Püspökség alapító bullái szerint viszont egész Moldva e püspökség egyházmegyéjéhez tartozott.¹²⁷ Következésképpen: mi szüksége lehetett Benedek püspöknek Bákói Püspökség kitalálására? Vele vagy nélküle, úgylis megkapta egész Moldva lelki kormányzását.

Ha Jenő pápa 1439-ben azt mondja, hogy a Szeretvásári Püspökség a század kezdete óta betöltetlen, ez hiba is meg nem is, mert bár azt láttuk, hogy 1400 után több püspököt is kineveztek abba a székbe, semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy bármelyikük is ott tartózkodott volna. De meg aztán ha elfogadjuk is, hogy valami tévedés lehet Jenő pápa 1439. évi bullájában – mert ez, amint láttuk, megeshetett a pápai kancellárián –, egy püspöki szék üresedésben léte vagy nem üresedésben léte kapcsán előálló tévedés vajon mennyiben teheti gyanússá a fél évszázaddal korábbi történések említését olyan dologban, amely teljesen idegen a szeretvásári püspöki szék 1400 utáni betöltött vagy betöltetlen állapotáról?

Az a tény viszont, hogy IV. Jenő pápa bullájában nem esik szó Moldva másik püspökségéről, holott a Moldvabányai Püspökség 1439-ben kétségtelenül fennállt, könnyen magyarázható azzal, hogy XXIII. János pápa ezt a püspökséget – amint a következő fejezetben látni fogjuk – már alapító bullájával az illyóví érsek hatalmába adja, márpedig a Szeretvásári Püspökség, amint láttuk, közvetlenül a pápától függött.¹²⁸ Elégé természetes, hogy sem Benedek püspök, akitől a javaslat kétségt kívül származott, sem IV. Jenő pápa nem beszélt a bullában az ország egy kis részét magában foglaló egyházmegyéről, amelynek élén lengyel érsektől függő püspök állt; szándékos hallgatásuk könnyen érthető.

Habár a Bákói Püspökség IX. Bonifác általi 1391-1392-beli megalapítása kevésbé vitathatónak tűnik is számomra, be kell vallanom: nincs nyoma olyan bákói püspöknek, aki az Aranyos-Beszterce partján gyakorolta volna hivatását. Azt hiszem, ez az alapítás pusztán elméleti szinten maradt. A Kemény és Schmidt által felsorolt bákói püspökök talán a szereti és a moldvabányai püspökök összefolyásából adódtak.

Ugyanolyan elméleti lehetett a püspökség új jogokkal való felruházása is XXIII. János pápaságának negyedik évében, amelyről Jenő pápa bullája beszél. Ha itt nem valamiféle újabb félreértéssel van dolgunk, akkor XXIII. János bullája könnyen lehet a Moldvabányai Püspökség alapító bullája, mert ez dátuma – 1412. augusztus 7. – szerint éppen XXIII. János pápaságának negyedik esztendejéből való.

Nagyon valószínű, hogy a bákói minorita monostort is a XIV. század végén alapították, az alapításra azonban semmi bizonyítékunk nincsen, ez csak hagyományban él.¹²⁹

¹²⁷ Vezi mai sus rezumatul bulei. – Lásd feljebb a bulla tartalmi ismertetését.

¹²⁸ Vezi tot acolo. – Lásd ugyanott.

¹²⁹ Asupra mănăstirii Franciscanilor din Bacău, vezi studiul sus citat al Contelui Kemény și actele publicate de d-l Iorga, în *Studii și Documente*, I & II. – A ferencesek bákói monostorára lásd gróf

IX. A „Moldaviensis” Püspökségről

A moldvabányai katolikus templom jobb oldali oltárfeliratának bizonyossága szerint – amely 1646-1647-ben még megvolt, s amelyet Bandini őrzött meg számunkra – azt a Szent Szűznek szentelt templomot és a moldvabányai („Moldavicen”) [: Moldaviensis] katolikus monostort Jó Sándor vajda építtette és a templom keresztelőmedencéje alatt eltemetett felesége, Margit emlékének tiszteletére emelte. Bandini még hozzáteszi, hogy „*ama keresztelőmedence alatt nyugszik Margit, ez az értékes drágakő, a moldvai templomok alapítója*”.¹³⁰

Margit katolikus volt tehát, de hogy mely országból és ki leánya volt, senki nem mondja. Iorga feltételezi, hogy Jó Sándor vajda akkor vette feleségül, „amikor apjával, Románnal együtt államfogoly volt Lengyelországban”, 1401 előtt, mert ekkor Anna asszony volt a felesége.¹³¹

G. Popovici viszont – számomra igen szavahihető források alapján – feltételezi, hogy Anna asszony, aki Jó Sándor uralkodásának első éveiben volt a vajda felesége, Koriatovics György (Jurg) – 1374-től Moldva uralkodója – és Anasztázia leánya volt, Anasztázia meg Lackó vajda leánya. Kieystut leánya Ringala vagy Ringola pedig apja után Anna első unokatestvére volt, mivel Jurg apja és Kieystut testvérek voltak. Popovici megállapítja, hogy Anna és Ringala „gradu tertio affinitatis primi generis” rokonok voltak. Margit, Jó Sándor vajda feltételezett első felesége sírfeliratáról pedig Popovici azt hiszi, hogy „nem korabeli, hanem feltételezhetően kései, talán tendenciózus szerkesztmény volt”.¹³²

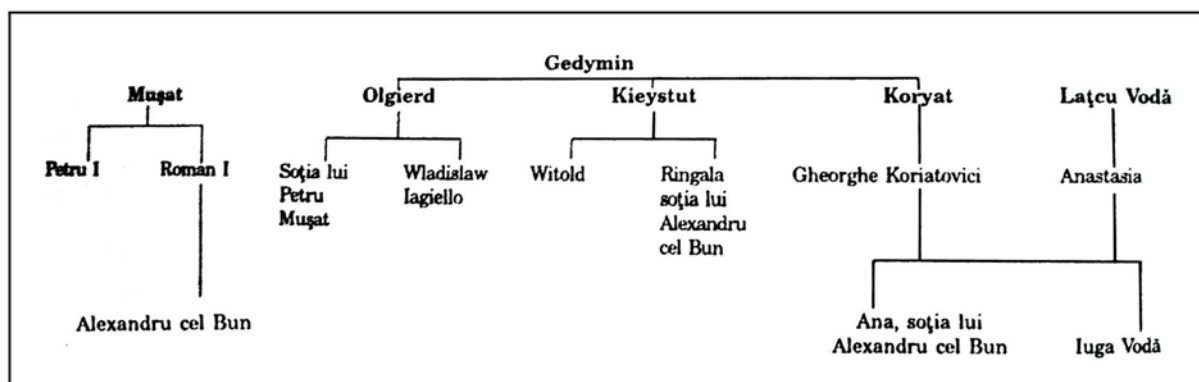
Anna után Sándor vajda Ringolát vagy Ringalát vette feleségül, akit eddig Jagelló Ulászló lengyel király testvérének tartottak, de aki – mint Popovici kimutatta – a király első unokatestvére és buzgó katolikus volt. Úgy látszik, hogy kérésére Ulászló és felesége Cillei Anna, XXIII. János pápához fordultak, hogy „Civitas Moldaviensis”-ben püspökséget

Kemény feljebb idézett tanulmányait és Iorga: *Studii și Documente I-II.* kötetében kiadott okleveleket.

¹³⁰ Anno 1410. Hoc templum in Honorem B. M. V. dedicatum, ab illmo Principe Alexandro Woyda Aedificatum est, una cum monasterio Moldavicen, cujus piae memoriae conjux Margareta sub fonte baptismatis sepulta est. Requiescat in vitae aeternae resurrectionem. Amen. (Codex Bandinus, in Anal. Acad. Rom. V., XVI, Mem. Secf. Ist., p. 91.)

¹³¹ Iorga, op. cit., p. XXXI.

¹³² George Popovici, *Anul dela Martie în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*. Tipăritură Separată din *Convorbiri Literare* pe 1905, p. 18, nota 5. Iată și tabloul genealogic dresat de d-l Popovici: - (...) A Popovici által összeállított leszármazási táblázat a következő:

alapítson. A pápa csakhamar teljesítette kérésüket: 1413. augusztus 7-én ilyen értelmű bullájával¹³³ megbízta a kameneci püspököt, hogy bizonyosodjék meg róla: a „Civitas

¹³³ Iată textul acestei bule, precum este publicat de Eubel în *Römische Quartalschrift* pe 1903, p. 189: – E pápai bulla szövege – amint azt kiadta Eubel ... – így hangzik:

Joannes episcopus, etc. Venerabili fratri episcopo Camenecen. Salutem, etc.

Romanus pontifex, beati Petri coelestis regni clavigeri successor et vicarius Jesu Christi, cunct mundi climata omnesque nationum in illis degentium qualitates paterna consideratione discutit et examinat diligenter, et ex officii debito salutem quaerens et appetens singulorum, superna suffultus potentia, illa suadentibus rationabilibus causis perpensa deliberatione salubriter ordinat et disponit, quae grata divinae Majestati fore considerat et per quae oves sibi divinitus creditas ad unicum Dominicum ovile reducat et perinde acquirat eis felicitatis aeternae praemium et veniam impetret animabus: quae siquidem auctore Domino certius et clarius credimus provenire, cum veritas catholicae fidei ad laudem et gloriam divini nominis dilatatur. Sane nuper pro parte carissimi in Christo filii nostri Wladislai regis et carissimae in Christo filiae nostrae Annae reginae Poloniae illustrium nobis fuit expositum, quod in Minori Walachia in civitate Moldaviensi, quae sic a patria Moldaviensi, in qua consistit et caput est ipsius patriae, nuncupatur et in qua quidem civitate pro majori parte habitant schismatici et infideles, est quidam locus cum ecclesia in eo sub vocabulo Sanctae Trinitatis, olim per quosdam catholicos constructa, qui quidem locus populosus et honestus et ecclesia apta evidenter existunt ad hoc, quod ipsa ecclesia in cathedralem erigatur, quia ex ipsa ecclesia, si fieret, magnus profectus animorum Christianorum, qui in civitate atque patria commorantur, incunctanter sequi posset; multi etiam, prout speratur, praedictorum schismaticorum et infidelium, pristinis eorum dimissis erroribus, ad fidem catholicam converterentur, sicque fides ipsa dilataretur et propagaretur, necnon etiam divinus cultus cresceret pro tempore in illis partibus.

Cum autem, sicut eodem petitio subjungebat, etiam in eadem civitate sit metropolis Moldaviensis appellata et illi praeesse consueverit pro tempore et praesit metropolitanus natione Graecus, juxta ritus Graecorum regens clerum et populum sibi subjectos, videlicet ipsos Schismaticos habitantes in civitate et patria memoratis: pro parte regis et reginae praedictorum nobis fuit humiliter supplicatum, ut eandem ecclesiam in cathedralem ecclesiam erigere et ibidem aliquem catholicum antistitem deputare necnon alias in praemissis oportune providere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur, qui de praemissis certam notitiam non habemus, quique hujusmodi cultum divini nominis eandem fidem nostris temporibus adaugeri intensius desideramus, hujusmodi supplicationibus inclinati, fraternitati tuae, de qua in hiis et aliis plenam in Domino fiduciam obtinemus, per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus de prae-missis et eorum qualitatibus universis auctoritate nostra te diligenter informes et, si per informationem hujusmodi tibi constiterit, quod locus et ecclesia praedicti sint apti et idonei, ut locus in civitatem et ecclesia hujusmodi in cathedralem erigantur et eidem ecclesiae praeficiatur aliquis in episcopum et pastorem, praefatos locum in civitatem et ecclesiam in cathedralem auctoritate nostra erigas; quae etiam civitas et ecclesia metropolitana perpetuis futuris temporibus nuncupentur, necnon omnia alia et singula disponas, facias et ordines eadem auctoritate, quae in praemissis et circa ea videris quomodolibet expedire. Quibus sic per te rite peractis de persona dilecti filii Joannis de Ryza ordinis fratrum Praedicatorum professoris, vicarii viceregentis generalis societatis Peregrinantium pro Christi nomine in partibus antedictis, cui de religionis zelo, litterarum scientia, vitae munditia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium circumspectione aliisque multiplicium virtutum donis apud nos fide digna testimonia perhibentur et pro quo etiam ipse rex et regina nobis super hoc humiliter supplicarunt praedictae ecclesiae, si et postquam in cathedralem erecta fuerit, ut praefertur, auctoritate praedicta provideas ipsumque illi praeficias in episcopum et pastorem, curam et administrationem ejusdem ecclesiae sibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo; et nihilominus, si praedictum Johannem eidem ecclesiae in episcopum per te praefici contigerit, et praefertur, ipsi Johanni per te vel alium catholicum episcopum, gratiam et communionem sedis apostolicae habentem, aseitis et in hoc sibi assistentibus duobus aut tribus catholicis antistitibus,

Moldaviensis”-beli templom és a város helyzete és jelentősége vajon indokoltá teszi-e itt püspökség alapítását, s ha igen, a templomot alakítsa át székesegyházzá s tegyen meg minden szükséges intézkedést. Aztán azzal bízta meg, hogy szentelje püspökké Ryza Jánost, a prédikátorok professzorát és a Krisztus Nevében Zarándokló Testvérek Társaságának vikáriusát, akinek buzgalmáról, tudásáról, jó erkölcséről, alkalmasságáról és más jó tulajdonságairól maga (a pápa) megbizonyosodott és akinek kinevezését Lengyelország királya és királynéja kérte tőle. Végezetül az új püspökséget az éppen akkor áthelyezett Halicsi Érsekség fennhatósága és függősége alá helyezi. A kameneci püspököknek adott minden pápai felhatalmazás ellenére Eubel azt állítja, hogy Ryza Jánost csak V. Márton pápa megválasztása után szentelték „Moldaviensis” püspökké, mivel János a pápához írott kérelmében 1420. július 1-én magát V. Márton „devota creatura”-jának nevezi;¹³⁴ Eubel ebből azt a következtetést vonja le, hogy ez a pápa *tette* őt püspökké. De kérdelem én: miként tekintünk akkor a dolgot, ha a második „Moldaviensis” püspök, Csipszer Péter is a pápa „devota creatura”-jának nevezi magát mind 1438. július 2-i, mind 1452. november 28-i kérelmében? Tudjuk, hogy 1438-ban IV. Jenő, 1452-ben pedig V. Miklós volt a pápa; Csipszer Pétert vajon kétszer is „Moldaviensis” püspökké kreálták?

Mindenesetre, a szövetkezett minoriták és domonkosok kitartó igyekezete nyomán, akik megszakítás nélkül tevékenykedtek Moldva részeinek katolizálásán (*in partibus Walachiae minoris*), a felszentelést sikerült véghez vinni. A minoriták Oroszország-Walachia-Podolia számára általános helynökséget alapítottak. A helynökség prépostjának a pápához írott kérelméből¹³⁵ kiderül, hogy Ryza János, aki – mint láttuk – a lengyelországi minoriták [: domonkosok = prédikátorok] professzora volt, esküvel kötelezte magát a Zarándoktestvérek Társaságának, hogy ha püspöki székbe kerül, kegyeibe fogadja őket, megengedi nekik, hogy szabadon kereszteljenek és a római pápáktól kapott más papi jogait is gyakorolhassák egyházmegyéjében.

Az a körülmény, hogy a bullában „civitas Moldaviensis”-ről úgy esik szó, mintha ez a város Moldva fővárosa volna és az ország szakadár metropolitájának is ez a székhelye, percnyire sem téveszthet meg bennünket azt hinnünk, hogy itt Szücsiről van szó vagy hogy akkoriban Moldvabánya volt az ország fővárosa.

Moldvabánya valamikor – a kisebbik Moldvai Vajdaság kezdetei idején – a vajda székhelye és hatalmi központja lehetett, de 1413-ban az uralkodó székhelye már jó ideje Szücsiben volt.

similem gratiam et communionem habentibus, munis consecrationis impendas aut impendi facios et procures sibi a suis subditis obedientiam et reverentiam debitum exhiberi. Volumus autem, quod ecclesia et civitas hujusmodi, si et postquam eas erexeris, et episcopus Moldavien. existens pro tempore ac ejus clerus et populus metropolitico jure subsint pro tempore archiepiscopo Haliciensi, alios Lamburgensi vocato, ipsaeque nova ecclesia et civitas de provincia et suffraganae ecclesiae Halicien. seu Lamburgen. in omnibus et per omnia sint, prout aliae ecclesiae cathedralis de ipsa provincia de consuetudine vel de jure subsint archiepiscopo et ecclesiae Haliciensi antedictis. Contradictores etc. Volumus autem, quod tu vel idem antistes, qui praefato Johanni hujusmodi munus impendent, ab eodem Johanne nostro et Romanae ecclesiae nomine fidelitatis debita solitum recipias vel recipiat juramentum juxta formam. Quam sub bulla nostra mittimus interclusam, ac formam juramenti, quod idem Johannes praestabit, nobis de verbo ad verbum per ipsius Johannis patentes litteras sub sigillo suo signatas per proprium ejus nuntium quantocius destinare procuret seu procures. Datum apud Antonium extra muros Florentinos VII idus augusti anno quarto (*Arhivele Vaticanului*. Vatikáni Levéltár. Lat., t. 172, f. 55.)

¹³⁴ Eubel, op. cit., p. 189.

¹³⁵ Vezi mai departe acea suplică. - Lásd tovább az illető kérelmet.

Meg aztán a moldvai metropolita a Metropolia megalapításától Jászvásárba költözéséig mindin Szücsiben székel.

„Civitas Moldaviensis” itt nem egyéb, mint *Moldvavásár*, mint ahogy „civitas Serethensis” a Szereti Püspökség alapító bullájában *Szeretvásár* jelentésű. A pápai udvar, kevésbé lévén járatos Moldva politikai földrajzának részleteiben, valószínűleg félreértette Ulászló király írott vagy talán szóbeli közlését, amely maga sem lehetett a szabotosság mintapéldánya, és ebből származik a bulla által okozott zavar. Mint látni fogjuk, minden körülmény arra utal, hogy az új püspökség székhelye Moldvabányán volt.

Ami Eubel véleményét illeti,¹³⁶ aki minden helyreigazítás ellenére kitart amellett, hogy a „civitas Moldaviensis”-ben Moldaviát lássa, nos: ez a nézet nem vehető számításba. A XV. században nem hogy „civitas”, de még falu sem volt Moldavița!

Moldvabányát radnai és besztercei szászok alapították; 1413-ra jól kiépült, talán évszázadnyinál is régebb múltú helység volt. Bandini arról tudósít, hogy a hagyomány szerint Moldvabányát a múltban majdnem kizárólag szászok lakták s a város több mint 1000 házat és 6000 lakost számlált.¹³⁷

Mindaz, amit a „Moldaviensis” Püspökségről tudunk, az Eubel által közölt öt irat tartalmára korlátozódik. Közülük a legrégebbi a püspökség alapító bullája, amelyről feljebb szoltam. A többi négy a pápához írott kérelem.

Az első kérelmet Ryza János írta V. Mártonhoz, 1420. július 1-én.¹³⁸

¹³⁶ Eubel, op. cit., p. 189 și urm.

¹³⁷ *Codex Bandinus*, în Anal. Acad. Rom. Mem. Secf. Ist., XVI, p. 90.

¹³⁸ *Suplica întâiului Episcop „Moldaviensis” din 1 Iulie 1420. (Arh. Vat., t. 138. A, F. 193.). Az első „Moldaviensis” püspök 1420. július 1-i kérelme:*

Biatissime Pater! Sanctitati Vestrae devota creatura supplicat Joannes, episcopus Muldaviën., quatenus ipsum in petitionibus suis infrascriptis de solitae benignitatis clementia exaudire dignemini gratiose:

a) Item, cum dudum devotissima filia Sanctitatis Vestrae Ringola ducissa minoris Walachiae christiana corde gerens firmiter, quod Alesandrum ducem Graecorum et Gentilium ritui inhaerentem ab illorum revocare posset errorum deviis, eundem ducem tertio [consanguinitatis] et affinitatis gradu sibi coniunctum matrimonialiter, carnali etiam secuta copula, sociaverit, excommunicationis sententiam incurrendo, et praefatum ducem ab erroribus huiusmodi ad verae fidei agnitionem reducere, ut sperabat, non possit, supplicat Sanctitati Vestrae praefatus episcopus Muldaviën. quatenus sibi, nisi ipse dux pura corde et sincera mente eandem fidem ipsiusque ecclesiae traditiones et dogmata coram eo etiam expresse profiteri illa quae acceptare et ea inviolabiliter observare ac illis devote intendere velle voverit, inter ipsos ducem et ducissam auctoritate apostolica divortium celebrandi illosque ab invicem perpetuo separandi ipsamque ducissam ab excommunicationis sententia, quam propter eo incurrit et ab excessu huiusmodi absolvendi auctoritatem et licentiam impertiri gratiose dignemini cum clausulis opportunis. Fiat ut petitur.

b) Item beatissime Pater! Cum in partibus Walachiae, quae temporali ditioni devotissimi filii Sanctitatis Vestrae Sigismundi Romanorum et Hungariae etc., regis illustris subditae ac de ritu Graecorum sive Gentilium ad christianam fidem conversae existunt, quaedam cathedralis ecclesia Muldaviën. nomine veluti nova plantatio orthodoxae fidei erecta fuerit et in ejus districtu seu diocesi, in quibus etiam adhuc nonnulli Graeci, Gentiles atque Pagani diversarum linguarum moram trahunt, nonnullae parochiales et aliae ecclesiae pro solidatione fidei praedictae et frequenti incremento de novo erectae et ordinatae, aliae vero adhuc erigendae et ordinandae dietim existant, supplicat

Ringala, Jó Sándor vajda harmadik felesége, rokoni kapcsolatban állt vele, apai ágon harmadfokú rokona lévén, ami Eubel szerint abból derül ki, hogy Jó Sándor vajda első felesége, Margit, Ringala harmadfokú rokona volt.¹³⁹

A tiszta keresztény szívű Ringala, Moldva vajdaasszonya (*ducissa*) – írja Ryza János a pápának – összeházasodott a görögök és a hitetlenek rítusa szerint élő Sándor vajdával (*ducem*), mert ki akarta őt vonni tévelygéseiből. Így büntethetővé tette magát a kiközösítés ítéletével, mivel összeházasodott és együtt élt egy vele vér szerint harmadfokon rokon férfival. Mivel a vajdaasszony most elvesztette minden reményét arra, hogy férjét a tévelygések elhagyására bírja, a püspök arra kéri a pápát: engedje meg Ringalának, hogy teljes szigorúsággal kövesse a katolikus vallás előírásait, apostoli tekintélyével mondja ki az uralkodó és a vajdaasszony közötti válást, nyilvánítsa őket mindörökre elváltaknak, és hatalmazza fel a püspököt a kiközösítés büntetésének feloldására. A pápa jóváhagyta a kérést.

A püspök ezután, a *Zsigmond római császárnak és Magyarország királyának alávetett Moldva (Walachiae) részeiről* szólván, amelyeket a király katolikus hitre térített (?), azt mondja: ott van egy székesegyház, Moldaviensis névvel, amelyet az igaz hitben *nova plantatio*-kén emeltek ama vidék vagy egyházmegye számára, ahol sok görög [rítusú], hitetlen és különböző nyelven beszélő pogány lakos él. Sok templomot és parókiát alapítottak a hit hasznára, és ha leégtek, gyakran újra felépítették vagy újra fel fogják építeni azokat. Mivel azonban ezek a létesítmények – akár a püspök sőt maga a hit is – még gyengék és támogatásra szorulnak, kéri a pápát: hatalmazza fel őt kiváltságain túlmenő bűnbocsánat adására bizonyos mértékig. A pápa ezeket a kéréseket is jóváhagyta.

Sanctitate Vestrae humiliter dictus episcopus, quatenus ipsum, ut in praedictis partibus, quae in fide ipsa adhuc debiles existunt procreationem novae semper sobolis facilius proficere et Deo animos lucrificare voleat, de alicujus paternae subventionis praesidio confovere volentes, sibi, ut ipse pro tempore, singulorum civitatis et diocesis praedictorum sacro fonte illuc renatorum per se vel alium seu alios confessionibus diligenter auditis, eos, quoties opportunum fuerit, a peccatis suis omnibus de quibus corde contriti et ore confessi fuerint, etiam in omnibus et singulis casibus, de quibus minor poenitentiorius Sanctitatis Vestrae absolvere habet, liberare ipsisque pro commissis salutarem poenitentiam auctoritate apostolica injungere valent, indulgere dignenimi gratiose, cum transmissio illorum ad sedem apostolicam propter magnam distantiam praedictorum partium ab eo et viarium gravitatem primo potius forsitan illos desides a fide redderet quam pro nos; cum clausulis opportunis. *Fiat ad triennium.*

c) Item, ut ad ecclesiam Muldaviensem. antedictam, quae in honore sanctorum Petri et Pauli apostolorum et Katharinae virginis dedicata existit, ad fidem conversorum praedictorum devotio in dies ferventius augeatur, ipsique eo libentius causa devotionis confluant ad eandem ecclesiam dignetur Sanctitas Vestra, omnibus fidelibus praedictis ipsam ecclesiam devote visitantibus annuatim et ad ejus conservationem et fabricam manus adjutrices porrigentibus in singulis per cancellarium Sanctitatis Vestrae dari consuetis ac in ipsius ecclesiae patronorum praedictorum et dedicationes festivitatibus septem annos et totidem quadragenas perpetue duraturum indulgentiarum misericorditer impertiri, cum clausulis oportunis. *Fiat in forma. O.*

d) Idem, quatenus eidem episcopo pro se ac rectoribus parochialium ecclesiarum suorum civitatis et diocesis praedictorum constitutionem fel. rec. Urbani papae V, praedecessoris Sanctitatis Vestrae contra religiosos super administratione sacramentorum ecclesiasticorum etc., editae sub bulla expediri et super ea executores sive iudices in cancellaria Sanctitatis Vestrae nominatos deputari mandare gratiose dignemini cum omnibus clausulis opportunis. *Fiat in forma. O.* Et quod expediantur duae ultimae supplicationes gratis pro Deo, quia pauper est, non habet unde solvere. *Fiat ubique.* Datum Florentiae kal. Iulii anno tertio. (Eubel, op. cit.)

¹³⁹ Eubel, op. cit. loc. cit.

A püspök végül – megfélekezve a zarándoktestvéreknek adott esküjéről, amelyet akkor tett, amikor a püspöki szék elnyerése érdekében támogatásukat kereste – azt kéri a pápától: intézkedjék V. Orbán pápa azon rendtartásának életbeléptetéséről, amellyel a szerzetesrendeknek megtiltja a szentségek kiszolgáltatását azokban az egyházmegyékben, ahol püspökök és parókusok vannak. A pápa ebbe is beleegyezett.

A XV. század elején lassan járt a posta; úgy látszik, a minoriták általános helynöksége csak a következő év nyarán kapta meg a pápa utasítását, az általános helynökség ügyvivőjének a Bányai János püspök által elnyert pápai parancsok elleni tiltakozó levele ugyanis 1421. július 3-án és 4-én kelt.¹⁴⁰

¹⁴⁰ *Supplica Superiorului Vicariatului Ordinului Minorităților, Russia-Walachia-Podolia, din 3 și 4 Iulie 1421 (Arh. Vat. Suppl. t. 146, f 208 et 209); – A Minorita Rend Helynöksége előjárójának 1421. július 3-i és 4-i kérelme:*

a) Beatissime Pater! Cum opera tam Minorum quam Praedicatorum ordinum fratrum in partibus Walachiae minoris existentium multi ad fidem catholicam conversi fuerint et ipsim et fratres institerint pro erectione novi episcopatus Moldavien. in partibus Walachiae minoris ibidemque simili opera quidam Johannes de ordine ipsorum Praedicatorum creatus fuerit in episcopum, post cuius assumptionem, ut inibi fides catholica ex bonis operibus dictorum fratrum maius susciperet incrementum, ipse episcopus promisit et iuravit, dictis fratribus faveri et pati quod possint baptizare et alia facere, quae a Romanis pontificibus eis concessa fuerunt prout de dictis promissione et iuramento constat publico instrumento, cujus tenorem dignetur S. V. hic habere pro sufficienter expresso - ipse tamen in reprobum sensum datus (nescitur, quo spiritu ductus) in ordines ipsos malignitatis gaudium convertens, in partibus illis, in quibus adhuc infideles existunt, sathanizans praedicat, fratres ordinum Minorum et Praedicatorum fore haereticos, et quod infideles baptizati per eos non sunt baptizati ac indigent a novo baptismo, et tanquam et tanquam granda glacialis novos palmites ipsorum fratrum opera et doctrina succrescentes mortificat et extirpat ac vigore cujusdam pretensae conservatoriae in forma communi a S. V. ut dicitur obtentae eosdem fratres excommunicat et anathematizat, licet de facto, in totius christianae fidei et ipsorum fratrum religionis obprobrium et tam fidelium quam infidelium illorum partium et maxime illorum principium infidelium, qui ipsorum ordinum incipiunt esse zelatores, scandalum Peregrinantium de ordine fratrum Minorum, quatenus ipsis fratribus in partibus illis omnia et singula, quae pro augmento ejusdem fidei utilia et necessaria fore conspexerint et quae hactenus juxta formam et tenorem privilegiorum eis a sede apostolica concessarum exercuerunt et fecerunt, exerciendi et faciendi plenam et liberam facultatem concedere dignemini de gratia speciali, non obstantibus constitutionibus apostolicis ac conservatoria praedicta ceterisque contrariis quibuscumque et cum clausulis opportunis. *Fiat ut petitur, et committatur archiepiscopo Gneznen. O. Dat. Tibure V. nonas Iulii anno quarto.*

b) Beatissime Pater! Cum in partibus Russiae, Walachiae et Podoliae, quae ab infidelibus detinentur, sit quaedam, pro defensione fidei Christifidelium societas instituta, confraternitas S. Francisci nuncupata, quae generali vicario et fratribus ordinis Minorum societatis Peregrinantium nuncupaturum in dictis partibus peregrinis pro ipsorum infidelium conversione evangelizantibus verbum Dei in quibuslibet eorum opportunitatibus auxilium et favorem ad fidem Christi (disseminandam) impendit, et opus sit pro majori augmento ejusdem fidei aliquos fratres ejusdem ordinis professores habere scientia claros pollentes meritis et virtutibus insignitas, qui per praedicationis ministerium ad fidem Christi convertant alios et inducant, et ut etiam dicta fraternitas augeatur et crescat: supplicant humiliter Sanctitatis Vestrae devoti viri fr Marcus Sclavus de Candia hodiernus generalis vicarius et fratres dictorum partium, quatenus dicto vicario vel ejus locumtenenti, ut quoscumque alios fratres ejusdem ordinis ubilibet constitutas ad dictas partes et jurisdictionem praefati vicarii se transferre volentes (etiam suorum superiorum licentia minime requisita) et similiter quoscumque personas ad dictam confraternitatem accedere cupientes recipere et admittere, et nihilominus vicario et fratribus eisdem, ut quorumcumque usque ad annum ad ipsam

E folyamodvány elején elmondják a pápának, milyen ígéreteket és esküt tett a püspök, majd azzal vádolják őt, hogy miután beült a püspöki székbe, eldobta álarcát. Most olyan helyeken, ahol még vannak hitetlenek, azt kiabálja, hogy a minorita és prédikátor testvérek eretnekek, az általuk kiszolgáltatót keresztség nem igazi keresztség és azt újra fel kell venni, s így elcsüggeszti a szerzetesek által megtérítetteket és nagy botránkozást okoz mind a hitetlenek, mind a hívek körében. A püspök viselkedésének következtében sokan, akik a katolikus hitre tértek, most elhagyják hitüket és visszatérnek régi tévelygéseikhez. Mivel a [halicsi] oroszországi, moldvai és havaselvi katolikus progresszió kizárólag a szerzeteseknek köszönhető, arra kéri a pápát: engedje meg nekik, hogy tovább is élhessenek eddigi jogaikkal.

A pápa helyesen mérlegelte, hogy V. Orbán rendtartása csak normális egyházmegyei viszonyok között alkalmazható, nem pedig olyan országokban, ahol még szükség van a misszionáriusok szolgálataira, visszavonja a moldvabányai püspök kérelmének negyedik pontjára adott jóváhagyását, s a gneznói érseket megbízza, hogy felügyeljen intézkedéseinek tiszteletben tartására.

Az általános helynökség folyamodványának másik két pontja kevésbé érdekes számunkra, mivel azok az általános helynök kiváltságaira vonatkoznak.

confraternitatem venientium confessiones audire eosque absolvere ab eorum peccatis (nisi talia forent, propter quae sedes apostolica merito fuerit consulenda) et eas communicare, ac ipsis novis fratribus ad jurisdictionem ejusdem vicarii infra ipsius triennium profecturis ut tempore interdicti missis et aliis divinis officiis, prout alii dictorum partium fratres possunt, interesse et inibi celebrare valeant, indulgere dignemini de gratia speciali.

Item, Pater Sancte, ut tam novi fratres ad religionem quam ceterae personae ad conformitatem hujusmodi pro exaltatione catholicae fidei eo promptius confluant, quo se noverint ampliori sedis apostolicae gratia communitas, dignetur Eadem Sanctitas omnibus fratribus et personis, qui usque ad annum ad confraternitatem et jurisdictionem vicarii hujusmodi confluerint, plenam remissionem suorum peccatorum in mortis articulo misericorditer elargiri ipsamque confraternitatem benedicere et in suo sancto et laudabili proposito confirmare.

Fiat de omnibus in forma. O. Et quod litterae expediantur gratis pro Deo ubique. Fiat ubique. O. Dat Tibure IV nonas Julii anno quarto.

c) Beatissime Pater! Cum fel. rec. Urbanus V, Gregorius XI et Bonifacius IX plurimorum; ex quibus obprobriis et scandalis multi jam ad fidem orthodoxam conversi apostare et haeretizare incipiunt in dictae fidei diminutionem: supplicatur, beatissime Pater, ad obviandum praemissorum pro parte fidelis servitoris Sanctitatis Vestrae, vicarii Russiae, Walachiae et Podoliae, necnon fratrum societatis (in ejus obedientia nuncupatus) Romani pontifices, praedecessores Vestri, devotis Sanctitatis Vestrae Generali vicario Russiae, Valachiae et Podoliae provinciarum necnon fratribus societatis Peregrinantium ordinis Minorum in dictis provinciis pro reductione infidelium ad fidem Christi evangelizantibus Verbum [Dei] nonnulla immunitates, exemptiones, libertates, gratias et indulta gratiose concesserint, prout in apostolicis litteris desuper confectis, quarum tenores habere placeat pro expresso, plenius continetur: supplicat humiliter Sanctitati Vestrae fr. Marcus Sclavus de Candia modernus vicarius et fratres ejusdem societatis, quatenus privilegia et litteras dictorum praedecessorum eis ut praefertur concessa, quorumcumque tenorem existant, etiam cum insertione hujusmodi litterarum, quae in ei contenta rata habentur et grada, ea auctoritate apostolica ex certa scientia confirmare et approbare et quaedam ex illis, cum incipiant vetustate consumi, innovare et communire dignemini de gratia speciali, supplentes omnes defectus, si qui forsitan intervenerint in eisdem; signantes per „Fiat ut petitur”, de omnibus.

Fiat in forma. O. Dat. Tibure V. nonas Julii anno quarto. (Eubel, op. cit.).

Többet nem tudunk az első moldvabányai püspökről, mivel eddig még nem találtak rá vonatkozó más iratokat. A második moldvabányai püspök Csipszer Péter volt, amint maga is bizonyítja 1452. november 28-án írott második kérelmében. Tőle is két pápafolyamodványunk van.

Első kérelmében¹⁴¹ Péter rámutat, hogy a *régen alapított*, de csak rövid ideje *felépült* „Moldaviensis” egyháznak kevés jövedelme van, nem haladja meg az évi 70 forintot. A nép részben katolikusokból, részben szakadárokból áll. Kis jövedelme és az ilyen népnek szükséges folytonos gondoskodás miatt azt kéri, mentsék fel őt a kétévenként kötelező római látogatás alól. A pápa beleegyezik, azzal a feltétellel, hogy a felmentés addig legyen érvényben, amíg egyházmegyéjében tartózkodik. Ez azt bizonyítja, hogy a moldvabányai püspökök a szeretiek példáját követték.

Ugyanazon püspök 1452. november 28-i, második kérelméből¹⁴² kiderül, hogy a püspökök meg a minorita és domonkos szerzetesek közötti régi vita távolról sem csendesedett el, másrészt hogy a misszionáriusok tevékenysége ugyanolyan élénk volt, mint máskor.

¹⁴¹ Suplica lui Petru Cipser, al doilea Episcop „Moldaviensis”, din 2 Iulie 1438 (Arh. Vat., t. 342, f. 40). – *Cipszer Péter második „Moldaviensis” püspök 1438. július 2-i kérelme:*

Beatissime Pater! Cum devota creatura vestra Petrus Cipser episcopus Moldaviensis, qui nuper auctoritate apostolica in curia sibi fecit munus consecrationis impendi, vigore iuramenti per eum praestiti teneatur singulis bienniis limina apost. visitare, sitque ecclesia Moldaviensisin remotis constituta et de novo erecta et habeat paucos fructus, qui summam septuaginta flor. valorem annuum non excedunt habeatque etiam populum pro parte orthodoxae fidei cultorem et parte scismaticum, ad cuius scismatici populi reductionem ad fidem cupit sibi gratia suffragante divina diligenter intendere et fructuosius laborare, et propterea tam propter paucitatem fructuum huiusmodi quam propter curam quae sibi incumbit ad confirmationem et reductionem populi praelibati; praedictum iuramentum servare non possit: pro partem eiusdem episcopi S. V. Humiliter supplicatur, quatenus dignemini ipsum a praestito iuramento usque ad decennium absolvere, ut in dicta sua ecclesia residendo salubrius populi sibi commissi salutis animarum valeat providere. *Concessum, ut petitur, dum tamen in episcopatu resideat. In praesentia domini nostri papae C. (episcopus) Ariminen. Dat. Ferrariae VI nonas Julii anno octavo.* (Eubel, op. cit.)

¹⁴² Suplica aceluiaș episcop din 28 Noemvrie 1452. (Arch. Nat. Suppl. f. 457, f. 112). – *Ugyanazon püspök 1452. november 28-i kérelme:*

Beatissime Pater! Exponitur Sanctitati Vestrae Petri episcop et ecclesiae Moldaviensis noviter inter scismaticos de ritu Graecorum in minori Walachia per olim Alexandrum Wajewodam fundatae ac totius communitatis civitatis Moldaviensis, quod quidam fratres de ordine Praedicatorum et Minorum in dictis civitate et diocesi absque licentia ordinarii ecclesias parochiales regunt omnia sacramenta ecclesiastica ministrando, pueros baptizant et confirmant, in matrimonia absque aliqua proclamatione contra statuta et consuetudines matris sanctae Ecclesiae (etiam in locis occultis) copulant, calices et alia ornamenta sacerdotalia consecrant, populumque utriusque sexus in casibus etiam sedi apostolicae specialiter reservatis absolvunt, divortia inter conjuges legitimos solemniter celebrant et saepissime conjugibus ambobus viventibus eos aliis in matrimonium copulant et cum eis in sic contractis matrimoniis auctoritate propria dispensant, mensibus singulis et solemnibus festivitatibus publice sacramentum Eucharistiae portant, dicentes majorem auctoritatem se habere quam ordinarium loci et quod nullus homo tenetur cathedralem et parochiales ecclesias visitare, et quos ordinarius pro excessibus legitime excommunicat, ipsi absolvunt, asserentes non esse de necessitate ordinarios habere, in habitu saeculari incedunt, loca illicita et tabernas cum publicis mulieribus visitant et ibidem inebriati publice et manifeste concessionem tenebant, et exinde saepissime multa mala et maxima pericula eveniunt, concubinas publice tenent et ex eis uti in legitimo thoro sive matrimonio prolificant et alia infinita mala committunt in dedecus maximum matris sanctae Ecclesiae et ordinis sacerdotalis; et si in tempore non provideatur, dicta ecclesia cathedralis, quae solum duos episcopos habuit, destruat; nam ad

Péter elmondja a pápának – a maga és a megboldogult Jó Sándor vajda által a görög rítusú szizmatikusok számára újra alapított „Moldaviensis” egyház és Moldvavásár (civitas Moldaviensis) egész közössége nevében –, hogy némely prédikátor és minorita testvérek a plébániatemplomokban külön engedély nélkül szolgáltatják ki az összes egyházi szentséget, keresztelnek és gyermekeket bérálnak, egyházi szabályokkal ellenkező házasságokat szentesítenek, áldozati kelyheket és más papi díszeket szentelnek fel, a Szentszék számára fenntartott különleges fölmentéseket adnak, válásokat mondanak ki, majd az elváltakat még [volt] házastársuk életében összeházasítják, az eukharisztika szentségét nyilvános ünnepségekre viszik, azt állítván, hogy nagyobb hatalmuk van erre, mint a helybeli parókusnak, felmentik a híveket a székesegyház és a plébániatemplomok köteles látogatása alól, utcanők társaságában járnak kocsmába, közhelyeken lerészegednek és ezzel veszélyes botrányokat okoznak; nyilvánosan ágyasokat tartanak, gyerekeik vannak tőlük, mintha csak törvényes házasság kötne össze őket, és még sok más rosszat cselekednek a szentegyház és a papi rend nagy szégyenére. És ha nem intézkednek idejekorán, *ez a katedrális, amelynek eddig csak két püspöke volt*, el fog veszni. Mostanra akkora szegénységre jutott, hogy alig tud eltartani egy püspököt egyetlen pappal. Ráadásul bizonyos Constantin Romanus, aki világi papnak és Lateráni Szent János kanonokjának adja ki magát, nyilvánosan prédikálja az eretnek tanokat és dicsőíti a csehek átkozott [huszita] eretnokségét, ebben az egyházmegyében pedig több más világi pap szakadár és eretnek, és naponta sokakat nyernek meg eretnokségüknek. Kéri a pápát, hogy a feljebb előterjesztettekre nézve tegye meg az általa jónak látott intézkedéseket. A pápa a kérésnek megfelelően határoz, és megbízást ad az esztergomi érseknek az ügy kivizsgálására és az általa alkalmasnak talált intézkedések megtételére.

Ez utóbbi iratból szerintem nyilvánvalóan kiderül, hogy a Moldvavásári Püspökségnek csak igen korlátozott területű egyházmegyéje lehetett, mert különben érthetetlen, miért volt oly csekély jövedelme. Ez az egyházmegye nem foglalhatta magában Románvásár, Bákó és Tatros vidékének nagyszámú magyarságát, talán még Szücsi, Szeretvásár, Kotnár és Herló sem tartozott hozzá. Egyébként meg kell állapítanunk, hogy a moldvabányai püspök egyetlen iratban sem támaszt igényt az egész Moldova fölötti fennhatóságra.

Valószínű tehát, hogy a két első moldvabányai püspök idején (1413-1452) Moldova három katolikus egyházmegyére volt felosztva: a Szeretvásári, Bákói és Moldvabányai Egyházmegyére. És úgy tűnik, e három püspöki székből csak egyet, a moldvabányait foglalta el ott székelő püspök. A Szeretvásári Egyházmegyének csak címzetes püspöke volt; székhelyi jelenlétének semmi nyoma nem maradt. A Bákói Egyházmegyének, amely pedig a legszámosabb katolikus közösséget foglalta magában, talán még címzetes püspöke sem volt, hanem a minoriták igazgatták.

Mivelhogy a moldvabányai püspök a „Moldaviensis” címet viselte, a dolog arra a vélekedésre indította a kérdéssel foglalkozó történészeket, hogy ez az egyházmegye egész Moldvát magában foglalta. E tévhithez hozzáadódott még az is, hogy – mivel a Szereti Püspökséget 1401-ben

tantam inopiam devenit, quod episcopus vix cum uno sacerdote alimenta cotidiana potest habere; quidam etiam Constantinus Romanus, qui se pro presbytero saeculari et canonico s. Ioannis Lateranensis gerit, publice haeresim praedicat et damnatam sectam Bohemorum affirmat et quamplures alii presbyteri saeculares in dicta diocesi sunt haeretici et scismatici et multas adhaerentes sibi singulis diebus acquirunt. Quare supplicatur Sanctitati Vestrae pro parte dictorum exponentium, quatenus super praemissis omnibus et singulis Sanctitas Vestra dignetur misericorditer providere de gratia Vestra speciali. Fiat, ut petitur, et committatur (archiepiscopo) Strigonien. Dat. Romae apud s. Petrum IV Kal. Decembris anno sexto. (Eubel, op. cit.)

áthelyezték Bákóba – a moldvabányai és szereti püspököket, egyre-másra, mind bákóinak tekintették.

Nagyon is lehetséges viszont, hogy Iohannes Rosa, akit Schmidt a bákói püspökök sorában Iohannes dictus *Serethensis* után tesz,¹⁴³ és aki az 1453-as pestis idején saját életét sem kímélő, minden erénnyel megáldott lelkipásztornak mutatkozott, nem más volt, mint az 1438 előtt a jelentősebb szeretvásári székbe áthelyezett első moldvabányai püspök: Ryza János. Ő többnyire Ilyvóban tartózkodott, ahol mint szentséges pap nagy hírnevet szerzett magának. E nézetünkben megerősít bennünket az a tény is, hogy Gergely ilyvói érsek egyik oklevelében mint „Joannes epus Moldaviensis” ír alá.¹⁴⁴

Csipszer Péter utódjának Iorga azt az „episcopum moldaviensem” címmel említett Miklóst tartja, aki a Königsbergi Levéltárban őrzött *Culmer Stadtbuch* 1447. október 30-i bejegyzése szerint e napon Kulmban felszentelt egy oltárt.¹⁴⁵ Mivel Csipszer Péter 1438-ban és 1457-ben is mint püspök ismeretes és mivel 1452. évi kérelmében világosan megmondja, hogy addig csak két moldvabányai püspök volt, az a Miklós, akiről a kulmi bejegyzés szól, nem lehetett Csipszer elődje, még kevésbé utódja 1447-ben.

Csipszer után a Minorita-rendbeli Ioannes Nemulem alias Keminer vel Keminetz következett, akit 1457. július 8-án neveztek ki és aki a következő napon kifizette a szokásos „servitium commune” 33 és 1/3 forintját, 100 forintra becsült jövedelmének egyharmadát. Eubel¹⁴⁶ azonosnak véli a Schmidt névjegyzékén olvasható Joannes Simon Dawidicz személyével, és szerinte majd csak 1460-ban lett püspök, mert előzőleg a Minorita-rend lengyelországi és moldvai helynökségének prépostja volt. Van tőle egy iratunk, amely az erdélyi Hégen faluban, 1466. július 15-én kelt s amelyben magát a *gyulafehérvári Miklós püspök suffraganeusának* nevezi. Iorga¹⁴⁷ véleménye szerint Ioannes de Nemulem kinevezése annak tulajdonítható, hogy Nagy István vajda trónraléptével 1457 tavaszától megváltozott Moldova politikai orientációja: a lengyelek már nem támogathattak ténylegesen moldvai püspököket, és következésképpen a püspökség visszatért a magyarokhoz.

Az 1472-ben elhunyt Ioannes Nemulem utódja Petrus de Insula [Szigeti v. Keresztényszigeti Péter] kánonjogi baccalaureatus¹⁴⁸ lett. Ő már régebb óta élhetett Moldvában, mert 1476-ban Nagy István vajda a pápához küldi követként bizonyos „capitaneum Ianuensis”-szel együtt. Általuk a vajda azt kéri, hogy Pétert nevezzék ki „Moldaviensis” püspökké; a kinevezés meg is történt késedelem nélkül. Pétert 1476. március 29-én szentelte fel Benedek mütilénei érsek, március 31-én megerősítették és felmentették az annata fizetése alól.¹⁴⁹ Április 3-án a pápa levélben tudatja István vajdával az általa ajánlott személy püspöki felszentelését, ugyanazon hónap 9-én pedig „jubileumi bűnbocsánatot hirdettek” mindazoknak, akik bizonyos

¹⁴³ Schmidt, op. cit., p. 43.

¹⁴⁴ Id., Ibid., nota 4.

¹⁴⁵ Id., ibid., p. 415.

¹⁴⁶ Eubel, *Zur Geschichte der Römisch-Katolischen Kirche in der Moldau*, p. 112; Schmidt, op. cit., p. 43.

¹⁴⁷ Iorga, op. cit., p. XXXVI.

¹⁴⁸ Eubel, op. cit., loc. cit.; Schmidt, op. cit., p. 45.

¹⁴⁹ Eubel, op. cit., loc. cit.; Schmidt, op. cit., loc. cit.; Hurmuzaki, II p. 13 & 14.

követelmények szerint fognak imádkozni Moldvabánya városának (civitas Moldaviensis) nagytemplomában.¹⁵⁰

1477. január 13-án, amikor a pápa újra bűnbocsánat adást engedélyez István vajdának törökellenes harcához, szó esik a nyeszterfehérvári püspökről és a város székesegyházáról. Mivel Nyeszterfehérvár akkoriban még Moldvához tartozott, Iorga az említésben annak bizonyítékát látja, hogy Péter püspök – nem érezvén jól magát a tíz évvel azelőtt leégett Moldvabánya magyar és szász lakosai között – Nyeszterfehérvárra költözött, ahol népes genovai kolónia élt.¹⁵¹ Ez a Péter az erdélyi Váldhídon volt parókus, és 1477. január 13-án „Moldaviensis” püspöknek és az *erdélyi Fehérvár Egyháza suffraganeusának* írja magát.¹⁵² 1479-ben pedig IV. Sixtus pápa feloldozó megbízatást ad a „Moldaviensis” püspökkel [egyházmegyéjével] szomszédos tartományra.¹⁵³

Szigeti Péter után Zagradinai Batcha Tamás személyében megint magyart és domonkost neveznek ki 1479. szeptember 20-án „Moldaviensis” püspöknek, és a következő év október 28-án, Rómában szentelik fel. Két nappal később kötelezi magát a „servitium commune” befizetésére. Ez a püspök Erdélyben látott el püspöki feladatokat, de látogatta egyházmegyéjét, sőt halálát is ott lelte, egy ilyen látogatás alkalmával, amikor a Németvásár melletti Orlești (?) faluban rablók megölték.¹⁵⁴

Vatikáni források szerint Michael Marinoski az utolsó moldvabányai püspök, 1510-ben.¹⁵⁵ Ez a püspökség tehát egy évszázadig állhatott fenn. És ha egyházmegyéje kezdettől fogva kicsi is volt, a püspök 1467-ig, Moldvabánya leégéséig, szerény, de nyugodt életet élhetett a kompakt magyar és szász lakosságú városban. A tűzvész után viszont – úgy látszik – a várost már nem építették újjá; a lakosság zöme szétszóródott, és a megyéspüspök székhelye a tűzvész után rom maradt. A püspök, mivel nem volt mit keresnie ott, Erdélyben és időlegesen talán Nyeszterfehérváron keresett megélhetést.

Az Erdélyben korán elterjedt huszita tanok hívei közül, akikre kegyetlen üldöztetés szakadt, ezrek menekültek át a Havasokon innenre, és sikerült nekik megnyerni hitüknek a román országok magyar és szász katolikus lakosságát. Ezek majd később, a XVI. században tértek vissza a katolicizmushoz, amikor a minoriták buzgalma sikerrel járt és tömegesen tértek meg a Római Egyház kebelébe. Nem lehet, tehát, csodálkozni azon, hogy a moldvabányai püspökök életfeltételei olyan szűkösek voltak a XV. század második felében.

¹⁵⁰ Iorga, op. cit., p. XXXVII.

¹⁵¹ Id., ibid., p. XXXVIII.

¹⁵² Schmidt, op. cit., p. 45.

¹⁵³ Iorga, op. cit., loc. cit.

¹⁵⁴ Eubel, op. cit., loc. cit.; Schmidt, op. cit., p. 47.

¹⁵⁵ Eubel, op. cit., loc. cit.

X

A harmadik Milkói Püspökségről

1438-ban a Milcoviensis címet viselő, de Magyarországon élő püspökök új sora kezdődik. Benkő a Milkói Püspökség helyreállítását Zsigmond német-római császárnak és Magyarország királyának tulajdonítja, hozzátéve, hogy ezt kevéssel halála (1437. december 9.) előtt valósította meg.¹⁵⁶

E sorozat első püspökét Gergelynek hívják, és először 1438. évi iratok említik.¹⁵⁷ Benkő megjegyzi, hogy az újonnan visszaállított püspökségnek kezdettől fogva szerencsétlen sorsa volt. Hogy megbosszulja Hunyaditól elszenvedett 1441-es nándorfehérvári vereségét, Murád szultán a következő év tavaszán Mezid bégét nagy sereggel – Havaselvén keresztül – Erdély megtámadására küldte. Mezid bég átkelt a Dunán, teljesen végigpusztította Havaselvét, majd behatolt Erdély szívébe, ahol Hunyadi csak nagy nehézségek árán tudta legyőzni.¹⁵⁸

Havaselve végigdúlása folyamán a milkói székesegyházat ismét földig rombolták.¹⁵⁹

A dolog való voltával szemben semmilyen kétséget nem támaszthatunk, mivel II. Mihály milkói püspök 1518. évi iratában – melyről később még szólunk és amely iratban éppen a templom helyreállításáról esik szó – világosan kimondja, hogy a milkói székesegyházat nemrégiben (*dudum*) földig rombolt a pogányok dühe. És ugyanezt mondja II. Gyula [? = X. Leó] pápa is egy következő évi bullájában. Elég erős bizonyítékok szólnak, tehát, Benkő állítása mellett, hogy a Milkói Püspökséget Zsigmond császár állította helyre és ez a helyreállítás nem maradt pusztán elvi síkon. Benkő ezután, Pray nyomán, az 1437 utáni milkói püspökök következő névjegyzékét adja, kiegészítve megállapítható működési évükkel és viselt címükkel:¹⁶⁰

Gregorius, Milcovensis, az esztergomi érsek suffraganeusa és helynöke;

Ioannes, 1466;

Ladislaus de Ondola, egyben Praepositus Mislensis, 1469;

I. Mihály, esztergomi helynök, suffraganeus Thurem, 1471, 1473, 1475, 1481, 1484;

Ilsvai Pál, 1504;

II. László, 1510;

Demeter, 1511;

II. Mihály, 1519.

Benkő¹⁶¹ siet megjegyezni, hogy az említett püspökök zöme, ha nem mindegyik, az akkori körülmények miatt székhelyétől távol, megyéspüspöki joghatóságuk gyakorlása és püspöki bevételek nélkül élt. Ez alól csak a legutolsó püspök, II. Mihály kivétel, aki megpróbálta helyreállítani a lerombolt székhelyet.

Teljes bizonyossággal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a felsorolt püspökök egyike sem járt a Havasok innenső oldalán, ahol egyházmegyénkben, Munténia keleti és Moldova alsó részén vajmi kevés katolikus élt.

¹⁵⁶ Benkő, op. cit., I, p. 136.

¹⁵⁷ Id., ibid., I, p. 137.

¹⁵⁸ Fessler, op. cit., II, p. 469; A. Bonfinii, *Rer Ungar.*, Dec. III. Lib. V, p. 310; Thuroczy in Schwandtner, *Scriptores*, IV. Cap. XXXVII.

¹⁵⁹ Benkő, op. cit., p. 136.

¹⁶⁰ Id., ibid., p. 137.

¹⁶¹ Id., ibid., ibid.

Demeter püspök idején Bakócz Tamás, az energikus, ambíciózus és nagy hatalmú esztergomi érsek kieszközölt II. Gyula pápától néhány bullát, amelyekkel a milkói püspökök régi jogait teljesen visszaállították, de az Esztergomi Érsekség alá rendelték.¹⁶²

Valószínűleg e főpap biztatása nyomán tett II. Mihály püspök elszánt kísérletet nemcsak a milkói és kun püspökök által országainkban gyakorolt jogok teljességének visszaszerzésére, hanem azoknak egész Moldvára való kiterjesztésére is. Elszántsága azonban csak szándékban és szavakban nyilvánult, mivel nem mert személyesen eljönni a visszakövetelt egyházmegyébe, hogy összehívja azon egyházak zsinatát, amelyek állítása szerint egyházmegyéjéhez tartoznak, hanem beérte néhány meghívólevéllel, ezen 1518. február 18-án Nagyszebenből kelt leveleket azonban a püspök meghatalmazottja mutatta be a közjegyzőnek, ő pedig minden bizonnyal ott maradt felbujtója és védnöke mellett, Esztergomban.

A meghívólevélben¹⁶³ Mihály püspök a Milkói Egyház, Moldvaország (*Regni Moldaviensis*) székesegyháza püspökének nevezi magát. A levelet az említett Milkói Egyházmegyéhez tartozó

¹⁶² Id., *ibid.*, p. 169.

¹⁶³ *In Nomine Domini Amen. Anno Nativitatis Ejusdem 1518, Indictione sexta, die vero Saturni, quae fuit sexta mensis Martii, in Civitate Cibiniensi, Milkovensio Dioeceseos, Pontificatus autem Sanctissimi in Christo Patris & Domini nostri, Dñi Leonis, Divina Providentia, pape Decimi; Anno ejus sexto, in mea Notarii publici ac Testium infrascriptorum praesentia, Honestus & Discretus Stephanus de Dorock Strigoniensis Dioeceseos familiaris & Procurator legitimus Reverendi in Christo Patris & Domini, Domini Michaelis Episcopi Ecclesiae Milkoviensis, personaliter constitutus, mihiq[ue] Notario publico subscripto quasdam literas praefati Reverendi Dñi Episcopi & sigillo suo annulari signatas, convocatae Sacrae Synody exhibuit & praesentavit hujusmodi sub tenore.*

*Michael Dei et apostolicae Sedis gratia, Episcopus Ecclesiae Milkoviensis Cathedralis Regni Moldaviensis, Venerabilibus et Egregiis Archi-Presbyteris, Decanis, nec non Plebanis, sub Comitatus & Archi-Presbyteriatibus ac Decanatibus Milkoviensis, Moldvabaniensis, Barczeni, Cibiniensis, Varanczeni, Sepseni, Bistriciensis, Kysdensis, Cozdensis, Gyorggyensis, Sepeseni, Kysdi-Vasariensis, Mykiensis, Orbayensis, Srethiensis, Kylyerensis, Nesteralbensis, nec non vices Eorum gerentibus, qua sub Juris dictione & Dioecesi nostra praefata Milkoviensi ubilibet existentibus & commorantibus, Salutem et paternam in Dño Benedictionem! Cum Sacro-Sancta Sedes Apostolica totius orbis, Sanctissima fidei nostrae catholicae et Orthodoxae Mater & Magistra de plenitudine potestatis per universum orbem Ecclesiis Cathedralibus legitimos Episcopos sibi cum plenitudine potestatis ad Pape gubernationem substituit, tribuens omnimodam per temporalem successionem in terris et in coelis ligandi solvendique, districtae praeciens Ipsos audire, transgressores vero rebellionis veneno imbutos per exclusionem a Regno Dei & sancta Ecclesia catholica et orthodoxa abscissos inter ethnicos & publicanos cum perditionis & mortis filiis computare: cum licet *Ecclesia nostra Cathedralis praefata Milkoviensis Regni Moldaviensis* paganorum furore dudum usque ad fundamenta misere est diruta, cujus regimini jugi, quantum nobis ex alto concessum est, cura attentiori praesidemus, meditates-ea, quae ad reintegrationem territorii nostri, Dioeceseos Gregisque Dominici imbi coadunationem necessario visa sunt salutaribus exortationibus & opportunis Synodaliis edictis in pristinum statum feliciter deduci debere; ne populus Nobis commissus per nostram taciturnitatem illorum improborum efficeretur praeda raptorum, quorum suggestionem sui Pastoris veri & legitimi spiritualia incrementa contempnentes pabula dispendi temere sorbere solent, in nostre et dicte Ecclesiae Milkoviensis praejudicium enervationem & suppressionem, ne forte ejus hostilitatis furorum, prescriptione temporis aut vi qualicunque vocabuli *Moldaviensis Ecclesiae & Dioecesos* nostre praedictae praejudicium molientes, cum vero per canonicam & populi inibi Christiani electionem & Principis Regni illius Jure Patronatus illius Ecclesiae Milkoviensis fundamenta ex Sacro-Sanctae Sedis (gratia) firmata sunt hactenus adeo nobis subjecta, ut nulli ambiguum esse potest. Sed enim nomenque ignoratur a pluribus, scitur a paucis, sed ne unum fortasse ex vobis decipiat ignorantia, aut fallat multos affectis cum interest vestri & interesse debet, non ad nostram, sed Ecclesiae praedictae Milkoviensis & vestri, qui illi Juri*

Milkói, Varancsi, Moldvabányai (Moldvabanensi), Besztercei, Szebeni, [Szász] Kézdi, Cozdi [Kőhalmi], Gyergyói, Sepsi, Kézdivásárhelyi, Mykiei, Orbai, Szeretvásári, Kiliai (Kylyerensi) és Nyeszterfehérvári (Nesteralbensi) főesperességek és dékánátusok főespereseinek, dékánjainak és plébánosainak címezte. Azt írja benne: a címzettek kötelessége intézkedéseket foganatosítani *Moldvaország székesegyházának*, a pogányok dühétől földig rombolt milkói egyház helyreállítása és az egyházmegye korábbi állapotának visszaállítása érdekében. Az erre irányuló végzés feletti tanácskozás végett hatvan napon belüli megjelenésre szólít fel mindenkit, a Húsvét utáni második vasárnapra, a tatrosvásári plébániatemplomba, amely legközelebb esik Moldvaország lerombolt *székesegyházához*, a milkói egyházhoz, és kiközösítéssel fenyegeti meg a távolmaradókat. Amint látható, Mihály püspök egész Moldvát egyházkormányzata alá akarta vonni, és bár semminemű jogalapja nem volt hozzá, a milkói egyházat egész Moldva székesegyházává nyilvánította. Levelében egész sor dékánátust és főesperességet sorol fel; közülük némelyek kétségtelenül országunkra vonatkoznak. A Varanczensis dékánátus Vrancea, a Moldvabanensis Moldvabánya, a Sirethensis Szeret(vásár), a Kylyerensis Kilia, a Nesteralbensi Nyeszterfehérvár dékánátusa. Csakhogy a fent említett helyek katolikus parókiáit – tudomásunk szerint – kétségtelenül sohasem egyesítették *dékánátusokba*, meg aztán kissé abban is kételkedem, hogy Varancs úgynevezett dékánátusában meg a török által elfoglalt Kiliában fennállott volna akár egyetlen katolikus parókia is.¹⁶⁴

Diocesano subjecti fieri permonstramus utilitatem sententia etiam vestra in praemissis necessario ut expetenda, ne Ecclesia praedicta perinde majoribus partitiones patiat incommotis aut Jure abalienationis praescripto, aut semine polluat alieno, aut spiritualibus incrementis enervetur, aut vitiis nutriatur, sed potius virtutibus plantetur: quare Vos omnes & singulos supra dictos per praesens Edictum publicum, valvis hujus Ecclesiae Thartrossensis affixum citamus et evocamus. Nobisque nihilominus universis et singulis supra dictis Archi-Presbyteris, Decanis & Plebanis, vicesque Eorum gerentibus, in virtute sanctae obedientiae & sub Excommunicationis sententia districte praecipimus, committimus et mandamus, quatenus Vos omnes juxta dignitatis suae statum suppellicati & pluvial desuper induti juxta, modum & consuetudinem Sanctae Romanae Ecclesiae ad sexagesimum diem, a die praesentis publicationis & notificationis, exclusive computandum, quae erit Dominic II post Festum Pascae proxime futurum. Quorum dierum viginti primos pro primo, secundus vero viginti dies pro secundo, & tertios et ultimos viginti dies pro ultimo et peremptorio termino & canonica monitione, vobis praefigimus & assignamus, compareatis, prout quilibet, vestrum comparere debeat & teneatur, in Ecclesia Bte Marie Virgins parochiali oppidi Tatros promixiori Ecclesiae nostrae praedictae Milkoviensi, sicut praemissum est *Cathedrali Moldaviensi* dirutae, ubi Spiritus Sancti gratia primitus invocata, quae pro communi utilitate Reipublicae Ecclesiaeque Milkoviensis, ac fidei Sacro-Sanctae Catholicae & orthodoxae praevia fuerint, Synodali Constitutione ultro citraque in Duo conclusa approbabimus certificantes nihilominus Vos omnes & singulos supra dictos et quemlibet vestrum insolidum per hoc publicum Edictum hujus Almae Ecclesiae Tatrosiensis (*valvis*) affixum quod contra contumaces et rebelles & intermino praedicto non comparentes per Excommunicationis sententiam rite et legitime procedere, & eos excommunicare non omittemus, contumacia vel absentia illorum in aliquo non obstante. Et quod si vobis locus ille pro hac Sacro-Sancto Synodali celebratione per Nos deputatus, alique canonica impedimento obstante, tutus et securus non existimaretur accessus, citra assecuritatem & salvum conductum Principis nostri patentibus litteris suis omnibus adire illic volentibus concessum, de majoris partis consensu & de beneplacito saltem, nos tempestive per vestros nuncios speciales informare ne desinatis, ad ahum ex tunc locum propinquiorem in dicta Dioecesi, ubi melius & commodius visum fuerit, deputari curabimus. Datum seria quinta ante Domenicam Invocavit, quae fuit decima octava Mensis Februarii Anno Domini millesimo quingentesimo decimo octavo. (Urmează legalizarea.) (Benkő, op. cit. p. 227.)

¹⁶⁴ Nu departe de Cetate Albă, la Ciubărciu, putea să fie o parohie catolică, căci pârcălăbia moldovenească dela Cetatea-Albă fusese transportată acolo. (Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 187.)

A meghívó, magától értetődik, holt betű maradt, összejövétel nyomát legalábbis nem találjuk. Egy következő évben [1519-ben] kelt pápai levél¹⁶⁵ megparancsolja azon erdélyi dékánatusoknak, amelyek korábban *a hitetlenek részein fennálló Milkói Püspökséghez tartoztak, amelynek székesegyházát a pogányok nemrég lerombolták*, hogy ismerjék el főpásztoruknak a kinevezett milkói püspököt és kiközösítés terhe alatt az őt megillető módon engedelmeskedjenek neki. E levélben azonban a pápa egyetlen szót sem ejt a milkói püspök moldvai hatalmáról. Az ez irányú kísérletet nem újították fel, talán amiatt hogy a mohácsi csata (1525) [!] után a Magyar Királyság megszűnt.

Nyeszterfehérvártól nem messze, Csöbörcsökön katolikus parókia lehetett, mert a nyeszterfehérvári moldovai várnagyságot oda helyezték át.

¹⁶⁵ Dilectis Filiis, & Clero, & populo Civitatis, & Dioecesis Milcoviensis. Dilecti Filii, Salutem, Apostolicam Benedictionem. Dudum felicitis recordationis Iulius Papa II praedecessor noster, tunc per obitum bonae memoriae olim Episcopi Milkoviensis extra Romanam Curiam Demetrii defuncti, Pastoris solatio destitutae, de persona venerabilis Patris Michaelis Episcopi Milkoviensis, de Fratrum suorum, de quorum numero tunc eramus, consilio, Apostolica auctoritate providit, ipsumque illis in Episcopum et Pastorem praefecit, curam & administrationem ipsius Ecclesiae sibi in spiritualibus & temporalibus plenarie committens prout in litteris ipsius praedecessoris plenius continetur. Cum autem sicut, ac saepius pro eo, *quod dicta Ecclesia quae in partibus infidelium consistit*, fere penitus sit diruta, & demolita exstitit, & propter metum Tartarorum, Turcorum, & aliorum infidelium in pristinum & Episcopi Milkovienses, qui pro tempore fuerunt, residentiam inibi facere hactenus non potuerant, Vos vero, atque plures Vestrum, praesertim Districtum Decanatus, & Archidiaconatus, Brassoviensis, Cibiensis, Bistriciensis, Szentkiyráliensis, Kisdensis, Burgensis, Udvarheliensis, Zentherensis, Zichensis, Sepsiensis, Kysdensis, Vasarheliensis & Orbai & nonnulli. Plebani Parochialium Ecclesiarum Milkoviensis Dioecesis, Archiepiscopo Strigoniensi & partim Episcopo Transilvaniensi vos subjeceritis, et illis adhaeseritis, & unus propter metum censuram et incarcerationis praefato Michaeli Episcopo Vestro, vero Pastori debitam obedientiam & Reverentiam exhibere formidetis, nos jura et auctoritatem ipsius Ecclesiae Milkoviensis, quantum cum Deo possumus conservare, ac ejus, & ipsius Episcopi Milkoviensis felici successui salubriter providere volentes, vos, & Vestrum singulos ex parte Omnipotentis Dei requirimus monentes & hortantes in Domino, Vobisque nihilominus in virtute sanctae obedientiae, & sub excommunicationis poena districte praecipientes mandamus quatenus, quomprimum praesentium notitiam habueritis, ad obedientiam et devotionem ipsius Michaelis pro tempore existentis Episcopi Milkoviensis redire, ac illi reverentiam debitam exhibere, ejusque salubria monita & mandata suscipere, & efficaciter adimplere, nec non Jura Episcopalia persolvere absque morae dispendio curetis. Districtus inhibemus Archiepiscopo Strigoniensi & Episcopo Transilvano sub interdicta ingressus Ecclesiae, & suspensionis a Divinis, ne vos super praemissis directe, vel indirecte, quovis quaesito colore, vel ingenio per se, vel per alios impedire, molestare, vel perturbare quoquo modo praesumant, decernentes irritum & inane, quidquid secus contigerit attentari, non obstante juramento per vos de adhaerendo Archiepiscopo, & Episcopo Transilvano praefatis, & ab eorum obedientia non recedendo quomodolibet forsitan praestito, quod vobis harum serie relaxamus, & vos ad illius observationem minime teneri & propter reditum ad obedientiam Episcopi hujusmodi perjurii reatum, aut aliquas censuras seu poenas minime incurrere posse declaramus, nec non quibusvis privilegiis, & indultis Apostolicis in contrarium quomodolibet forsitan concessis quae adversus praemissa nemini suffragari posse volumus ceterisque contrariis quibuscunque. Datum Romae apud Sanctum Petrum sub annulo Piscatoris die XI Julii, anno Domini MDXIX. Pontificatus nostri anno septimo. (Benkő, op. cit., p. 234.)

XI

Következtetés

A moldvai katolikus püspökség története az itt közelebb tárgyalt kortól már könnyen nyomon követhető a mai napig. A katolikusok lélekszámát borzasztóan lecsökkentette az ortodox hitre térés vagy a reformáció hitelveinek befogadása. Hogy a katolikus hit nem tűnt el teljesen, az nagyrészt ama néhány minorita misszionárius buzgóságának köszönhető, akiknek a bákói katolikus monostor volt a központja.

A XVI. század végén ellenhatás következett: a minoritáknak sikerült visszatéríteniük a moldvai magyarságot a Római Egyház kebelébe, 1590-ben pedig Bernardino Quirinit kinevezték bákói püspöknek. A második Bákói Püspökség 1818-ig állt fenn, a Bacoviensis címet viselő utolsó püspök, Bonaventura Berardi haláláig.

A moldvai katolikusok lelki gondozását ettől fogva egészen 1894-ig egyes „apostoli vizitátor”-ok látták el, akik in partibus infidelium püspök címet viseltek és mindannyian a Minorita-rendhez tartoztak. 1894-ben megalapították a Jászvásári Püspökséget, ennek első püspöke Dominique Jaquet lett, aki maga is minorita.

*

Sokszor hallottam mondogatni, hogy a moldvai katolikus püspökség régente Magyarország primásától (Esztergom) vagy a lengyelországi primástól (Gnezno) függött.

Mindabból azonban, amit feljebb láttunk, kitűnik, hogy:

A Moldvabányai Püspökséget már alapító bullája az ilyvói (lembergi) érsek függőségébe helyezi;

A milkói és a „Moldaviensis” címet viselő, de egyházmegye nélküli püspökök hol a gyulafehérvári püspöktől, hol az esztergomi érsektől függöttek.

Ezeket olyan magyar főpapoknak kell tekintenünk, akiket hiúságuk kielégítésére ékesítettek „in partibus infidelium” [püspök] címmel.

A kun püspökök közül egyedül Theodorik függött, amint megállapítottuk, közvetlenül a pápától; ugyanilyen helyzetben voltak a Szeretvásári Püspökség és a Bernardino Quirinivel kezdődő második Bákói Püspökség püspökei is.

Ilyvóhoz valóban tartozott moldvai katolikus püspökség, de a legkisebbik. Bár a magyarok az ország katolikus lakosságának mindig a legnagyobb részét alkották, mégsem gyakorolt soha és nem állt jogában – időlegesen sem – lelki fennhatóságot gyakorolni Moldvában sem Esztergomnak, sem valamely más magyar főpapi székeknek.

Fordította

Bolla Loránd
V. András János

DESPRE UNGURI ȘI EPISCOPIILE CATOLICE DIN MOLDOVA DE RADU ROSETTI.

Ședința dela 2 Aprilie 1905.

I

Despre populațiunea ungurească din Moldova

Populațiunea ungurească stabilă din Moldova care se bucură de drepturile cetățenești numără 50-60.000 suflete. Această populațiune, care este întreagă de religie catolică, se desparte în două grupuri bine deosebite: în *Ciangăi* și în *Secui*. Ciangăii sunt așezați mai cu samă în valea Siretiului, pe dealurile din stânga acestui râu, în extremitatea de jos a văii Bistriței și în partea din jos de Tupilați a văii Moldovei. Ei sunt concentrați în județele Roman și Bacău afară de câteva sate răslețe: unul la Putna, două la Tecuciu, două la Vaslui, două la Fălciu și două la Iași, ai căror locuitori au fost aduși din centrurile ungurești de pe Siretiu. Locuitorii acestor sate răslețe nu mai știu de loc ungurește și vorbesc numai românește. Ciangăii din valea Siretiului vorbesc cu toții ungurește, iar parte din femeile lor nu știu românește de loc.

Caracteristica Ciangăilor este că ei nu pot pronunța sonurile *ce* și *ș*, nici când vorbesc ungurește. Ei nu pot zice: șarpe, șarampoi, șopârlă, pește, șipot, ciaun, cias, cioară, cercevea, ci ei zic: sarpe, sarampoi, sopârlă, peste, sipot, siaun, sias, sioară, serseve. Ciangăii sunt, în cea mai mare parte, oameni cuprinși și harnici: în satele lor se află mulți gospodari cu capitaluri relativ însemnate. Sunt iuți la mânie, dârji, nesupuși, aplecați către beție și către crimele de violență. Cercetarea documentelor moșiilor, pe care sunt așezate satele de Ciangăi, arată că acele sate au existat *din veci* sau că au fost alcătuite prin colonii de Ciangăi, aduse din satele care existau la începuturile Statului moldovenesc.

Precum vom vedea mai departe, dintr-o bulă papală din anul 1439 rezultă că, la 1391, papa Bonifaciu IX a fost silit să înființeze, pe lângă Episcopia catolică dela Siretiu, întemeiată 1371, alta la Bacău, *din cauza marelui număr al catolicilor în Moldova și a împrăștiilor lor neîndemânatică*. Este vederat că tocmai pentru a obvia acestei împrăștiiri neîndemânatică, s-a ales atunci Bacăul ca scaun al nouăi Episcopii. Și astăzi Bacăul este la mijlocul locurilor pe care sunt așezați Ciangăarii. Iată o puternică dovadă despre vechimea lor, căci este absolut cert că, de atunci până astăzi, ei au rămas neșmutați pe acele locuri.

Toponimia localităților locuite de Ciangăi este, cu puține excepțiuni, română, ceea ce dovedește că, la început, Ciangăii au fost aduși pe aceste locuri peste o populațiune română, care le ocupa mai înainte.

Secuii bucurându-se de cetățenia română locuiesc în partea muntoasă a județului Bacău și mai cu dosebire în cuprinsul vechiului ținut al Troțușului. Principalele lor așezări sunt în comunele: Solonți, Moinești, Băhnașeni, Brusturoasa, Dărmănești, Dofteana, Grozești, Bogdănești, Slănic, Târgul-Ocnei, Târgul-Troțușului, Onești, Berzunți, Târgul-Valea-Rea, Sânduleni, Tețcani, Nadișa, Bogdana și Căiuțul.

Acești Secui vorbesc mai toți românește deși cu un accent propriu Ungurilor în deobște, și rostesc sonurile *ci* și *ș* fără nici o greutate, ca și noi.

Ei sunt în deobște săraci; beau mai mult decât Românii, dar sunt mai harnici. Se deosebesc de Ciangăi prin faptul că sunt foarte blânzi și supuși.

Din cercetarea documentelor moșiilor pe care sunt așezați, rezultă că acești Unguri, afară de o parte din acei din Târgul-Trotușului, au fost aduși în țară la epoci relativ recente și niciodată mai depărtate decât începutul veacului XVII.

Această împrejurare contrastează cu faptul că, în toponimia acelei părți a județului Bacău care corespunde cu cuprinsul vechiului ținut al Trotușului, se găsesc o mulțime de numiri ungurești.

Pe când numirile întrebuițate de țăranii Români din județele Suceava și Neamțul pentru a desemna munții care alcătuiesc hotarul dintre Moldova și Ungaria sunt aproape exclusiv românești, numirile munților dela hotar, în județul Bacău, sunt aproape exclusiv ungurești. Iată, mai întâiu, numirile românești ale munților de pe hotarul județelor Suceava și Neamțul, puse față în față cu cele oficiale ungurești:

<i>Numiri românești</i>	<i>Numiri ungurești</i>
Pietrile-Roșii	Veres-kő
Cerebic	Csere-bükk
Căliman	Kelemen
Buciniș	Bucsinis
Drăgoiasa	Dragojoasza
Prislopul	Prizlop
Țibleș	Czibles
Dealul-Verde	Djalul-Verde
Albiuța	Albiucza
Straja	Strazsa
Prislopul	Prizlop
Preluca-Ursului	Preluka-Urszuluj
Piciorul-lui-Sfârdea	Picsorul-luj-Sfirdea,
Piatra-Roșie	Veres-kő
Chicerul	Kicsere
Făgețelul	Fagseczelul [Fadseczelul]
Ivănuș	Ivanos
Floarea	Floarea
Obcina-Cepchieșului	Csepkes
Kerek-Havas	Kerek-Havas
Toroglez	Torokljás
Poiana-Crucii	Pojana-Krucsej
Bâtca-de-Piatră	Bitka-de-Pjatra
Dealul Fluturului	Meleg-Havas
Curmătura-Lăzăroaei	Kurmătura-Lazaroj
Tarcuța	Tárkucza

Afară de vreo patru, toate aceste numiri sunt românești; pentru multe din ele Ungurii nu au traduceri în limba lor și întrebuințează cuvintele românești.

Însă îndată ce ajungem la hotarul vechiului ținut al Trotușului, găsim aproape numai numiri ungurești și aceste numiri sunt întrebuințate și de Români care, pentru cele mai multe, nu posedă traduceri românești.

<i>Numiri românești</i>	<i>Numiri ungurești</i>
Grinduș	Grindus
Tarhaoș	Tárhavas
Ciudomir	Csüdamer
Aldamaș	Aldámás [Áldomás]
Popoin	Pipö
Apahaoș	Apa-Havas
Cherebic	Kerek-Bükk
Șolintar	Sólyom-tár
Muieruș	Magyaros
Obrejescul	Magyaros-Sorka
Nemira-Mare	Nagy-Nemere
Nemira-Mică	Kis-Nemere
Micheș	Mikes
Șandru-Mic	Kis-Sándor
Șandru-Mare	Nagy-Sándor
Cheșchieșul	Kecskes
Brezoiul	Brezoiul
Runcul-Alb	Runkul-Alb
Haloș	Halas
Clăbuc	Kálábucs

De aicea spre Sud, în județul Putnei, numirile redevin, în mare majoritate, românești.

Dar asemenea numiri ungurești nu se mărginesc la munții de pe graniță, ci găsim întreaga întindere a fostului ținut al Trotușului presărată cu numeroase numiri ungurești, din care iată câteva în treacăt:

Munții: Kiș-havaș, Șaroșa, Pilișca, Farcu-Mare, Farcu-Mic, Lapoșul, Chichilăul la Târgul-Ocnei, Caraclăul, Perchiul din fața Oneștilor, Dealul-Poșorcanilor la hotarul ținutului Putnei.

Pâraele: Asăul, Ciudomirul, Ciughieșul, Cuciurul, Sulța, Solonțul, Jiroșul, Urmenișul, Caraclăul, Talamba, Căiuțul Mare și Mic, Cașinul, Calasăul, Cotumba.

De observat este că râul cel mai de samă de pe acele locuri, râul dela care își luase numele întreg ținutul, Trotușul (în vechile documente Totruș), poartă un nume ce este corupțiunea numirii ungurești Tátros [Tatros], care este echivalentă cu slavonul Bistrița. Iar pâraele cele mai de samă: Oituzul, Tazlăul, Uzul, Cașinul, Asăul, poartă și ele numiri vederat ungurești.

Caracteristic este că în localități unde astăzi nu mai sunt Unguri de loc, cum spre exemplu în comuna Mănăstirea Cașinului, găsim, pe lângă apa Cașinului (Kászon), pâraele Calasăul, Haloșul-Mic și Haloșul-Mare, munții Calasăul, Haloșul-Mic și Haloșul-Mare.

În comuna Căiuțul, colonia ungurească din Pralea a fost adusă la începutul veacului XIX, iar pâraele Căiuțul-Mic și Căiuțul-Mare (Köucz = Pietros) poartă aceste denumiri în documentele veacului XVII.

Aceasta toponimie, în mare parte ungară, nu poate fi atribuită decât faptului că localitățile în chestiune au primit numirile lor dela Unguri, și că Românii, venind pe ele după Unguri, le-au găsit botezate ungurește. Multe din vechile numiri ungurești au fost, fără îndoială înlocuite prin altele românești, dar un număr destul de însemnat s-a păstrat până astăzi. Mi se pare mai mult decât probabil că înainte de descălecare, ceea ce mai târziu s-a numit ținutul Trotușului era locuit, cel puțin în mare parte, de Unguri.

Această presupunere mai este întărită prin faptul că în două localități, la marginea de șes a ținutului Trotușului, descălecătorii satelor erau, după numele lor, Unguri. Documentele moșiei Rădeana ne arată că »acolo ședea« *Miklouș Faur*, care fără îndoială ara Ungur; iar acele ale complexului de moșii întrunite sub numire de Căiuți ne arată că întâiul descălecător al hotarului dintre Căiuțul-Mic și Căiuțul-Mare se numea *Toma Poșorca* sau *Boșorca*, nume fără îndoială unguresc, – în limba ungară poszorka sau boszorka înseamnă: strigoiu.

În mijlocul fostului ținut al Trotușului, în unghiul dintre Trotuș și Tazlău, este moșia Muntelei Bucă (Bóko), care în mijlocul veacului XV a fost vândută de Ivașcu *Ungureanul*, lui *Ianoș Izveretul* și soției sale, fetei *Furăului*.

Documentele primilor Domni ne arată, de altminterlea, că o mulțime din boierii alcătuind sfatul lor sau din stăpânii satelor purtau nume hotărît ungurești.

Vedem deci din cele de mai sus că, la alcătuirea Statului moldovenesc se găsea după toate probabilitățile, o numeroasă populație ungurească stabilită parte în valea Siretiului și parte în valea Trotușului. Această populație, pe lângă țărani, cuprindea și oameni de samă: kneji și juzi ai satelor cari nu au întârziat să se ralieze cu totul la Voevozii Moldovei. Amestecându-se cu knejii și juzii români, boierii unguri s-au asimilat cu totul în mai puțin de un veac.

De unde vine deosebirea de graiu și de caracter între Ciangăi și Secui? Aceasta este o întrebare care s-ar cuveni să fie deslegată de filologii unguri.

Totuș cred că următoarea presupunere nu este lipsită de temei: Înainte și îndată după descălecare, Ungurii de pe Siretiu, de origine Secui, și acei de pe Trotuș, de aceeaș origine, vorbeau aceeaș limbă care se aseamăna cu aceea ce o vorbesc astăzi Ciangăii. Acei de pe Trotuș, mai puțini la număr, mai rășchirați, mai răslețiți unii de alții în mijlocul munților, s-au pierdut, s-au topit în mulțimea Românilor și au dispărut. Acei de pe Siretiu, mai numeroși, alcătuind masse mai compacte, mai în contact unii cu alții, deoarece locuiau pe loc deschis, și-au păstrat până astăzi legea și graiul. Fiind cu totul izolați de congenerii lor din Ungaria, graiul lor s-a cristalizat și a păstrat particularitățile pe care le avea acum șase sau șapte sute de ani. Iar limba vorbită de Secuii din Ungaria, modificându-se cu vremea, Secuii veniți să se așeze în veacurile din urmă în fostul ținut al Trotușului, fiind neconținut în contact cu frații lor de peste hotar, vorbesc noua limbă vorbită astăzi de Secui, care nu mai prezintă particularitățile celei vechi, păstrată de Ciangăi. Însă repet că fac numai o presupunere și că chestiunea poate fi rezolvată cu succes numai de un cunoscător al transformărilor limbii și al dialector [= dialectelor] ungare.

Când și cum fost-au aduși Ciangăii în Moldova este o întrebare, la care mă voiu încerca să răspund în capitolul V al acestei lucrări.

II

Despre întâia Episcopie a Milcovului

Scrisoarea Episcopului Laurențiu al Milcovului către Decanatele secuești, scrisoare purtând data anului 1096, ar consitui o dovadă neîndoielnică despre existența unei Episcopii catolice cuprinzând, în mod mai mult sau mai puțin efectiv, părți din Moldova-de-jos și din Țara-Românească dela răsărit, dacă autenticitatea acelei scrisori n-ar fi, cu drept cuvânt, pusă la îndoială.

Această scrisoare a fost publicată pentru întâia oară de Benkő, în 1781, după o copie, făcută în 1594, de pe altă copie ce ar fi fost scoasă în anul 1408 dintr-o condică a Decanatului dela Szepviz, ruptă și prezentând multe lipsuri.

Data acestui document este cu bună samă greșit copiată sau falsificată, el nu a putut să fie scris în anul 1096 pentru următoarele temeiuri:

Ungaria nu a luat parte la întâia cruciată; regele Coloman I, departe de a favoriza această întreprindere, a văzut-o dela început cu ochi răi. Primele cete de cruciați comițând excese, Coloman i-a pedepsit în chip sângeros. Iar Godefroid de Bouillon obținu pentru armata sa învoire să treacă prin Ungaria, numai după ce dădu ostatici și jură pe cruce că va împiedeca orice exces.

Apoi numirea de „Septem Castris” dată Transilvaniei în document dovedește că, în orice caz, nu ar putea fi anterior mijlocului veacului următor, căci denumirea în chestiune este posterioară stabilirii coloniilor saxone în Transilvania.

Engel, din cauza stilului acestui act, crede că datează din 1518, iar Szabó, și după dânsul N. Densușianu, cred că este scris în 1395, puțin înainte de bătălia dela Nicopole.

Aceste două de peurmă mi se par și ele cu desăvârșire greșite, căci nici la 1396 nici la 1518 nu s-au mai predicat cruciate pentru a scoate locurile sfinte din mâna necredincioșilor. Atât la 1396 cât și la 1518 primejdia turcească era la ușile Secuilor, un apel la arme în contra necredincioșilor putea să aibă răsunet în inimile lor numai dacă-i chema să-și apere vetrele împotriva Turcilor. Cruciată din 1396 era îndreptată împotriva acestora: cavalerii din apus veneau mai cu samă spre a da Craiului Ungariei ajutor împotriva cumplitului Baiazid.

Alții pretind că documentul este apocrif și fabricat de însuș Benkő sau de vreunul din Episcopia Milcovului dela începutul veacului XVI.

Lipsindu-mi elementele necesare, nu mă voi pronunța nici pentru nici împotriva autenticității acestui act. Mă voiu mărgini să observ că, dacă el este autentic, atunci fără îndoială a fost scris în anul 1196, la începutul căruia Regele Bela III al Ungariei făcea într-adevăr pregătiri mari spre a pleca cu oaste în Palestina. În ceasul morții sale, care se întâmplă la 23 Aprilie al acelui an, el lăsa moștenitorului său Andrei îndatorirea să-i îplinească jurământul, încredințându-i toate mijloacele strânse în scopul acestei întreprinderi.

De altmintrelea această cruciată, amânată după urcarea pe tron a Regelui Andrei II, spre a fi adusă la îndeplinire în anul 1217, a fost singura predicată în Ungaria cu consimțământul Regelui pentru liberarea Sfintelor Locuri.

O dovadă indirectă, dar nebănuită, despre supunerea scaunelor secuiești, în cursul veacului XII, unei episcopii necunoscute nouă și care ar fi putut să poarte numele de: „Milkoviensis” ne-o dă scrisoarea lui Teodoric, primul Episcop al Cumanilor, în 1228, îndată după înființarea acelei nouă Episcopii, către Decanatele secuiești din Transilvania.

Din cuprinsul acelei scrisori se vede că Secuii, ale căror *scaune* sau ținuturi făceau parte din Eparhia noului Episcop, erau nemulțumiți *din cauză că numele Eparhiei căreia ei erau supuși fusese schimbat*. Din textul actului reiese în chip neîndoielnic, nu că scaunele secuești au fost deslipite dela altă Eparhie spre a fi alipite către a Cumanilor, ci că numele Eparhiei din care făceau parte până atunci fusese schimbat. Dar știm cu siguranță că nici Episcopia transilvană dela Alba, singura dela care ar fi putut să atârne scaunele secuești, nici altă Episcopie din Ungaria nu și-a schimbat numele în anii 1227-8.

Este deci mai mult decât probabil că, în cursul veacului XII, să fi existat, în colțul sud-estic [sud-estic] al Transilvaniei, un Episcop a cărui Eparhie efectivă să fi cuprins ținuturile secuești și care, pentru scopuri de propagandă ușor de înțeles, să fi luat numele de »Episcop al Milcovului«. Justificarea acestui titlu trebuie căutată în faptul că sub autoritatea lui spirituală se aflau, peste munți, câteva așezări de Secui emigrați din Transilvania, presărați poate cu puțini Nemți, tot atât de puțini Români care părăsise ortodoxismul, și un număr oareșcare de Cumani convertiți la catolicism. Principala așezare de acest fel cu o biserică mai mare, se va fi găsit pe malul Milcovului, îndemnând astfel pe Episcop să ia titlul pompos de »Milkoviensis«.

O Eparhie catolică efectivă în Moldova, înainte de stabilirea stăpânirii ungare și a trecerii la catolicism a unui număr însemnat de Cumani, cu greu ar fi putut să aibă ființă. Dar una sau mai multe colonii catolice pe Milcov sau în vecinătatea lui au putut prea bine să existe, iar Episcopul »Milkoviensis« stătea probabil obișnuit printre Secuii din Transilvania, vizitând pe poporenii săi de dincoace de munți numai din când în când.

Benkő presupune că reședința Episcopiei Milcovului ar fi fost pustiită pe la 1196-1198 de către Cumani și Români, ceea ce ar fi pus capăt ființei acelei Episcopii.

În orice caz ea nu putea să mai existe în anul 1222, când Regele Andrei dăruia cavalerilor Ospitatului Sfintei Marii dela Ierusalim tocmai acea parte de peste »munții zăpezilor«, în mijlocul căreia cade Milcovul.

III

[...]

IV

Despre Episcopia Cumanilor

Documentele papale și ungare din veacul XII dau numele de Cumania întregii țeri situate la Miază-zi și la Răsărit de Carpați, iar autorii contemporani ne arată că stăpânirea Cumanilor se întindea din stepele de peste Nipru până în Banatul Severinului. Dar Cumanii, fiind un popor nomad și păstor, nu puteau să ocupe în chip efectiv, pentru trebuința lor, decât locurile deschise, acelea în cari turmele și hergheliile lor de cai, mai cu samă, puteau să găsească o hrană îndestulătoare: asemenea locuri erau stepele de pe Nipru și Nistru, partea de Miază-zi a Basarabiei, părțile deschise din Nordul Moldovei, partea din jos a șesului Siretiului și întregul șes al Țerii-Românești, dincoace și dincolo de Olt.

În regiunile de dealuri ale Olteniei, Munteniei, Moldovei și Basarabiei, ei nu aveau ce căuta: turmele și hergheliile lor ar fi pierit de foame și ar fi fost decimate de fiare. Aceste regiuni deluroase erau locuite, atât în Oltenia cât și în Muntenia, în Moldova ca și în Basarabia și Bucovina, de Români, a căror prezență în stăpânirea Cumanilor este dovedită atât de scriitorii

bizantini, contemporani și chiar anteriori începutului veacului XIII, cât și de actele regale ungurești și de bulele pontificale. Mai mult chiar: Românii se întindeau până le obârșiile Nistrului și ale Niprului, unde aveau ființă *knezatele bolochovene*, a căror existență sau românism este mai presus de orice îndoială.

Românii din aceste țeri erau fără îndoială supuși Cumanilor. Voevozii și knezii lor plăteau bir Crailor cumani (de cari erau mai mulți) și vor fi avut să răbde multe, grele și crude neajunsuri dela acei păgâni. Așezarea în mijlocul lor a unei puteri creștine, în stare să le ocrotească averea și cinstea femeilor și să mărginească pe Cumani în hotare stătătoare, nu putea decât să le fie bine venită. Departe de a se opune Cavelerilor, acei Români, cari trăiau în cuprinsul donațiunii a doua a lui Andrei, le-au dat fără îndoială ajutorul cel mai desăvârșit și au contribuit la izbânzile lor.

După izgonirea Cavalerilor din Bârsa și din părțile de peste munți, urmară imigrări de Secui și de Nemți în acele părți, precum și convertirile de Cumani.

Scaunul arhiepiscopal dela Strigon (*Gran, Esztergom*) era ocupat la 1227 de Flamandul Robert, născut în diocesa dela Liège, în Belgia, și impus Regelui Andrei ca [Arhi-]Episcop al Granului de către Honoriu III. El se folosi de izbânzile Cavalerilor spre a trimite peste Carpați predicatori din ordinul de curând înființat de către sfântul Dominic de Guzman și aprobat de Papa în 1216.

Succesele acestor misionari fură atât de mari, încât fiul unui Principe cumani veni la arhiepiscopul Robert și îi ceru să-l boteze împreună cu doi-sprezece notabili veniți cu el. Neofitul mai încredință pe arhiepiscop că dacă el, Arhiepiscopul, vine în persoană peste munți la un loc anumit, tatăl său, Bortz, îl va aștepta în acel loc împreună cu două mii de oameni ce cu toții sunt gata să primească botezul.

Arhiepiscopul, care luase crucea spre a merge să ia parte la liberarea Locurilor Sfinte, ceru îndată Papei să-l deslege de jurământul făcut pentru a-i permite să lucreze la creștinarea Cumanilor.

Papa nu numai în deslegă de jurământul făcut, dar îl numi Legat Apostolic în Cumania și în țara megieșită, Brodnic, cu putere să numească și Episcopi în acele țări.

Arhiepiscopul plecă în Cumania, unde izbuti să boteze o mare mulțime de păgâni (1227). Dintr-o scrisoare de felicitare adresată în anul următor, 1228, de către Papa Honoriu lui Bela, moștenitorul Coroanei ungare și asociat Crăiei în calitate de »Rex junior«, reiese că Arhiepiscopul a fost însoțit, în călătoria lui peste munți, de acel Principe și, fără îndoială, de o puternică escortă militară.

Arhiepiscopul Robert, văzând mulțimea convertirilor și într-un scop de propagandă firesc, făcu uz de puterile ce-i hărăzise Papa, numind Episcop al Cumanilor pe Teodoric, care fusese timp de cinci ani Priorul ordinului Dominicanilor în Ungaria și luase fără îndoială o parte însemnată la convertirile obținute de Arhiepiscop.

Din pastorală adresată de noul Episcop, în anul 1228, decanilor scaunelor Secuești, rezultă în chip vederat că acele scaune făceau parte din Eparhia noului Episcop. Ea mai alcătuiește, precum am văzut mai sus, o puternică dovadă despre ființa, în veacul XII, a unei Eparhii din care făceau parte scaunele secuești, Eparhie ce poate foarte bine să fi fost prima Episcopie a Milcovului.

La începutul celui al doilea an al Pontificatului său, Papa Grigore IX primește un raport dela Arhiepiscopul Robert prin care acesta îi comunică că înființarea Episcopiei și conversiunile din ce în ce mai numeroase ale Cumanilor avuse drept urmare o întreagă schimbare în traiul

acelui popor. Ei, care până atunci fusese[ră] nomazi și locuiau în corturi de pâslă, începuse a clădi orașe (villas) [civitates] case în cari să locuască și biserici. Arhiepiscopul ceru Papei putere să promită credincioșilor care ar merge ei înșiși în țara Cumanilor sau ar trimite ajutoare pentru clădire de locuințe și de biserici, sau ar veni să apere pe Cumanii catolici împotriva necredincioșilor, indulgențe până la doi ani.

Prin bula sa din 12 Aprilie 1229, Papa încuviința toate cererile Arhiepiscopului Robert, îi dădu puterile cerute și recunoscă serviciile aduse de el cauzei creștine.

O nouă bulă din toamna anului 1229 lărgeste drepturile Episcopului Cumanilor în ce privește hărăzirea de indulgențe și-l încunoștințează că, după rugămintea ce i-a făcut, îl scoate de sub orice atârănare, afară de a Sfântului Scaun dela care va atârna direct.

Câteva zile mai târziu, Papa dă altă bulă prin care arată Cumanilor convertiți că îi ia sub ocrotirea Sfântului Scaun cu toate bunurile și toate pământurile lor, *confirmându-le liniștita stăpânire a pământurilor lor precum și privilegiile și libertățile ce le fusese hărăzite de Regele Andrei al Ungariei cu consimțământul fiului său, Bela, prin scrisori investite cu pecetea de aur.*

Prin altă bulă, din anul 1231, acelaș Papă numește pe Arhiepiscopul Robert al Strigonului, din cauza marei treceri de care se bucură pe acele locuri, Legat Apostolic în țara Cumanilor și în a Brodnicilor, cu drept să predice, să boteze, să clădească biserici, să hirotonească preoți și chiar să puie Episcopi.

Nu ar trebui să se conchidă din acest act că printr-însul Papa supunea din nou pe Teodoric Scaunului Arhiepiscopal din Gran. Arhiepiscopul lucra peste munți, nu ca Arhiepiscop de Gran, ci ca Legat al Papei.

Se vede că acest zelos prelat petrecea o mare parte din timpul său dincoace de munți. În 1234 Papa dă o bulă prin care întărește, în urma cererii Episcopului Cumanilor, stabilirea hotarelor acelei Eparhii, făcută de Arhiepiscopul Robert al Granului, precum și dispozițiunile luate de el în privința administrațiunii bisericii acelei provincii.

Ce păcat că nu cunoaștem textul acelei hotărânicii!

Arhiepiscopul era ajutat în lucrările lui de convertire de doi misionari dominicani: Paul Ungurul și Hyacint Odrovansius, despre silințele cărora Papa face un mare elogiu lui Bela.

Episcopul Iacob de Palestrina aflându-se în Ungaria, în calitate de Legat Apostolic, pentru interesele Sfântului Scaun, izbuti să obție dela Bela atât promisiunea, întărită prin jurământ scris, că va întrebuința toate puterile lui pentru a stârpi schisma în Crăia Ungară, cât și aceea că va clădi o biserică episcopală în Eparhia Cumanilor, înzestrând-o cu mari posesiuni.

Aceste promisiuni fiind raportate Papei de Legatul său și de Episcopul Cumanilor, el se grăbi să le amintească și să ceară îndeplinirea lor lui Bela prin două bule deosebite. A doua este mai cu samă importantă.

Grigore IX scrie că în Episcopia Cumanilor este un popor care se numește Walathi, cari deși trec de creștini, totuș sub aceeaș credință având deosebite rituri și obiceiuri, fac lucruri cari sunt potrivnice celui nume. Ei primesc toate sacramentele, nu dela Episcopul Cumanilor, diocesanul locului, ci dela niște pseudo-episcopi de rit gresesc. Mulți supuși ai Regatului Ungariei, atât Unguri cât și Nemți și alți ortodoxi, din cauză că locuiesc împreună cu ei, alcătuind astfel un singur popor cu acei Walathi, trec la credința lor și primesc și ei aceleași sacramente, spre marele scandal al ortodoxilor și alterarea religiunii creștine. Pentru ca acei Walathi să nu aibă cuvânt să se ducă, spre a lua sacramentele la episcopi schismatici, Papa arată că a dat puteri Episcopului său (al Cumanilor) pentru ca să le poată pune un episcop de

naționalitatea lor care să-i fie lui (Episcopului Cumanilor) ca un fel de vicar, în toate supus și ascultător lui. Amintește lui Bela făgăduința făcută de el Episcopului Iacob de Palestrina, Legatului Papei în Ungaria, sub jurământ scris, că va sili la ascultare către Biserica Romană pe toți locuitorii țării lui ce ar fi neascultători de acea Biserică, mai adăogând prin graiu că va sili pe acei Walathi să primească Episcopul ce li se va desemna de către Biserica însăși și că-i va asigura o leafă îndestulătoare și cuviincioasă *din veniturile ce le primește dela acei Walathi*. Arată lui Bela că nu se cade ca el să îngăduască în Crăia lui pe astfel de schismatici și îl roagă să împlinească făgăduințele căzute de pe buzele lui.

Se vede că Episcopul Teodoric inspira mare încredere Papei, căci vedem pe acesta dându-i însărcinări de încredere în repetite rânduri. În toamna anului 1235 îl însărcină să cerceteze neînțelegerile ivite între Episcopul Transilvaniei de o parte și Decanul cu clerul din Brașov de alte, în privința unor chestiuni de ascultare și de reverență canonică.

Apoi, câteva zile mai târziu, Papa împuternicește pe Teodoric, în cazul când părțile litigante n-ar voi să se împace de bună voie, să hotărască el chestiunea în chip desăvârșit.

Cu o lună mai târziu, Papa însărcină pe Teodoric să cerceteze neînțelegerile dintre Episcopul Transilvaniei cu abatele mănăstirii din Cluj [-Mănăstur] pentru dijme și pentru supunerea canonică. Iar în 1238 el este însărcinat să sfințească pe Dominicanul Ponsa ca Episcop al Bosniei. Dar sfârșitul Episcopiei se apropia repede.

Tătarii bătuse cu desăvârșire, în bătălia dela Kalka (1224) pe Cumanii și Rușii aliați. Dar, din diferite împrejurări, ei nu-și urmară cuceririle spre Răsărit [Apus/Vest] timp de patru spre zece ani. În anul 1238 năvăliră din nou asupra Cumanilor și nimiciră puterea lor. Parte din Cumani fugiră atunci peste Dunăre, dar Kuthen, cel mai mare din căpeteniile lor, fugi cu o parte din poporul său în Moldova și, de acolo, ceru Regelui Bela să-l primească în Regatul său, făgăduindu-i că el și cu poporul său îl vor recunoaște de stăpân și se vor converti la creștinism. Bela încuviință cererea lui Kuthen și 40.000 de Cumani valizi, cu familiile și cu vitele lor trecură munții și fură așezați în câmpiile slab populate ale Ungariei. Este de crezut că, față cu primejdia năvălirii mongole, văzând fuga și ascultând povestirile fraților lor fugari, mulți din Cumanii locuind prin câmpiile țărilor române, îi vor fi însoțit și ei peste Carpați, slăbind elementul cuman de aici.

Dar potopul nu întârzie să ajungă, în anul 1241, la Episcopia cumană. Tătarii care venau din Polonia se despărțiră, în Galiția, în trei oștiri. Cea dintâi, sub ordinele lui Batu, trecu Carpații prin pasul dela Vereczke, intră în Ungaria și bătu până la nimicire oastea Regelui Bela la pârâul Sajó; a doua, în cap cu Cadan, trecu »prin pădurile dintre *Rusia și Cumania*« și, după trei zile, ajunse la Rodna; a treia, sub povățuirea lui Bochetur și a altor căpetenii, după ce *trecură Siretiul*, ajunseră la țara Episcopului Cumanilor și »după ce învinseră pe oamenii cari se adunase spre a-i combate, începură să ocupe cu totul țara«. Scaunul Episcopiei, care fără îndoială se afla pe Milcov, fu distrus din temelii.

O întrebare care se impune este cea următoare: Cari erau limitele Eparhiei Episcopului Cumanilor?

Din nenorocire, în actul prin care Papa aprobă hotărnicia acelei Eparhii făcută de Arhiepiscopul de Gran, el nu ne citează cuprinsul, precum adesea se întâmplă în actele de asemenea natură din acea epocă. Lipsindu-ne această prețioasă dovadă directă, suntem reduși la deducțiuni și la interpretări ale textelor ce le cunoaștem.

Episcopia cumană cuprindea Secuimea, dar nu cuprindea Țara Bârsei, deoarece vedem pe Episcopul Teodoric însărcinat de Papa să aplaneze diferendul ivit între Episcopul dela Alba Iulia și Decanul (sau protopopul) și clerul din acea țară.

Este deci de presupus că nu cuprindea nici părțile de peste »munții zăpezilor« cucerite și colonizate de cavalerii teutoni, căci am văzut că acele părți fusese puse de Papa sub autoritatea spirituală a protopopului din Țara Bârsei. Eparhia Cumanilor trebuie deci căutată afară de acele teritorii, cari nu puteau cuprinde decât părți din regiunea de dealuri dintre Prahova și Buzău. Deoarece Episcopia este numită a *Cumanilor*, ea trebuia să cuprindă părțile locuite de Cumani, adică șesul Țării-Românești și partea de jos a văii Siretiului. Deoarece scaunul Episcopiei, după cum ne arată mai multe documente, se afla așezat într-un oraș (*civitas*) numit »al Milcovului«, trebuie să-l căutăm pe malurile acestui pârâu.

Această așezare se poate explica atât prin faptul că aici se găseau rămășițele reședinței primei Episcopii a Milcovului, cât și prin acela că Milcovul se afla cam la mijlocul Eparhiei. Căci este de presupus că Cumanii de pe la Olt erau prea departe de sfera de influență a Episcopului, care ședea în orașul (*civitas*) Milko pentru a face parte din poporul său.

Este deci probabil că Episcopia cumană cuprindea, pe lângă scaunele Secuiești, partea de Răsărit a Munteniei și cea de Miază-zi a Moldovei dintre munți și Siretiu, dela Bacău în jos: în câmpii hălăduiau Cumanii, în partea deluroasă locuiau Românii.

Documentele referitoare la Episcopia Cumanilor ne arată timpul în care Regii Ungari au luat în stăpânire această parte a Moldovei. O bulă papală din toamna anului 1229, și despre care am vorbit mai sus, *confirmă Cumanilor liniștită stăpânire a pământurilor lor precum și privilegiile și libertățile ce le fusese hărăzite de Regele Andrei al Ungariei, cu consimțământul fiului său Bela și investite cu pecetea de aur.* Ceeace vrea să zică că Cumanii recunoscuse suveranitatea Regelui Ungariei. Această recunoaștere, urmată de privilegiile hărăzite de Rege, au avut fără îndoială loc cu ocaziunea sau în urma mergerii peste munți a lui Bela, când acesta însoți pe Arhiepiscopul Robert care mergea să boteze pe Cumani.

Suveranitatea efectivă exercitată de Coroana Ungară în Episcopia Cumanilor mai este pe deplin dovedită și prin faptul că Bela percepea dări dela Românii din acea Eparhie. Această luare în posesiune efectivă, în anul 1227, a unei părți a Moldovei, mai este confirmată și prin faptul că cel dintâiu Rege al Ungariei care ia titlul de »Rex Comaniae« este Bela, îndată după suirea lui pe tron, în anul 1235.

Din bula lui Grigore IX, din 1234, citată acuma la urmă, mai rezultă că în Episcopia Cumania elementul dominant era acel românesc. Dacă un număr însemnat (*nonnulli*) de oameni din Regatul Ungariei veneau aici să se așeze între Români, se vede cât colo că este vorba de o imigrare recentă și nu de o populațiune de Unguri și de Nemți stabilită de mai multă vreme în țară. Apoi mai rezultă din textul bulei că acești imigranți erau, la 1234, amestecați cu Românii și nu alcătuiau așezări, colonii, deosebite.

Această imigrare, stârnită de cuceririle Teutonilor, a fost cu bună samă încurajată prin întemeierea și înflorirea Episcopiei Cumane, dar nu avem nici un temei pentru a conchide de aici că strămoșii Ciangăilor fură așezați în Moldova pe timpul acelei Episcopii.

Cu invaziunea mongolă se sfârșește și Episcopia Cumană. Dacă în documente mai găsim câte odată mențiune de misionari trimiși la Cumani, de legați pentru Cumania, de biserici cumane, acestea sunt, cum zice foarte bine d-l Iorga, dorințe, confuzii sau vorbe de clacă. Iar clericii cu titluri cumane își exercitau ministerul nu la noi, ci în Ungaria, printre Cumani stabiliți acolo.

Cu desăvârșire slabe fost-au, fără îndoială, rămășițele Cumanilor din țările noastre care au supraviețuit năvălirii mongole. Pentru ei, care trăiau pe locuri deschise, această năvălire a trebuit să fie mult mai nimicitoare decât pentru Românii așezați în regiunile deluroase și împădurite. Cea mai mare parte a fost fără îndoială ucisă sau robită, puținii supraviețuitori s-au contopit, cei creștinați, mai puțini la număr, cu Românii, cei păgâni cu Tătarii ale căror

instincte și moravuri se asemănau cu ale lor. Sub numirea de Cumani ce o întâlnim în documentele din a doua jumătate a secolului XIII și din începutul secolului XIV, trebuie să înțelegem Tătarii. Cancelariile pontificală și ungară se obișnuise să întrebuințeze termenul „Cumani” pentru nomazii prădalnici dela Răsărit de Carpați; ele se încăpățânară să-l dea Tătarilor, întocmai cum vedem pe scriitorii bizantini numind pe Turci „Perși” și pe Tătari „Schiți”.

V

Despre așezarea Ungurilor în Moldova

Strămoșii Ciangăilor au alcătuit niște colonii militare, aduse de Coroana Ungară în Moldova pentru paza graniței Regatului și așezate chiar pe graniță, alcătuită de râul Siretiu.

Faptul că satele ungurești se află situate pe valea Siretiului, dela Adjud până la Miază-noapte de Roman, ar ajunge pentru a dovedi această aserțiune. Într-adevăr, prin așezarea acestor colonii militare în valea Siretiului, dela Adjud la Roman, se închideau văile Troțușului, Bistriței și Moldovei cu ieșirile lor spre Transilvania: trecătorile Oituzului, Ghimeșului, Prisăcanilor și Mestecăneștilor [azi: pasul Mestecăniș] (Bucovina). Cu bună samă că gurile acestor văi mai erau apărate prin întăririle ale căror urme se văd la intrarea în valea Troțușului, la Capul-Dealului, între Adjud și Săscut, prin o cetate la Bacău care închidea valea Bistriței și prin alta la Roman.

În sprijinul acestei aserțiuni mai vine și împrejurarea de care am făcut mențiune în capitolul I: *că toponimia părților locuite de Ciangăi este, cu prea puține excepțiuni, română și nu ungurească*, ceea ce dovedește că acele părți au fost întâiu locuite de Români și că Ungurii care au venit în urmă, ca să trăească pe ele, le-au învățat dela Români.

Este vederat că Crăia ungară, folosindu-se de faptu că valea Siretiului, fiind drumul ce-l urmase Tătarii când venise[ră] să lovească Milcovul, fusese cu desăvârșire pustiită de dânsii, a stabilit întrînsa colonii de Secui, însărcinați să păzească granița Regatului și să închidă păgânilor trecătorile care duceau în Transilvania. Puținii locuitori români ai văii Siretiului rămași în viață vor fi fost bucuroși să împărțească un pământ prea întins pentru ei cu niște tovarăși viteji și în stare să-l apere cu îndârjire.

Este mai mult decât probabil că la confluentul Moldovei cu Siretiul, acolo unde este astăzi așezat orașul Roman, se afla un loc întărit menit să oprească prima lovire a năvălitorilor venind despre Miază-noapte. În gurile văilor Bistriței și Moldovei erau și sunt așezate numeroase sate ungurești.

Valea Troțușului prezenta un interes deosebit, căci prin ea se ajunge la cele două trecători, care deschid calea spre Transilvania dela Miază-zi. Pe lângă paza pusă la gura ei, ea fu acoperită, ca și cea a Oituzului, cu un șir de așezări secuiești. Aceasta le veni Ungurilor cu atât mai ușor, cu cât o găsiră în mare parte nelocuită, precum dovedește toponimia în mare parte ungurească și care mai subsistă și astăzi, după ce Ungurii au dispărut din acele localități de veacuri.

Naște acum întrebarea: Când oare fost-au aduse în Moldova aceste colonii militare ungurești?

Mi se pare că există mai multe indicii arătând că această colonizare este datorită Regelui Bela IV.

Îndată ce rănilor deschise în Ungaria de cumplita năvălire mongolă din 1241 începură să se închidă, vedem că Bela ia măsuri menite a feri Regatul său de o nouă lovire a barbarilor.

Aducându-și aminte de izbânzile Teutonilor, el hărăzi, în anul 1246 [= 1247], spre a o coloniza și a o apăra, toată țara Severinului până la Olt, împreună cu knezatele lui Ioan și Farkaș, dar fără de țara Voevodului Lynioy [Litovoi] pe care o lăsă Românilor, apoi toată Cumania dincolo de Olt, afară de țara Voevodului Seneslau. Pe lângă condițiuni fiscale, frații erau ținuți să clădească cetăți, să întreție cele în ființă și să dea Regelui ajutor în războaie. Însă, spre a nu stoarce de locuitori Transilvania pustită, Regele interzise Cavalerilor să aducă în țara hărăzită, fără o învoire specială a sa, țărani din Ungaria.

Această donațiune rămase pe hârtie, Cavalerii nefiind sau necrezându-se în stare să îndeplinească condițiunile sub care era făcută, căci întâlneau bani ungurești ai Severinului după o scurtă curgere de vreme, dar pavăza dorită de Rege pentru Regatul său fu înființată la Mizaă-zi de Carpați, în curând, de către Basarabi.

Dar primejdia ca Tătarii să năvălească în Ungaria prin trecătorile Carpaților dela Răsărit era și mai mare decât aceea care o prezentau năvălirile ce amenințau Regatul prin trecătorile Carpaților dela Mizaă-zi, căci calea prin Moldova actuală era pentru păgâni mai scurtă.

Pe de altă parte, Bela putea să privească cu drept cuvânt capătul din jos al Moldovei, dintre munți și Siretiu, ca o cucerire pașnică adusă de el Coroanei Ungare. Într-adevăr, silinților lui se datorea creștinarea Cumanilor de acolo și recunoașterea de către ei a suveranității ungare. Este lucru firesc ca el să fi îngrijit de cucerirea lui pașnică, mai ales când, prin această îngrijire, lătea această cucerire și contribuia la siguranța întregului său Regat. Mi se pare deci că acestui Rege trebuie să-i atribuim aducerea coloniilor de Unguri în Moldova.

S-ar putea oareșcum sta la îndoială dacă această colonizare nu s-ar cuveni, cu tot atât temei, să se atribue lui Laslău Cumanul.

Se știe că în vremea acestui Rege, Cumanii din Ungaria, sub căpetenia lor, Oldamur, se resculară și fugiră la congenerii (?) lor din Moldova, dar fură bătuti de Laslău lângă Cluj, urmăriti de el peste Carpați „până la granița Tătariilor nogai, până unde nu ajunsese încă nici un rege al Ungariei”. La 1285 Oldamur năvălește din nou în Ungaria cu o ceată de Cumani și de Tătari, pradă până aproape de Pesta și numai la întoarcere este bătut până nimicire de Secuii din ținutul Arieșului, cari cu acest prilej izbutiră să libereze mii de prinși făcuți de păgâni.

S-ar putea deduce de aici că Laslău, folosindu-se de izbânda lui și spre a feri Ungaria de alte asemenea incursiuni, ar fi stabilit el colonii de Secui în Moldova părăsită până atunci de Craii unguri. Această ipoteză ar mai avea darul să împace până la un punct și partea ce o face Miron Costin lui Laslău în faptul descălecatului Moldovei.

Dar împrejurarea că dela 1285 până la descălecarea sunt numai vreo șasezeci de ani, nimicește această ipoteză.

Într-adevăr, Ungurii, despre care ne vorbesc documentele dela începutul veacului XV, sunt stăpâni de sate și sfetnici ai Domnilor. Vedem chiar pe unii în posesiunea boerilor celor mai mari. Mulți din ei au trăit în vremea războaielor dintre Bogdan și Ludovic cel Mare sau erau fii de bărbați cari au trăit în acea vreme. Dacă ei sau părinții lor ar fi combătut pentru Rege împotriva întemeietorului, cu bună samă că n-ar fi fost miluiți nici cu moșii nici cu boerii de către Voevodul învingător. Iar Ungurii de rând nu s-au luptat pentru Rege, căci altminterlea, după izbânda Românilor, ar fi fost fără îndoială, dacă nu exterminați, dar cel puțin robiți și pământurile lor, cele mai mănoase din țară, împărțite altora. Putem, deci, afirma cu siguranță că în luptele dintre Bogdan și Ludovic, populațiunea ungurească din Moldova a luat partea Voevodului împotriva Ungurilor.

Dar, pentru ca să fi luptat împotriva acelor ce erau de o lege și de o limbă cu dâșii, trebuia ca ei să fi fost cu totul indentificați cu noua lor țară, lucru care cu greu se putea întâmpla numai după o curgere de șasezeci de ani, când cei mai bătrâni dintre ei puteau ținea minte că copilărise peste munți. Iată temeiurile pentru care cred că aducerea Ungurilor în Moldova nu poate fi atribuită decât lui Bela IV și că a avut loc cam în aceeaș epocă în care acest rege hărăzise Țara-Românească Ioaniților, adică pe la 1250.

Așezarea coloniilor ungare pe Siretiu și pe Trotuș a avut, cu bună samă, drept urmare întemeierea orașelor Bacău și Târgul-Trotușului, -în populațiunea cărora Sașii intrau într'o proporțiune foarte însemnată.

Dacă în Țara-Românească, în regiunea dealurilor, constatăm ființa mai multor stătuțe românești, dacă aceea a Knezatelor bolochovene dintre Nistru și Nipru este mai presus de orice îndoială, apoi nu este nici un temei pentru a presupune că basinul Moldovei era nelocuit, mai ales când numeroase indicii ne arată că aici exista, înainte de întemeierea statului moldovenesc, un Voevodat român vasal Ungariei și asemănându-se cu cele dela Miază-zi de Carpați.

Grijei de a ținea în respect acest Voevod sau de a-i închezeșlui credința se datorește, fără îndoială, ridicarea Cetății Neamțului, căci altă rațiune de a fi nu are. Într-adevăr, ea nu închide nici o trecătoare și pământurile ce o înconjoară nu aveau destul preț, pentruca folosul posesiunii lor să fi justificat atâta trudă și atâta cheltuială. Castelanul Cetății Neamțului se folosea de veniturile satelor românești de prinprejur în schimbul îndatoririi de a priveghea pe Voevodul Moldovei, de a-l împiedica să molesteze coloniile ungare de pe Siretiu, de a le da ajutor împotriva lui. El mai era însărcinat, fără îndoială, să privegheze atât plata tributului datorit de Voevod, cât și darea lui de ajutor ostășesc în caz de năvălirea Tătarilor. Repet că altă rațiune de a fi nu a putut să aibă și nu a avut Cetatea Neamțului.

În privința întemeierii ei, găsim oareșcari indicii la Benkő. El crede că parte din Teutonii izgoniți de Andrei II în anul 1225 n-au părăsit Ungaria, ci au găsit adăpost printre Secuii care, cu prilejul luptelor purtate împotriva Cumanilor, învățase să prețuească vitejia lor. În sprijin el ne citează mai multe urme ale prezenței unor Cruciați prin ținuturile secuești.

Este foarte probabil ca unul sau mai mulți din acești cavaleri să fi obținut, dela Bela IV sau dela vreun urmaș al lui, învoire să clădească o cetate pe malurile Ozanei, precum și ocârmuirea câtorva sate românești pe Ozana și pe Topolița, sub condițiune de a priveghia purtarea Voevodului Moldovei.

Poporul a numit acea cetate »a Neamțului« după întemeietorul ei, precum și ținutul a luat numire de »ținutul Neamțului«, iar orașul de lângă cetate, întemeiat probabil de Sași din Bistrița și din Rodna, a fost desemnat, dela început, sub denumirea de »Târgul Neamțului«.

Cetatea Neamțului a fost întemeiată sau odată cu așezarea coloniilor ungare pe Siretiu sau după acea colonizate. Înainte de dânsa, nu ar fi putut să aibă loc, căci era prea izolată și prea departe granița.

Când oare pus-au Voevozii Moldovei stăpânire pe Cetatea Neamțului și când întrunit-au ei sub ocârmuirea lor părțile locuite de Unguri, înainte sau în vremea întemeierii Statului Moldovenesc?

Toate probabilitățile sunt că ei, în vremea întemeierii, domneau peste toată Moldova dintre Siretiu și munți. Căci dacă părțile din jos ar fi urmat vreme îndelungată să alcătuească un ținut deosebit, ocârmuit de Coroana Ungară, ei n'ar fi putut să se identifice cu desăvârșire cu interesele țării de dincoace de munți. Iar dacă Cetatea Neamțului ar fi urmat să rămâie în

mâna Regelui Ungariei până la venirea lui Bogdan, ea a trebuit să constituie pentru Români un cuiu dureros și supărător în coastele lor.

Este deci de crezut că această întrunire a părții de sus cu cea de jos a țării dintre munți și Siretiu a fost îndeplinită, în chip pașnic, mult înainte de războaiele lui Bogdan cu Ludovic. Ea trebuie să se fi săvârșit cu voia Coroa-nei Ungare, în vremea ocârmuirii unui Voevod care, prin slujbele lui, știuse să-i inspire încredere.

VI

Despre a doua Episcopie a Milcovului

Regii Ungariei reluară încercările de propaganda catolică peste munți în veacul XIV, când vedem Dominicanii înlocuiți prin Minorii Ordinului Sfântului Francis. Dela 1332 încolo găsim pomeniți în documente mai mulți prelați purtând titlul de Episcopi ai Milcovului.

La 1332 Papa Leon XXII invită pe Arhiepiscopul de Gran să ordone ca Episcop al Milcovului pe călugărul minorit Vito de Monferrat, Capelanul Regelui Carol Robert, în speranța ca Episcopia Milcovului, ruinată de pe timpul Tătarilor, să ajungă iarăși la starea de mai înainte. Nu se știe dacă acest Vito de Monferrat a fost sfințit și a venit în Eparhia sa, fapt este însă că în anul 1344, precum rezultă dintr-un act al Regelui Ludovic I, Episcopul Andrei al Transilvaniei își exercita jurisdicțiunea spirituală nu numai asupra Ungurilor din Transilvania, ci și asupra Secuilor și a Sașilor, ceea ce, pentru cei dintâi, nu ar fi putut să se întâmple dacă ar fi existat atunci un Episcop al Milcovului, de a cărui Eparhie au atârnat totdeauna Secuii. Ea rămase vacantă până în anul 1347, când, în urma stăruinței Regelui Ludovic și a mamei sale, Papa Clement VI însărcină pe Arhiepiscopul de Kalocsa să sfințească ca Episcop al Milcovului pe augustinul Toma de Nympti, capelanul regal, întrebuițând aceiași termeni care fusese întrebuițati de Ioan XXII în 1332. Despre acest nou Episcop al Milcovului știm că Regele îl trimite în anul următor ca sol la Venetia spre a asista cu alții la depunerea jurământului, prin care ducele și senatorii confirmau tratatul de pace încheiat cu Ungaria.

În 1357 era Episcop al Milcovului, în locul lui Toma de Nympti, un oareșcare Bernard. Papa îl transferă în acel an la Plotsk, în Polonia, când scaunul de acolo deveni vacant. Se vede că numitul întâmpină greutăți în instalarea lui, căci în anul 1360 Papa se văzu silit să însărcineze doi Episcopi poloni cu instalarea lui în scaunul episcopal a cărui putere și venituri erau uzurpate de canonicul Inislav. Însă prin altă bulă din același an Papa revine asupra celor scrise în bula precedentă și citează pe Bernard înaintea sa în termen de trei luni, deoarece Regele Cazimir îi făcuse cunoscut că tatăl lui Bernard, predând dușmanilor Regelui orașul Sandomir, toată familia, până la a treia generație, fusese exilată din Polonia. Apoi Bernard însuși, de când se instalase la Plotsk, se purta ca un dușman al Regelui și își permitea să dea sentințe de excomunicare în contra mai multor clerici și laici din Regat. Iar la 1363 vedem pe Papa Urban V poruncind arhiepiscopului de Gneza să absolve pe canonicii din Plotsk excomunicați de Bernard, *fostul episcop al Milcovului*. După Bernard fu Episcop al Milcovului un anume Albert, precum ne dovedește bula Papei Grigore XI, care numește, în anul 1371, în locul său, pe Nicolae de Buda, din ordinul Augustinilor. Deciziunea Papei fu comunicată de el Regelui Ludovic, rugându-l să ajute pe acel prelat să răscumpere bunurile și drepturile ce le avuse altădată acea Episcopie și care-i fusese răpite. Tot odată Papa poruncește Arhiepiscopului de Gran să restituie Episcopiei Milcovului, situată la marginea Ungariei, lângă necredincioși, care fusese lipsită de păstori mulți ani din cauza războaielor și altor împrejurări, bunurile și drepturile ce-i aparținuse și care și le însușise arhiepiscopii de Gran cari-l precedase. Despre acest Episcop ne zice Benkő că constată că în anul 1375 el își purta într-adevăr titlul în

Ungaria, dar nu-și exercita ministerul în Milcovia. Nu-l vom contrazice: nici unul din Episcopii numiți mai sus n-a putut să exercite drepturi episcopale de această parte a munților.

Dela 1375 până la 1438 nu mai întâlnim nici un Episcop al Milcovului. Tocmai în 1438 începe o nouă serie de Episcopi »Milkoviensi«, despre care mă voiu ocupa după ce voiu vorbi de alte Episcopii catolice, înființate în Nordul și Centrul Moldovei.

Limitele Episcopiei a doua a Milcovului n-au putut să fie decât acele în care era cuprinsă Episcopia Cumanilor, adică scaunele secuești și partea de Răsărit a Țării-Românești cu cea de jos a șesului Siretiului, dela vale de Adjud.

VII

Despre Episcopia Siretiului

Frații Peregrini în numele lui Hristos erau o asociație de Dominicani și de Franciscani, care fusese organizată prin bula din 1321 a Papei Bonifaciu VIII și prin a lui Ioan al XXI [: XXII]-lea din 1332. Această asociație trebuia să se ocupe mai ales cu readucerea în sânul bisericii catolice a popoarelor schismatice de rit grecesc.

Prezența unor misionari catolici în părțile care au alcătuit mai târziu Moldova se constată înainte de descălecare, deoarece știm că în anul 1349 au fost uciși în Siretiu toți Minorii ce se aflau acolo.

În anul 1370 se prezentară înaintea Papei, la Montefiascone, călugării minoriți Paul de Schweidnitz (Silesia) și Nicolae de Mehlsack (Prusia), care veneau din Moldova unde petrecuse[ră] timp îndelungat. Ei arătară Papei că sunt însărcinați de Lațcu, Domnul Moldovei, să-i aducă la cunoștință, că atât Domnul, cât și poporul acelei țeri, care până atunci erau schismatici, se hotărîse în urma predicilor călugărilor minoriți să renege schisma și să îmbrățișeze credința catolică. Lațcu ruga pe Papa să înalțe Târgul-Siretiului, situat în Eparhia schismatică a Haliciului, care târg avea populație și importanță destulă, în urbe (*civitas*), conferindu-i chiar acest nume, și să puie într-însul un Episcop catolic, care să învețe și să păstreze în credința catolică pe Domn și pe popor.

Papa văzând această cerere și ascultând arătările celor doi călugări, scrise arhiepiscopilor de Praga, Breslau și Cracovia să cerceteze și să se încredințeze dacă într-adevăr Lațcu și cu poporul său sunt gata să abjure schisma spre a îmbrățișa cu sinceritate credința catolică, pentruca Papa să le trimită o bulă autorizând pe numiții arhiepiscopi:

Să scoată zisul târg al Siretiului și întreg *Ducatul* Moldovei de sub jurisdicțiunea Episcopului de Haliciu, sau a oricărui alt Episcop, care ar pretinde că are drepturi spirituale sau ecleziastice asupra lor, spre a le supune sub puterea spirituală nemijlocită a Sfântului Scaun.

Să înalțe acel târg la rangul de urbe, împodobindu-l cu acest titlu; *să dea acelei urbi, ca Eparhie, întreg Ducatul Moldovei*; să hotărască limitele acelei Dioceze și, dacă există biserică în Târgul-Siretiului, s-o înalțe la rangul de biserică catedrală sau episcopală.

Iar dacă nu este în Siretiu, biserică, să clădească una cu hramul Apostolului Petru sau al altui sfânt care ar conveni lui Lațcu. Să numească la acea biserică canonici, să înființeze prebende, demnități, personal de preoți, seculari și regulari, după cum vor crede de cuviință. În sfârșit să ia toate măsurile ce le vor socoti de cuviință până la numirea unui Episcop nimerit.

Prin altă scrisoare din aceeași zi, adresată către aceiași prelați, Papa le comunică că Lațcu i-a cerut să numească episcop al Siretiului pe profesorul Minorităților din Cracovia, Andrei. Iar Papa necunoscându-l cere arhiepiscopilor să se încredințeze de meritele lui și să-l sfințească

Episcop al Siretiului, dacă îl vor socoti vrednic de această însărcinare, iar de nu, să numească pe altă persoană, care ar socoti ei că este mai potrivită.

Câteva zile mai târziu Papa porunci, în scris, lui Nicolae de Mehlsack să trimită în Rusia, în Litvania și în Moldova, pentru propagarea credinței catolice, douăzeci și cinci de călugări.

Hurmuzaki și Schmidt bănuiesc, cu drept cuvânt, că motivele conversiunii lui Lațcu n-ar fi fost tocmai curate și că, pe lângă tragerea de inimă, s-ar fi putut afla motive lumești sau politice. Teama că Regele Ludovic care, la moartea lui Cazimir, întrunise și Polonia sub sceptrul său, ar fi putut să-l depuie, era de natură a-l face să caute sprijinul atât de puternic al Papei. Dar nu pot înțelege pentru ce ei atribue această conversiune dorului de a se despărți de soție spre a se căsători cu alta. Biserica ortodoxă, în materie de divorț, a fost doară totdeauna mult mai largă decât cea catolică.

Călugărul Andrei fu sfințit Episcop al Siretiului de către Florian, Episcopul de Lemberg, în catedrala acestui oraș, în ziua de 9 Martie 1371, iar la 9 Maiu următor acest fapt fu adus la cunoștință Papei, comunicându-i-se și textul jurământului pronunțat de noul Episcop.

Schmidt bănuiește că Episcopia Siretiului, în vremea acelui Episcop, ar fi fost un fel de Episcopie *in partibus infidelium*, în care Episcopul Andrei, om de neam ales și în favoare, n-ar fi stat în chip statornic. Lucrul este posibil pentru primii ani, dar precum vom vedea, nu pentru ceilalți. Fapt însă este că în Decembrie 1371, adică nouă luni după sfințire, noul Episcop al Siretiului se afla încă în Lemberg, deoarece vedem pe Papa însărcinându-l ca, împreună cu Arhiepiscopul din Gnezna și cu cel din Cracovia, să aresteze pe un preot anume Ioan, din Dioceza Breslului, care îndemna pe locuitorii din Lemberg la îmbrățișarea eresurilor schismei.

Trebue observat că, în același an 1371, în luna Septembrie, același Papă numește Episcop al Milcovului pe Nicolae de Buda și stăruie atât la Regele Ludovic, cât și la Arhiepiscopul de Gran, să facă a se restitui toate veniturile și drepturile acelui Episcop care, ca și cel de Siretiu, nu atârna de nici un Arhiepiscop, ci direct de Papa. *Iată o dovadă că, în spiritul Curiei Romane, Dioceza Moldovei era cu totul deosebită de a Milcovului, care nu cuprindea nici o părțică din țara peste care domnea Lațcu.*

Conversiunea lui Lațcu la catolicism se făcu, deoarece vedem că Papa, într-un răspuns din Februarie 1372 la o scrisoare a Domnului, îl felicită pentru acest fapt, dar a poporului Moldovei rămase o pie speranță a misionarilor Minorități. Lațcu nici măcar nu izbuti să tragă cu dânsul la catolicism pe propria lui soție: din aceeași scrisoare a Papei vedem că el se plânsese Pontificelui de îndărătnicia cu care Doamna ținea la eresurile ei. Despre o cerere de despărțenie nici o vorbă, iar Papa, în răspunsul său, spune lui Lațcu că nu dorește să-l silească a-și părăsi soția, ci îl îndeamnă să nu se lase, din cauza coabitațiunii cu dânsa, să fie târât în erorile ei.

Faptul că Lațcu este îngropat în biserica episcopală dela Rădăuți nu dovedește îndeostul că, la moarte, s-ar fi întors la credința Răsăritului, precum pretinde Melhisedec.

Se poate prea bine ca el să fi murit catolic și să fi fost îngropat într-o biserică catolică, dar că un Domn următor, poate Ștefan cel Mare, care se laudă că i-a înfrumusețat mormântul, să-i fi transportat rămășițele în catedrala dela Rădăuți.

Vremea domniei lui Iurg Koriatovici și a reacțiunii ortodoxe, aduse de această domnie, a trebuit să fie o epocă de restriște pentru Episcopia catolică dela Siretiu, dar furtuna fu de scurtă durată. Cu domnia lui Petru Mușat, fiul unei catolice care veni să trăiască în Moldova și care era însurat cu altă catolică, sora lui Vladislav Iagello, viitorul înțepu să-i suradă din nou.

La 1375 Regele Ludovic obținuse ca Papa să înființeze la Haliciu o arhiepiscopie catolică. Mușăteștii [Mușatinii], rude cu Mircea, erau, ca și acesta, protejații Coroanei Ungare. Apoi Petru Mușat ar mai fi fost și înrudit cu familia regală ungară prin mama lui, Margareta, care era, precum am spus, catolică: destule temeieri pentru ca catolicismul să fi fost foarte bine văzut în această domnie.

Biserica catolică din Siretiu și o mănăstire de Dominicani existau de mai nainte, dar Margareta construi acolo, în anul 1380, o nouă biserică, cu hramul Sfântului Ion Botezătorul, în care, după voința ei, fu înmormântată.

Dintr-un act dat la Hârlău, reședința Margaretei, la 1 Maiu 1384, rezultă că, în urma stăruințelor mamei sale, Pentru dăruise dreptul cântarului din Târgul-Siretiului, pentru vecie, fraților ordinului Predicanților din mănăstirea ce o clădise în acel târg Margareta.

Dintr-o bulă papală purtând data de 28 Ianuarie 1378, constatăm că mănăstirea cea veche ar fi fost vândută de Elie Petit, Generalul Dominicanilor, Vicariatului fraților Peregrini.

Este probabil că pe vremea lui Petre Mușat și mai ales cât a trăit mama acestuia, episcopul Andrei va fi găsit folos să mai stea și prin Siretiu. Mai ales că biserica parohială era un loc de pelerinagiu, din cauza numeroaselor minumi care se împlineau acolo, precum rezultă dintr-un document încredințat, făcut la 24 Iunie 1402.

Apoi, precum am văzut din scrisoarea Papei către arhiepiscopii de Praga, Breslau și Cracovia, Siretiul era un oraș poporat și însemnat, conținând o numeroasă populație catolică, alcătuită, se pare, din Nemți – într'adevăr socotelile Lembergului pomenesc, la anul 1380, pe niște locuitori din Siret purtând numele de Bertold, Friedman, Ioan Zimmermann, Heinrich, Anselm, Ioan Leffel, Schnoebeck – din Poloni și din Unguri.

Schmidt crede, și ca el au mai crezut și alții pe baza unor acte ce, după Eubel, sunt puțin demne de încredere, că Andrei ar fi fost de două ori Episcop: întâia oară înainte de 1380 și a doua oară după acel an, iar în interval ar fi fost unul Stephan[us] Rutheni sau chiar doi Episcopi din cari al doilea cu nume necunoscut. Eubel stabilește în chip aproape neîndoelnic că Andrei a fost singurul Episcop catolic al Siretiului până la anul 1386 sau 1387, când a fost transferat la Viena.

Urmașul său fu Ion (Ioannes zis Saratorius), care muri înainte de Iunie 1394, iar după dânsul veni Stephanus Martini, numit de Papa la 8 Iunie 1394.

Eubel crede că Stephanus Rutheni, care figurează în lista lui Schmidt, este identic cu Stephanus Martini; cea dintâi numire putând proveni dela naționalitatea Episcopului, iar cea de a doua dela părintele său.

În privința urmașilor lui Ștefan naște oareșcare îndoială, pricinuită de înseși izvoarele dela Vatican. La 5 Martie 1413, Papa Ioan XXIII numește la scaunul Siretiului, vacant în urma morții lui Ștefan, pe Nicolaus Venatoris, ermit al ordinului Sfântului Paul, magistru în teologie, iar la 31 Iulie, acelaș Papă numește la acelaș scaun, vacant prin moartea episcopului Ioannes de Polonia, pe Thomas Erneber din ordinul Predicanților. Eubel crede că această încurcătură se poate lămuri prin faptul că Nicolaus fusese propus din partea Ungariei, iar Thomas din a Poloniei, unde se cunoștea sau voia să se cunoască ca predecesor al său numai Ioan din Polonia, fără îndoială identic cu Ioan, predecesorul lui Thomas, pomenit mai sus. Starea de neregulă a Curiei lui Ioan XXIII ar putea, zice Eubel, să explice această lipsă de atențiune care nu este unică. Când, cu accesiunea lui Martin V, se readuse mai multă ordine în cancelaria papală, se pare că îndoita ocupare a Episcopiei Siretiului fu băgată în samă, căci la 19 Iulie 1418, Nicolae Venatoris este transferat la episcopia Scardoniei în Dalmația, care era privită ca vacantă.

Însă deoarece acesta nu era cazul, se pare că Nicolae urmă o parte titlul de Cerethensis, cu atât mai mult cu cât în acest timp Thomas Erneber muri sau fu transferat. Eubel crede că trebuie să vedem pe Nicolae Venatoris în Episcopul, după a cărui moarte fu numit, la scaunul de Siretiu, la 29 Iulie 1434, de către Papa Eugeniu IV, Minoritul Ioannes.

Prin urmare iată șirul probabil al Episcopilor de Siretiu:

- 1) Andrei Vasilu, 1371-1386 (sau 1387).
- 2) Ioannes, mort 1394.
- 3) Stephanus Rutheni sau Martini, după 1394.
- 4) Nicolaus Venatoris numiți 1413, amândoi poartă

Thomas Erneber titlul de Cerenthensis.

- 5) Ioannes, numit 1434.

După aceasta mai avem pe Dominicanul Ioannes Rosa, dar izvoarele dela Vatican nu fac mențiune de el și din celelalte nu rezultă în chip deslușit dacă a fost Episcop la Târgul-Siretiului și nu aiurea. Dela început Episcopii Siretiului făceau numai rari aparițiuni prin Eparhia lor și ședeau mai cu samă în Polonia, la Curtea Regală, pe lângă Arhiepiscopii poloni, sau ocupau funcțiuni în acel Regat.

Spre a curma acest abuz, care putea să fie numai dăunător intereselor spirituale ale poporului ce le era încredințat, Papa, la numirea lui Ștefan Martini, îi hotărăște că: „voința lui este ca înainte de a i se expedia scrisorile privitoare la numire, Episcopul să meargă la biserica lui, să stea însuș acolo și să nu îndeplinească slujba în afară de urbea și Dioceza Siretiului”. Este probabil că Ștefan Martini, *despre care nu știm când a murit*, cu toată injoncțiunea Papei, a stat departe de Târgul-Siretiului în vremile tulbure pentru Moldova dintre 1394 și 1400.

Acești Episcopi nu par a se fi interesat mai de aproape de interesele Diocezei lor, nici când veniră timpuri mai liniștite, nici chiar după divorțul pronunțat de Papa între Ringola (sau Ringala) și Alexandru cel Bun, când această Doamnă primi, la 1421, Târgul-Siretiului ca apanagiu și probabil își așeză locuința într'însul. Nu vedem nici un semn despre prezența lui Nicolaus Venatoris sau a lui Thomas Erneber la sediul Episcopiei pe acea vreme. În anul 1412, Papa Ioan XXIII înălțase biserica catolică din Lemberg la rangul de biserică mitropolitană și-i conferise dreptul de jurisdicțiune asupra Episcopiilor de ritul grecesc din Przemysl, Chelm, Camenița, Vladimir, Siret și Kiev. Mă îndoiesc că ar putea fi vorba aici de Episcopia noastră a Siretiului, deoarece nu avem nici o știință ca această Episcopie să fi fost Episcopie catolică de ritul grecesc, bula de fundațiune neconținând nimic în această privință.

VII [= VIII] *Despre întâia Episcopie a Bacăului*

Populațiunea catolică din Moldova, la începuturile domniei moldovene, se împărțea în două grupuri deosebite. Întâiul, mai puțin numeros, cuprindea pe Nemții și Polonii din Siretiu, pe Sașii și Ungurii din Suceava, Baia, Hârlău, Cotnar și Târgul-Neamțului. Al doilea grup, mult mai însemnat ca număr, era alcătuit din boierii și țărani unguri de pe Siretiu și Troțuș, cu târgoveții sași și unguri din Târgul-Troțușului și din Bacău. Propaganda misionarilor catolici în țările noastre în a doua jumătate a veacului XIV era din cele mai active. Schmidt citează o bulă a lui Bonifaciu IX, din 6 Ianuarie 1389, începând cu cuvintele: „Exultat cor nostrum”, prin care acel Papă întărește privilegiile hărăzite societății fraților peregrini și face mențiune de marele număr al locuitorilor catolici din Moldova. Păcat numai că data cestei bule, care se găsește în *Analele Minorităților* ale lui Wadding, este fără îndoială greșită, căci Bonifaciu IX s-a suit pe tronul pontifical la 9 Noembrie 1389, și prin urmare nu putea să dea vreo bulă la 6 Ianuarie al aceluiaș an, adică cu zece luni înainte de alegerea lui. Dacă greșala este la Schmidt sau la Wadding, nu pot ști, căci Biblioteca Academiei noastre nu posedă *Analele Minorităților*.

Dacă avem a face cu o simplă greșală a lui Wadding sau a lui Schmidt și dacă bula în realitate poartă data Calendelor de Ianuarie ale primului an al Pontificatului lui Bonifaciu IX, ea constituie o puternică dovadă atât despre activitatea misionarilor în părțile Moldovei, unde catolicii erau foarte numeroși, adică pe Siretiu și Troțuș, cât și despre interesul ce-l purta Papa propagandei catolice în Moldova. Ea ar constitui o puternică presumpțiune în favoarea întemeierii de către acelaș Papă, cu doi ani mai târziu, a unei Episcopii în centrul acelui mare grup catolic: la Bacău. Ea ne ar mai permite să fixăm, cu multă probabilitate, începuturile mănăstirii de Minorități din acel oraș în aceeaș epocă.

Mențiune directă despre prima Episcopie catolică din Bacău găsim numai în copia unei bule din anul 1439 a Papei Eugeniu IV. Această copie, întărită la 1520 de către Episcopul de Vidin, de pe originalul, în bună stare atunci, păstrat în arhiva mănăstirii franciscane dela Csik-Somolyó în Transilvania, a fost publicată pentru întâia oară de Conte Iosef Kemény. Iată pe scurt conținutul ei:

Papa scrie Episcopului Benedict al Severinului că Bonifaciu IX înființase în Moldova, *în anul al treilea al Pontificatului său*, din cauza întinderii acelei țări și a *împrăstierii neîndemânatică a credincioșilor într-însa*, pe lângă *Episcopia mai veche a Siretiului*, vacantă încă *dela începutul secolului, spre marea pagubă a credincioșilor și nerestaurabilă pentru prezent, a înființat sfânta mitropolie a Bacăului*, pe care *Papa Ioan XXIII, în al patrulea an al Pontificatului său, a împodobit-o cu mai deosebite prerogative și drepturi*. Dar acum se află vacant și acest scaun episcopal, ceea ce aduce multă pagubă mântuirii sufletelor, nu numai în Moldova în care se zice că eresurile grecești câștigă adepți din zi în zi, ci și în țara Secuească și în părțile Transilvaniei [= Munteniei, cf. orig. *partesque Transalpinae*. Vezi și p. urm.], din cauza desăvârșitei lipse de personal bisericesc. Papa arată că se va sfătui cu Regele Vladislav al Poloniei și cu vasalul acestuia, Ilie, palatinul [voevodul] Moldovei, spre a vedea care Episcopie trebuie mai întâiu restaurată, aceea a Siretiului sau aceea a Bacăului. Însă până atunci încredințează Episcopului Benedict al Severinului îngrijirea pastorală a acestor țări și-i poruncește ca, fără întârziere, să exercite acea îngrijire prin frați minorități din provincia Bosniei.

Contele Kemény, în studiul său asupra Episcopiei Bacăului, după ce publică actul rezumat mai sus, conchide că Bonifaciu IX a înființat o Episcopie catolică în Bacău, *în anul 1401*. Dar

bula zice că această Episcopie a fost întemeiată în al treilea an al Pontificatului lui Bonifaciu IX. Dar Bonifaciu IX a fost ales la 2 Noemvrie 1389 și încoronat la 9 Noemvrie al aceluiaș an. Prin urmare, al treilea an al Pontificatului său începe la 9 Noemvrie 1391 și se sfârșește în aceeași zi a anului 1392. Din acest interval: 9 Noemvrie 1391 - 9 Noemvrie 1392 este bula despre care vorbește Papa Eugeniu. Contele Kemény a făcut o greșală de zece ani și, lucru curios, nimeni nu a îndreptat acea greșală. Schmidt, în loc de a îndrepta data, îndreaptă anul Pontificatului lui Bonifaciu și zice că Episcopia Siretiului a fost mutată la Bacău de către Bonifaciu IX *în al treisprezecelea an al Pontificatului său*. Apoi mai face o notă prin care lămurește că Bonifaciu IX fiind ales la 1389, al treisprezecelea an al ocârmuirii lui cade la 1401.

Faptul că Episcopia Bacăului ar fi fost întemeiată pe timpul existenței celei a Siretiului este explicat și justificat cu prisosință prin acel al *împrăștierii neîndemânatece a populațiunii catolice*. Bacăul era, fără doar și fără poate, locul cel mai bine ales pentru a fi reședința chiriarhiei celei de a doua și mai însemnate aglomerări de catolici în Moldova. Cu drept cuvânt se poate zice că dacă Papa n'ar fi înființat o Episcopie catolică în Bacău, ar fi trebuit s-o înființeze. D-l Iorga, în prefața d-sale la actele relative la istoria cultului catolic în Moldova, crede că Episcopul Benedict al Severinului, dorind să întrunească sub ocârmuirea lui și pe catolicii din Moldova, ar fi inventat el povestea cu înființarea Episcopiei Bacăului de către Bonifaciu IX. Aceasta spre a ademeni pe Eugeniu IV, „un zelos restaurator al Bisericii”, să-i încredințeze lui îngrijirea acestei Eparhii, ceea ce îi și reuși. Oare nu se atribue aici Episcopului Benedict o uneltire la care el nici nu s-a gândit? Căci pentru ce oare ar fi inventat el înființarea unei Episcopii a Bacăului în anul 1391-1392? Pentru a obține ocârmuirea acelei Eparhii? Dar prin bula în chestiune, Papa Eugeniu îl însărcinează nu numai cu grija Eparhiei Bacăului ci și cu aceea a Siretiului și zice lămurit că-i încredințează toate țările sus pomenite (*curam pasturalem terris in supranumeratis*) [supra memoratis, cf. orig.] adică: Moldova, Secuimea și părți din Țara-Românească. Însă după bulele de fundațiune a Episcopiei Siretiului, această Episcopie avea drept Eparhie întreaga Moldovă. Prin urmare, ce nevoie mai avea Episcopul Benedict să inventeze o Episcopie a Bacăului? Cu dânsă sau fără dânsa, tot i se dădea ocârmuirea spirituală a întregii Moldove.

Faptul că Papa Eugeniu zice la 1439 că Episcopia Siretiului este vacantă dela începutul veacului, este și nu este o greșală, căci dacă am văzut că mai mulți Episcopi fură numiți la acel scaun după 1400, n-avem nici o dovadă că vreunul din ei ar fi rezidat acolo. Apoi, chiar admitând o confuzie în bula Papei Eugeniu dela 1439, lucru ce am văzut că se putea întâmpla în cancelaria pontificală, întru cât ar putea oare această confuzie, asupra unei vacanțe sau nevacanțe de sediu episcopal, să facă suspectă o pomenire de fapte întâmplate cu jumătate de secol înainte și tratând despre un fapt cu totul străin de vacanța sau nevacanța scaunului de Siretiu după 1400?

Iar faptul că în bula lui Eugeniu IV nu se vorbește de celălalt Episcopat moldovenesc, dela Baia, care fără îndoială exista în 1439, se poate explica ușor prin aceea că chiar în bula de întemeiere a celui Episcopat, Papa Ioan XXIII, precum vom vedea în capitolul următor, o supune Arhiepiscopului de Liov, pe când, precum am văzut, acel de Siretiu atârna direct dela Papa. Este destul de firesc ca nici Episcopul Benedict, dela care a pornit negreșit propunerea, nici Papa Eugeniu IV, să nu fi vorbit, într'acea bulă, de o Eparhie cuprinzând o mică parte a țerii și ocupată de un Episcop care atârna dela un Arhiepiscop polon; tăcerea lor intenționată se explică prea lesne.

Dacă înființarea Episcopiei Bacăului de către Bonifaciu IX la 1391-1392 mi se pare puțin discutabilă, trebuie să mărturisesc că nu se găsește urmă temeinică de vreun Episcop al Bacăului care să-și fi exercitat ministerul pe malurile Bistriței. Această înființare mi se pare

că a rămas pur teoretică. Episcopii de Bacău înșirați de Kemény și de Schmidt vor fi o amestecătură de Episcopi ai Siretiului și ai Băii.

Tot atât de teoretică va fi fost înzestrarea cu nouă drepturi a Episcopiei, făcută de Ioan XXIII în anul al patrulea al Pontificatului său, despre care vorbește bula Papei Eugeniu. Dacă nu cumva avem aici a face cu o nouă confuzie, actul lui Ioan XXIII ar putea prea bine să fie bula de înființare a Episcopiei de Baia, care are data dela 7 August 1412, adică tocmai din al patrulea an al Pontificatului lui Ioan XXIII.

Este foarte probabil că mănăstirea Minorităților din Bacău a fost întemeiată și ea pe la sfârșitul veacului XIV, însă orice dovadă despre această întemeiere ne lipsește, este numai o tradițiune.

IX

Despre Episcopia „Moldaviensis”

Precum dovedește inscripțiunea de pe partea dreaptă a altarului bisericii catolice dela Baia, inscripție încă în ființă în anul 1646-1647 și care ne-a păstrat-o Bandini, acea biserică, cu hramul Sfintei Fecioare, și mănăstirea catolică din Baia (»Moldavicen«) [Moldaviensis], au fost construite de Alexandru cel Bun și închinat memoriei soției sale Margareta, îngropată sub baptisteriul din biserică. Iar Bandini adaogă că: „*sub acel baptisteriu zace Margareta, acel juvaer prețios, întemeietoarea bisericilor moldovenești*„.

Margareta ar fi fost deci catolică, dar din ce țară și a cui fiică era nime nu spune. D-l Iorga presupune că Alexandru cel Bun ar fi luat-o de soție „atunci când era împreună cu tatăl său, Roman, un prins de Stat în Polonia”, înainte de 1401, când avea de soție pe Doamna Ana.

D-l G. Popovici însă susține, bazându-se pe izvoare ce mi se par foarte temeinice, că Doamna Ana pe care a ținut-o Alexandru cel Bun în primii ani ai domniei sale, era fiica lui Gheorghe (Iurg) Koriatovici, Domnul Moldovei dela 1374, și a Anastasiei, fiica lui Lațcu Vodă. Iar Ringala sau Ringola, fiica lui Kieystut era, după tată, vară primară cu Ana, tatăl lui Iurg fiind frate cu Kieystut. Ana și Ringala, arată d-l Popovici, erau rude în „gradu tertio affinitatis primi generis”. Iar despre inscripțiunea mormântală a Margaretei, prima soție atribuită lui Alexandru cel Bun, d-l Popovici crede „că nu e contimporană, ci o alcătuire conjecturală târzie, poate tendențioasă”.

După Ana, Alexandru luă de soție pe Ringola sau Ringala, ce până acuma fusese socotită ca sora lui Vladislav Iagello, Regele Poloniei, dar care, după cum reiese din cele arătate de d-l Popovici, era vară primară cu acel Rege și o catolică ferventă. Se vede că în urma rugămintei ei, Vladislav și soția sa, Ana de Cilli, se adresară Papei Ioan XXIII, rugându-l să înființeze o Episcopie catolică în »Civitas Moldaviensis«. Papa, grăbindu-se să consimtă, dădu, la 7 August 1413, o bulă în acest sens, însărcinând pe Episcopul de Camenița să se încredințeze dacă biserica din »Civitas Moldaviensis», situația și însemnătatea orașului justifică înființarea unei Episcopii și, în caz afirmativ, să transforme biserica în catedrală, să puie la cale toate cele trebuitoare. Apoi îl însărcinează să sfințească ca Episcop pe Ioan de Ryza, profesorul Predicatorilor și Vicarul general al asociațiunii Peregrinilor în numele lui Hristos, despre al cărui zel, știință, bune moravuri, vrednicie și alte calități, el (Papa) s'a încredințat și pentru a cărui numire a fost rugat de Regele și Regina Poloniei. Termină punând noua Episcopie sub ascultarea și dependența Arhiepiscopiei de Halici, care tocmai atunci fusese transferată. Cu toate puterile date de Papa Episcopului de Camenița, Eubel pretinde că Ioan de Ryza fu sfințit Episcop „Moldaviensis” numai după alegerea Papei Martin V, deoarece el (Ioan de Ryza) în suplica lui către Papa, 1 Iulie 1420, se zice „devota creatura” a lui Martin V, conchizând de aici că ar fi fost *creat* Episcop de acel Papă. Dar întreb: cum se face atunci că al doilea

Episcop „Moldaviensis”, Petru Csipser, se numește și el „devota creatura” a Papei, atât în suplica dela 2 Iulie 1438, cât și în cea dela 28 Noemvrie 1452. Știm că la 1438 era Papă Eugen IV iar la 1452 Nicolae V; oare Petru Csipser să fi fost creat Episcop „Moldaviensis”, în două rânduri?

În orice caz această sfințire fu adusă la îndeplinire în urma stăruințelor Minorităților și Dominicanilor asociați, care urmasă fără întrerupere silințele lor pentru catolicizarea părților Moldovei (*in partibus Walachiae minoris*). Minoritățile înființase un Vicariat general pentru *Rusia-Walachia-Podolia*. Dintro suplică către Papa a presupusului [Prepusului, cf. p. 68-314] acelui Vicariat, rezultă că Ioan de Ryza care, precum am văzut, era Profesorul minorităților [= Predicatorilor ~ Dominicanilor] în Polonia, se legase către asociația Peregrinilor, prin jurământ, că de va ajunge la scaunul episcopal, îi va favoriza și va îngădui să fie volnici a boteza și a exercita în Eparhia lui și alte drepturi sacerdotale hărăzite lor de pontificii romani.

Faptul că în această bulă se vorbește de „civitas Moldaviensis” ca și cum această urbe ar fi capitala Moldovei, în care își are reședința și Mitropolitul schismatic al țării, nu trebuie să ne ademenească măcar un minut să credem că este vorba de Suceava sau că, pe acea vreme, Baia era Capitala țării.

Baia va fi fost odată, pe la începuturile Voevodatului Moldovei, celui mic, reședința Voevodului și scaunul puterii lui, dar la 1413 scaunul domniei era deja de mult în Suceava. Apoi Mitropolitul Moldovei, dela înființarea Mitropoliei și până la strămutarea ei în Iași și-a avut totdeauna reședința în Suceava.

„Civitas Moldaviensis” nu înseamnă aici altceva decât: *Târgul-Moldovei*, precum „civitas Serethensis” înseamnă în bulele relative la înființarea acelei Episcopii: *Târgul-Siretiului*. Curtea papală, puțin cunoscătoare a amănunțimilor geografiei politice a Moldovei, va fi înțeles rău comunicarea scrisă sau poate chiar verbală a Regelui Vladislav, comunicație care, și ea, nu va fi fost un model de claritate, și de aici s'a născut imbrogliul care-l face bula. Precum vom vedea, toate împrejurările concură pentru a ne dovedi că scaunul nouăi Episcopii se afla la Baia.

În cât privește părerea lui Eubel care, cu toate rectificările, persistă să vadă în „civitas Moldaviensis”, Moldavița, ea nu susține discuția. În veacul XV nu era nici măcar sat la Moldavița, dar încă o „civitas”!

Baia era un oraș descălecat de Sașii din Rodna și Bistrița; în 1413 era bine întemeiat, poate de un veac și mai mult. Bandini ne spune că, după tradițiune, Baia din vechime era locuită aproape exclusiv de Sași și cuprindea peste 1000 de case și 6000 de locuitori.

Tot ce știm despre episcopia „Moldaviensis” se reduce la conținutul celor cinci acte publicate de Eubel, din care cel mai vechiu este bula de întemeiere a episcopiei, despre care am vorbit mai sus. Mai sunt patru suplici către Papă.

Prima suplică este adresată lui Martin V de către Ioan de Ryza la 1 Iulie 1420.

Ringala, a treia soție a lui Alexandru cel Bun, era înrudită cu acesta, prin consanguinitate, în al treilea grad, ceeace după Eubel s-ar lămuri prin faptul că prima soție a lui Alexandru cel Bun, Margareta, fusese ruda Ringalei în gradul al treilea.

Ioan de Ryza arată Papei că Ringala, Doamna (*ducissa*) Moldovei, având o inimă creștină hotărâtă, se căsătorise cu Domnul (*ducem*) Alexandru, care se ține de ritul Grecilor și al Gentililor [= necredincioșilor], spre a-l întoarce dela erorile lui, făcându-se pasibilă astfel de sentința excomunicării, căsătorindu-se și trăind împreună cu un bărbat înrudit cu ea, prin consanguinitate în gradul al treilea. Perzând acuma numita Doamnă orice nădejde de a face pe

soțul ei să-și părăsească erezurile, Episcopul roagă pe Papa spre a permite Ringalei să urmeze cu strictețe toate prescripțiunile religiei catolice, să pronunțe cu autoritatea lui apostolică divorțul între Domn și Doamnă, declarându-i despărțiți pe vecie și să-l autorize să ridice de pe Ringala sentința de excomunicare de care se făcuse pasibilă. Papa încuviințează cerera.

Apoi Episcopul, vorbind de *părțile Moldovei* (Walachiae), *cari sunt supuse Împăratului Sigismund al Romanilor, Rege al Ungariei*, și convertite de acest rege la catolicism (?), zice că întrînsele este o biserică catedrală, cu numele de Moldaviensis, ridicată ca o *nova plantatio* a credinței adevărate, în ținutul sau Dioceza căreia trăesc mulți Greci, Gentili [= necredincioși] și Păgâni, de limbi diverse. Multe biserici și parohii s-au înființat spre folosul acelei credințe și arzând, adesea au fost ridicate sau rămân a se ridica din nou. Dar fiind aceste creațiuni, ca și Episcopul și chiar ca și credința, încă slabe și având nevoie de sprijin, cere Papei să-i hărăzească puterea de a da oareșcari indulgențe, cari trec peste prerogativele lui. Aceste cereri sunt asemenea încuviințate de Papa.

În fine Episcopul, uitând jurământul făcut Peregrinilor când umbla după sprijinul lor spre a se urca pe scaunul episcopal, cere Papei să ia măsuri pentru punerea în aplicare a unei constituțiuni a lui Urban V, prin care se interzicea călugărilor să administreze sacramentele în diocesele având episcopi și parohi. Papa consimți și la această cerere.

Correspondențele călătoreau încet la începutul veacului XV; se vede că deabia în vara anului următor Vicariatul general al Minorităților primi ordinul Papei, deoarece suplica către Papa a girantului acelui Vicariat general, prin care el reclamă împotriva poruncilor pontificale obținute de Episcopul Ioan de Baia, poartă data dela 3 și 4 Iulie 1421.

Această suplică începe prin a arăta Papei făgăduințele și jurământul Episcopului, apoi îl denunță că, îndată ce s-a urcat pe scaunul episcopal, a aruncat masca. El acuma strigă, în acele locuri unde mai sunt încă necredincioși, că frații Minoriti și Predicanți sunt niște eredici, că botezul săvârșit de ei nu este botez adevărat și trebuie săvârșit din nou, descurajând astfel pe neofitii călugărilor și pricinuind mare scandal atât printre necredincioși cât și printre credincioși. Din cauza purtării Episcopului, mulți din acei convertiți la credința catolică au părăsit-o, întorcându-se la vechile lor erezuri. Roagă pe Papa ca deoarece progresele catolicismului în Rusia, Moldova și Valahia au fost datorite numai călugărilor, ei să urmeze a se bucura de drepturile ce le-au avut până atunci.

Papa, judecând cu drept cuvânt că constituțiunea lui Urban V era aplicabilă numai unor împrejurări diocezan normale și nu țărilor cari aveau încă trebuință de serviciile misionarilor, reveni asupra încuviințării date punctului al patrulea din suplica Episcopului de Baia și însărcină pe Arhiepiscopul de Gneznen cu privigherea măsurii.

Celelalte două puncte din suplica Vicariatului general sunt de puțin interes pentru noi, fiind relative la prerogativele Vicarului general.

Mai mult nu știm despre primul Episcop al Băii, nedescoperindu-se până acum alte acte relative la el. Al doilea Episcop de Baia fu Petru Csipser, după cum singur ne arată în a doua sa suplică către Papa la 28 Noemvrie 1452. Avem și dela el două suplici către Papa.

Prin cea dintâi, Petru arată că biserica „Moldaviensis” *constituită din vechime*, dar *ridicată* de puțin timp, are un mic venit care nu trece peste șaptezeci de fiorini pe an. Poporul este alcătuit în parte din catolici și în parte din schismatici. Atât din cauza micului său venit cât și din a îngrijirii necurmăte ce cere un asemenea popor, se roagă să fie scutit de obligația de a vizita la fiecare doi ani pragul Sfântului Petru. Papa consimte, însă cu condițiune ca această dispensă să fie valabilă numai pentru timpul în care stă în Dioceza lui. Ceeace dovedește că episcopii de Baia urmau pilda celor de Siretiu.

Din a doua suplică a aceluiaș Episcop, purtând data de 28 Noemvrie 1452, vedem că vechea ceartă a Episcopilor cu călugării Minoriti și Dominicani era departe de a fi potolită și, de altă parte, că activitatea acestor misionari era tot atât de vie ca altă dată.

Petru arată Papei, din partea lui și din a bisericii „Moldaviensis”, înființate din nou de răposatul Alexandru Voevod printre schismaticii de rit grecesc din Moldova și din partea întregii comunități a Târgului-Moldovei (civitas Moldaviensis), că oareșcari frați Predicatori și Minoriti, fără a avea învoiri speciale, administrează toate sacramentele ecleziastice în bisericile parohiale, botează și confirmă copii, celebrează căsătorii în contra regulilor Bisericii, sfințesc potire și alte ornamente preoțești, dau absoluțiuni speciale rezervate Scaunului Apostolic, pronunță despărțenii și căsătoresc pe urmă pe cei despărțiți de ei, ambii soți fiind încă în viață, duc sacramentul Euharistiei în solemnități publice pretinzând că au mai multă autoritate decât parohul local, scutesc pe poporani să viziteze catedrala și bisericile parohiale, merg la crășme însoțiți de femei publice, se îmbată în public, pricinuind scandaluri periculoase, țin în public concubine, au copii cu dânsle, ca și cum ar fi uniți cu ele în legiuită căsătorie și fac o mulțime de alte fapte rele spre marea rușine a sfintei Biserici și a ordinului sacerdotal. Și dacă nu se vor lua măsuri la vreme, *această catedrală, care a avut numai doi Episcopi*, se va pierde. A ajuns acum la așa mare sărăcie, încât deabia se poate hrăni pe lângă Episcopul cu un singur preot. Apoi un oareșcare Constantin Romanus, care se dă drept preot secular și canonic al lui Sf. Ioan din Lateran, predică în public erezia și slăvește blestemata erezie a Boemilor, iar mai mulți alți preoți seculari din această Dioceză sunt schismatici și eretici și câștigă zilnic mulți eretici. Roagă pe Papa să ia măsurile ce va crede de cuviință asupra celor mai sus expuse. Papa hotărăște în conformitate cu cererea și însărcinează pe arhiepiscopul de Gran să cerceteze și să ia măsurile de îndreptare ce va crede nimerite.

Din acest de pe urmă act reiese, mi se pare, în chip vederat, că Episcopia din Târgul-Moldovei nu putea să aibă decât o Eparhie foarte restrânsă, căci altfel ar fi cu neputință ca veniturile ei să fi fost atât de mici. Ea nu putea să cuprindă numeroasa Ungurime de prin ținuturile Romanului, ale Bacăului și ale Troțușului, probabil nici Suceava, Siretiul, Cotnarul și Hârlăul. De altminterlea, trebuie să observăm că Episcopul de Baia în nici un act nu arată pretenția de a cuprinde toată Moldova sub autoritatea lui.

Este deci probabil că pe vremea celor doi întâi Episcopi de Baia (1413-1452), Moldova era împărțită în trei Dioceze catolice: a Siretiului, a Bacăului și a Băii. Din aceste trei scaune episcopale numai unul, cel dela Baia, pare a fi fost ocupat în chip efectiv de un Episcop avându-și reședința acolo. Cel al Siretiului avea un Episcop titular, despre a cărui prezență la scaun nu avem nici o urmă, iar al Bacăului, cuprinzând tocmai cel mai mare număr de catolici, probabil că nici măcar nu avea titular și era administrat de Minoriti.

Faptul că Episcopul de Baia purta titlul de „Moldaviensis” a făcut pe istoricii cari s-au ocupat cu această chestiune să creadă că el cuprindea în Eparhia lui Moldova întreagă. La această părere greșită, mai adăogându-se și aceea că, la 1401, Episcopia Siretiului fusese transferată la Bacău, i-a făcut să atribuie Bacăului, cu duiumul, pe toți Episcopii de Baia și de Siretiu.

S-ar putea însă prea bine ca acel Iohannes Rosa, pus de Schimdt în lista Episcopilor de Bacău, după Iohannes *zis Sireteanul* și care în vremea ciumii dela 1453 s'ar fi arătat un păstor admirabil, necruțător de propria sa viață și împodobit cu toate virtuțile, să nu fi fost altul decât primul Episcop de Baia, Ioan de Ryza, transferat, înainte de 1438, la scaunul mai însemnat al Siretiului. El ședea mai ales la Lemberg, unde își câștigase un mare renume de sfințenie. Iar faptul că el iscălește într'un document al Arhiepiscopului Grigore al Lembergului: „Joannes eppus Moldaviensis” este de natură a ne confirma în această părere.

D-l Iorga atribue lui Petru Csipszer ca succesor pe un Nicolae „episcopum moldaviensem” care, după un act *dintr'un Culmer Statbuch*, aflat în arhiva din Königsberg, care act poartă data de 30 Octomvrie 1447, ar fi sfințit în acea zi, în Culm, un altar. Deoarece găsim pe Petru Csipszer ca Episcop atât în 1438, cât și în 1457, și deoarece Petru Csipszer, în suplica sa din 1452, ne spune lămurit că până atunci fusese numai doi Episcopi de Baiai, acel Nicolae despre care ne vorbește actul din Culm, nu poate să fi fost *predecesorul* lui Csipszer, și cu atât mai puțin *succesorul* său în 1447.

După Csipszer veni Ioannes Nemulem, alias Keminer vel Keminetz, din ordinul Minorităților, numit la 8 Iulie 1457, și care, în ziua următoare, achită obișnuitul „servitium commune” de 33 1/3 florini, a treia parte din venitul estimat la 100 fiorini. Eubel îl crede identic cu Joannes Simon Dawidicz din lista lui Schmidt, după care ar fi devenit Episcop tocmai la 1460, iar înainte fusese Prepusul Vicariatului acelui ordin în Polonia și Moldova. Avem dela el un act dat în satul Hegen, în Ardeal, la 15 Iulie 1466, în care se numește *suffragan al lui Nicolae Episcop de Alba Iulia*. D-l Iorga crede că numirea lui Ioannes de Nemulem este datorită faptului că Ștefan cel Mare, urcându-se în primăvara anului 1457 pe scaunul Moldovei, orientarea politică se schimbase: Polonii nu mai puteau sprijini efectiv pe un episcop în Moldova și prin urmare Episcopia se întoarse la Unguri.

Urmașul lui Ioannes Nemulem, mort la 1472, fu Petru de Insula, un bacalaureat în decrete. El trebuie să fi trăit mai de mult în Moldova, căci îl vedem trimis de Ștefan cel Mare, în anul 1476, cu o solie la Papa împreună cu un „capitaneum Ianuensis” și cu rugămintele din partea Voievodului, pentruca Petru să fie numit „Episcop Moldaviensis”, ceeace se și făcu fără întârziere. Petru fu sfințit în ziua de 29 Martie 1476 de către Arhiepiscopul Benedict dela Mytilena, consacrat la 31 Martie și scutit de plata anatelor. La 3 Aprilie Papa scrisese lui Ștefan spre a-i comunica sfințirea Episcopului recomandat de el, iar la 9 ale aceleias luni „se acordau indulgențe de jubileu” pentru acei ce se vor ruga, în anumite condiții în biserica cea mare din „orașul Baia” (civitas Moldaviensis).

La 13 Ianuarie 1477, Papa, acordând lui Ștefan nouă [noi] indulgențe pentru lupta împotriva Turcilor, vorbește de Episcopul de Cetatea-Albă și de cele două catedrale din acel oraș. D-l Iorga vede în acest fapt, Cetatea-Albă aparținând încă atunci Moldovei, o dovadă că Episcopului Petru, nefiindu-i îndemână în Baia arsă cu 10 ani înainte, între Ungurii și Sașii de acolo, el s'ar fi stabilit la Cetatea-Albă în care se alfa o numeroasă colonie de Genovezi. Acest Petru fusese paroh la Waldhut în Ardeal și îl vedem dându-și, la 13 Ianuarie 1477, titlul de „Episcop Moldaviensis” și *suffragan al bisericii de Alba în Transilvania*. Iar la 1479 Papa Sixt IV dă o misiune de absolvire în provincia vecină Episcopului „Moldaviensis”.

După Petru de Insula, fu numit Episcop „Moldaviensis” Thomas Ba-tcha de Zagradino, iar Ungur și Dominican, numit la 20 Septemvrie 1497 și sfințit în Roma la 28 Octomvrie următor. Cu două zile mai târziu, el se îndatori la achitarea „servitium commune”. Acesta exercită funcțiuni episcopale în Transilvania, dar își vizita Dioceza și își găsi chiar moartea cu prilejul unei asemenea vizitări, fiind ucis de tâlhari în satul Orlești (?) lângă Târgul-Neamțului.

Izvoarele Vaticanului ne mai arată în Mihail Marinoski un ultim Episcop de Baia în anul 1510. Această Episcopie ar fi avut deci o durată de un secol. Dacă dela început Eparhia fusese mică, până la arderea Băii, în 1467, Episcopul putu duce în acelaș oraș, care avea o populație ungurească și săsească compactă, un traiu modest, dar liniștit. Însă orașul, după arderea lui, nu pare a se mai fi ridicat; cea mai mare parte din locuitori s-au împrăștiat și locuința diocezanului a rămas arsă, iar Episcopul ne mai având ce să caute într-însa, el și-a căutat mijloace de traiu prin Ardeal și poate, vremelnic, la Cetatea-Albă.

Persecuțiunile cumplite la cari fură supuși numeroșii adepți ce își făcuse dela început, în Ardeal, doctrina hussită, adusesse dincoace de munți mii de fugari, cari știură să câștige pentru credințele lor cea mai mare parte a catolicilor unguri și sași din Țerile Române. Ei nu se întoarseră la catolicism decât târziu, în veacul XVI, când silințele Minorităților izbutiră să-i readucă în massă în sânul Bisericii Romane. Nu este deci lucru de mirare, dacă mijloacele de traiu ale Episcopilor din Țârgul-Moldovei erau cu desăvârșire restrânse în a doua jumătate a veacului XV.

X

Despre a treia Episcopie a Milcovului

Cu anul 1438 vedem că începe o nouă serie de Episcopi purtând titlul de Milkoviensis, dar trăind în Ungaria. Benkő atribue această restaurațiune a Episcopiei Milcovului lui Sigismund, Împăratul Romanilor și Regele Ungariei, adăogând că a făcut-o puțin înainte de moartea lui (9 Decembrie 1437).

Cel dintâiu Episcop din această serie se numește Grigorie și se vorbește de el pentru întâia oară în acte din anul 1438. Benkő observă că noua Episcopie dela început avu o soartă nenorocită. Spre a răsbuna învingerea oștilor sale de către Hunyadi, în anul 1441, la Belgrad, Sultanul Amurat trimise în primăvara anului următor pe Mezetbeg, cu o oaste numeroasă, ca să lovească Ardealul prin Țara-Românească și răsbi până în inima Transilvaniei, unde fu biruit de Hunyadi numai cu mare greutate.

Cu prilejul acestei prădări a Țării-Românești, biserica catedrală a Milcovului fu iar distrusă din temelie.

Asupra relității acestui fapt nu putem păstra vreo îndoială, căci într-un act al Episcopului Mihail II al Milcovului din anul 1518, act care se va găsi mai departe și în care se vorbește tocmai de restaurarea acelei biserici, se zice lămurit că acea biserică catedrală a Milcovului a fost de curând (*dudum*) distrusă de furia păgânilor până la temelie. Iar acelaș lucru îl spune și Papa Iuliu II într-o bulă din anul următor. Iată deci dovezi destul de puternice în favorul aserțiunii lui Benkő, că Împăratul Sigismund ar fi restaurat Episcopia Milcovului și că această restaurațiune nu a fost cu totul teoretică.

Apoi Benkő ne dă, după Pray, următoarea listă a Episcopilor de Milcov după 1437, adăogând în dreptul fiecăruia anii în cari se poate constata ființa lui și titlurile ce purta.

Gregorius, Milkoviensis, Suffraganeus și Vicar al Arhiepiscopului de Strigon (Gran);

Ioannes; 1466;

Ladislau de Ondola, tot odată Praepositus Mislensis, 1469;

Mihail I, Vicar al Granului, Suffraganeus Thurem, 1471, 1473, 1475, 1481, 1484;

Paul de Ilsva, 1504;

Ladislau II, 1510;

Demetriu, 1511.

Mihail II, 1519.

Benkő se grăbește să arate că cei mai mulți, dacă nu toți Episcopii numiți mai sus, au fost ținuți departe de scaunul lor prin împrejurările vremii și au trăit fără jurisdicție diocezană și fără venituri episcopale. Face excepție la această regulă numai cel de pe urmă, Mihail II care a încercat să restaureze scaunul episcopal distrus.

Putem conchide cu toată siguranța că nici unul din toți numiții Episcopi n'a pus piciorul din partea noastră a munților, unde Eparhia lor, partea de Răsărit a Munteniei și capătul de jos al Moldovei, număra prea puțini catolici.

În timpul Episcopiei lui Demetriu, Arhiepiscopul Granului, Thomas Bakacz [Bakócz], un om energic, ambițios și puternic, obținu dela Papa Iuliu II niște bule restabilind, în toată vechea lor plenitudine, drepturile Episcopilor Milcovului, dar supunându-i [Arhi]Episcopiei Granului.

Probabil că sub îndemnul acestui prelat, Episcopul Mihail II al Milcovului a făcut îndrăzneța sa încercare să recâștige nu numai plenitudinea drepturilor exercitate de Episcopii Milcovului și ai Cumanilor în țările noastre, dar chiar s'o întindă pe întreaga Moldovă.

Însă el fu îndrăzneț numai cu intențiunea și cu gura, căci necutezând să vie în persoană în Eparhia revendicată de el ca să convoace sinodul bisericilor ce pretindea că fac parte din acea Dioceză, se mulțumi să-l convoace prin niște scrisori de convocare date din Sibiiu, din ziua de 18 Februarie 1518, dar prezentate Notarului public de către un procurator al Episcopului, care cu bună samă rămăsese pe lângă instigatorul și protectorul său, la Gran.

Prin acea scrisoare de convocare, Episcopul Mihail se intitulează Episcop al Bisericii Milcovului, *catedrala Crăiei [Țării] (Regni) Moldovei*. Este îndreptată către Protopopii, Decanii, Parohii, și Arhi-Presbiterilor și Decanilor [din Arhi-Presbiteriatele și Decanatele] dela *Milcov, Vrancea, Baia Moldovei* (Moldvabanensi), Bistrița, Sibiiu, Kezdi, Cozdensi, Gyergyó, Sepeș, Kézdi-Vásárhely, Mykie, Orbai, *Siretiu, Kilia* (Kylyerensi) și *Cetatea Albă* (Nesteralbensi), cari atârnă de zisa Dioceză a Milcovului. Zice că este de datoria lor să ia măsuri pentru restaurarea bisericii Milcovului, *catedrală a Crăiei Moldovei*, distrusă până la temelie de furia păgânilor, și a Diocezei în toată întregimea lor de mai înainte. Pentru a se sfătui asupra acestui sfârșit, îi convoacă pe toți să apară în termen de șasezeci de zile, în a doua Duminică după Paști, în Biserica parohială din Târgul Trotușului, cea mai apropiată de distrusa biserică a Milcovului, *catedrala Crăiei Moldovei* și pronunță excomunicarea asupra acelor cari nu vor fi [de] față.

Se vede că Episcopul Mihail voia să aducă sub oblăduirea lui întreaga Moldovă și, fără umbră de drept sau de temei, făcea din biserica din Milcov catedrala întregii Moldove. El înșiră în scrisoarea lui o mulțime de *Decanate* și de *Arhi-Presbiteriate*, din cari unele se raportă negreșit la țara noastră. Decanatul Varanczensis este al Vrancei, Moldvabanensis al Băii, Sirethensis al Siretiului, Kylyerensis al Chilieii, Nesteralbensis al Cetății-Albe. Negreșit că parohiile catolice de pe locurile sus citate n'au fost, la știința noastră, nici odată întrunite în *Decanate*, apoi mă cam îndoiesc că în așa zisul decanat al Vrancei și al Chilieii care era ocupată de Turci, să fi existat măcar vreo singură parohie catolică.

Convocarea rămase, bine înțeleasă, literă moartă, cel puțin urmă nu se găsește despre întrunire. O scrisoare a Papei, datată din anul următor, poruncește Decanatelor transilvănene ce făcuse altă dată parte din *Episcopia Milcovului, a cărei biserică catedrală, așezată în părțile necredincioșilor, fusese de curând distrusă de păgâni*, să recunoască pe Episcopul titular de Milcov de arhieru al lor și să-i dea ascultarea ce i se cuvine sub pedeapsă de excomunicare. Dar Papa în acest act nu pomenește nici un cuvânt despre puterea Episcopului de Milcov în Moldova. Această încercare nu fu reînnoită poate din cauza desființării Regatului Ungar în urma bătăliei dela Mohaci (1525) [1526].

XI

Concluziune

Istoria Episcopatului catolic în Moldova se urmărește ușor dela vremea la care am ajuns până astăzi. Populația catolică fusese cumplit de redusă prin convertiri la ortodoxism sau îmbrățișarea doctrinelor Reformei. Dacă credința catolică nu dispăru cu totul, faptul se datorește în mare parte silințelor celor câțiva misionari minoriți, al căror centru era mănăstirea catolică din Bacău.

La sfârșitul veacului XVI se produse o reacțiune: minoriții izbutiră să readucă pe Ungurii din Moldova în sânul Bisericii Romane, iar la 1590 fu numit Episcop al Bacăului Bernardino Quirini. A doua Episcopie a Bacăului ținu până la 1818, când muri ultimul Episcop cu titlul de Bacoviensis: Bonaventura Berardi.

De atunci și până la 1894, grija spirituală a catolicilor în Moldova fu încredințată unor „Vizitatori Apostolici”, purtând titlul de Episcop in partibus infidelium și aparținând cu toții ordinului Minoritilor. La 1894 se înființă Episcopia de Iași, al cărui întâiu Episcop fu Dominic Jaquet, Minorit și el.

*

Am auzit de multe ori vorbindu-se că Episcopia catolică din Moldova ar fi atârnat în vechime ba dela Primatul Ungariei (Strigon), ba dela al Poloniei (Gnezna).

Din cele ce am constatat mai sus însă rezultă:

Că a fost pusă în atârnarea Arhiepiscopului de Liov (Lemberg) Episcopia de Baia, chiar prin bula ei de fundare.

Că au atârnat când dela Episcopul de Alba Iulia, când dela Arhiepiscopul de Gran, aceia din Episcopii Milcovului și „Moldaviensi” cari purtau aceste titluri fără a avea Dioceză.

Aceștia trebuiesc considerați ca niște prelați unguri, împodobiți, pentru satisfacerea vanității lor, cu titlul „in partibus infidelium”.

Singurul Episcop al Cumanilor, Teodoric, atârna, precum am constatat, direct de Papa: tot astfel și Episcopii ce s-au succedat la Episcopia Siretiului și la a doua Episcopie a Bacăului, începând cu Bernardino Quirini.

Lembergul a avut într'adevăr în atârnarea sa cel mai mic Episcopat catolic din Moldova. Cu toate că Ungurii au alcătuit totdeauna partea cea mai numeroasă a populației catolice din țară, nici Granul, nici vreun alt scaun unguresc nu și-a exercitat vreodată și nu a fost în drept să-și exercite jurisdicția spirituală sau temporală în Moldova.

(V. A. J.)

Demény Lajos

Radu Rosetti és a moldvai csángó–magyarok

Radu Rosetti 1922-ben kezdte el visszaemlékezéseit *Amintiri* („Emlékek”) cím alatt közölni. Belőlük az első kötet *Ce-am auzit de la alții* („Amit másoktól hallottam”) alcímet kapta. Az előszóban a szerző azt állítja, hogy a világon nincs még olyan ország, ahol annyira megváltozott volna a köz- és magánélet, mint Romániában, ahol oly gyorsan és oly véglegesen tűnt volna el bármely nyoma a viszonylag közeli múltnak.¹⁶⁶ Megállapítása alátámasztására főleg a nagybojárság mindennapi életének külső jeleit sorolja fel (például jelzi a viseletváltozást, azt, hogy eltűnt a turbán, a kaftán stb.). Érdekes, hogy a Radu Rosetti alkotásait elemző irodalomtörténeti munkák szerzői Rosetti állításait minden kritika nélkül elfogadták, noha a 19. századi román köz- és magánélet változásai nem is voltak annyira látványosak. Viszont éppen a nagybojárság és vele a moldvai Rosetti család megannyi ága képtelen volt az elkerülhetetlen átalakulásokhoz alkalmazkodni. Nem véletlen, hogy az 1907. évi nagy parasztlázadás után a román társadalom ezen rétege végleg megszűnt létezni. A modern román történetírásban közhelynek számított valóságot nem más mint Radu Rosetti fia, a tábornok Radu R. Rosetti rögzítette még 1941-ben kiadott vallomásainak második kötetében, amikor szülei 19. századi életét idézte fel. „Az úgynevezett modern életvitel különben már változásnak indult. A régi bojárság hatalmának és tekintélyének utolsó nyomai az 1907. évi felkelések következtében eltűntek. Az úgynevezett [bojári] jó világ már nem bírt sem azon lehetőségekkel, sem befolyással, sorai felhígultak a meggazdagodott új polgárság befogadásával, amely igényt tartott arra, hogy nem csupán a politikai, hanem a mindennapi életben is szerephez jusson. Hogy magát a befogadásra képessé tegye, ez az új világ költséges bálakat, vacsorákat, estélyeket kezdett rendezni, de amelyeken már sem a származás, sem a vélemények, de még az előítéletek terén sem létezett a régi homogeneitás”.¹⁶⁷

A 19. századi moldvai bojárságról és közelebbről a Rosetti családban is uralkodó közszellemről a tábornok Rosetti azt írta, hogy a különbségek a bojárok és a polgárok között még nagyok voltak, olyannyira, hogy a bojárok lenézték a polgárokat, a tisztségviselőket, és csak üzleti kapcsolatokat tartottak fenn velük. Ennek szerinte a hagyományon kívül több oka volt. A polgárság még maga sem bízott saját erejében. A különbségeket erősítette a választók három osztályba tagolása, és végül a szerző szerint a polgári osztály nőtársadalma képzettségben, neveltetésben messze lemaradt. A bojárok a katonatiszteket sem kezelték egyenlő partnerekként.¹⁶⁸ Rosetti nagyszüleinek bojári világában magát Alexandru Ioan Cuzát, az Egyesült Fejedelemségek uralkodóját is a parvenük közé sorolták. Mindezt annak ellenére, hogy a moldvai bojárok többsége reája adta szavazatát, ugyanis ellenkező esetben a közvélemény hazafiatlansággal vádolta volna őket.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Radu Rosetti: *Amintiri. I. Ce-am auzit de la alții*. Iași, [1922]. III. old. (1996-ban Mircea Anghelescu újra kiadta a bukaresti Editura Fundației Culturale Române kiadónál. Mi az első kiadást használtuk, és abból idézünk.)

¹⁶⁷ Generalul Radu R. Rosetti: *Mărturisiri. II.* (1907–1914). Colecția „Convorbiri Literare”. București, [1941]. 43.

¹⁶⁸ Uő: *Mărturisiri. I.* București, [1940]. 42.

¹⁶⁹ Radu Rosetti: *Amintiri din copilărie*. București, 1925. 156–161., 173. Ez a mű Radu Rosetti emlékiratainak második kötete.

Erre okot adhatott volna még az is, hogy a 30 családból és mintegy 200 egyénből álló moldvai nagybojárság csak részben volt bennszülött, sok volt közöttük a görög származású.¹⁷⁰

A moldvai Bohotin birtok Rosetti tulajdonosai a 19. század első felében nagylábon élhettek. Több mind 500 rabszolgasorban élő cigány felett kényük-kedvük szerint rendelkeztek. Jobbágy-parasztjaik egész nyáron dolgoztak a földesúri birtokon, noha az 1831. évi Szervezeti Szabályzat szerint a birtok negyed része paraszti tulajdonba jutott. A parasztokkal szembeni kihágások, visszaélések, verések és kegyetlenkedések soron voltak, különösen az intézők és bérlők részéről kiváltképpen, ha ezek idegenek, főleg lengyelek voltak. Mindezt idősebb Radu Rosetti jegyezte fel „Amit másoktól hallottam” alcímű visszaemlékezéseiben.¹⁷¹

Radu Rosetti emlékiratainak második kötetében („Gyermekkori emlékek”) írta le szülei pazarló udvartartását. A bojári udvarházat 46–47 főből álló személyzet szolgálta ki, 15 kocsi és 28 ló állt rendelkezésre. Az évi zab- és árpatermés sohasem volt elég a lovak eltartására. A nagyszámú személyzet az udvarházban étkezett. Eltartásukra az 1868. évi elszámolásoknak megfelelően naponta mintegy 50 kiló marhahús fogyott el, nem számítva ide a sertés- és borjúhúst, no meg természetesen a majorságot. A mérhetetlen pazarlásra csak a személyzet lopása tett túl. A ház nagy és kényelmetlen volt, a berendezés rossz, „félbarbár luxus” jellemezte. A ház tárva-nyitva volt az állandó vendégek előtt, akik között akadt szélhámos is. (Ezen leírás végén Radu Rosetti megemlíti azt a Bucșănescu nevű egyént is, aki Blaremburg Alexandru néven két napi vendégeskedés után a ház legdrágább vadászpuskájával lépjen le, és akiről később kitudódott, hogy közönséges tolvaj.) A költségeket növelték a gyerekek taníttatására felfogadott személyzetre kiadott összegek. Gyalog járni a bojári rend megsértésének számított. A bojári család tagjai csak kocsin mentek bárhova. Mindez – jegyezte fel Radu Rosetti – csak „a lerongyolódáshoz” vezethetett és vezetett is.¹⁷²

Érdekes mozzanatot jegyzett fel Radu Rosetti nagyapja életéből. Utóbbi gyermek korában – amikor a család még a Răducanu Roset nevet viselte – Zoe nevű leánytestvérével a nomád cigányok ellopták és egy kézdivásárhelyi kereskedőhöz vitték, akivel szemben a családnak jelentős adósságai voltak. A szülők nehezen tudták összeszedni a kiváltásra szükséges összeget.¹⁷³ A nagyapa ennek ellenére 147.000 lejért (ez akkor nagy pénznek számított) megvette a Manolache Balştól ennek Iași megyei Bohotin nevű birtokát. Mindez nem tudta megmenteni a Rosetti család birtokait az eladósodástól. Azokat még Radu Rosetti szülei javarészt eladták. A moldvai agrárviszonyok történetét tanulmányozó Radu Rosetti kezén már csak a Bákótól délre fekvő Kövecs (Căiuți) maradt. A birtok ugyan nagy volt (csaknem hétezer hektárnyi), de tőle is meg kellett a családnak válnia. Radu Rosetti 21 éves korában 1874-ben vette kezébe a birtok adminisztrálását, irányítását, ám maga is – mint ezt tábornok fia feljegyezte – a nagyszülők költséges életvitelét folytatta. Kövecs birtokon „apám életében – írta vallomásaiban a tábornok

¹⁷⁰ Uo. 161., 214.

¹⁷¹ Uő.: *Amintiri. I.* 69–71., 214. A cigányok kétfélék voltak: telepések és sátorosok. A telepések a Jászvásártól DK-re fekvő Bohotinban vályogos viskókban laktak. Foglalkozásukra nézve muzsikusok, szakácsok, pékek, lovászok, kocsisok, kerekések, kovácsok, lakatosok, asztalosok, ácsok, kövágók, téglavetők, mészégetők, kőművesek, szabók, csizmadiák, kertészek, felszolgálók voltak, a cigánylányok varrtak, szőttek, paplant csináltak és egyéb házimunkákat végeztek. A sátoros cigányok főleg az állattartásban dolgoztak, többnyire csordapásztorok és juhászok, de kivételesen földművelők is voltak. A cigányok külön szervezetben éltek, az általuk választott három személyből a bojár jelölte ki a bimbasának nevezett vezetőjüket.

¹⁷² Radu Rosetti: *Amintiri din copilărie*. 229–234.

¹⁷³ Uő.: *Amintiri. I.* 23–24.

Rosetti – az ottani életmód még nagyon közel állott a régihez. Nagy lábon folyt az élet, elég sok szolgálóval [...]. A nagyszámú személyzet fizetésére, élelmezésére költött összegek, de kivált-képpen a hozzá nem értés, a javak kétes, tisztességtelen kezelése a kiszolgáló személyzet részéről messze meghaladták apám bevételeit”. Ő „túl drága háztartást vezetett”. Folytak tovább a költséges vadászatok és vendégeskedések.¹⁷⁴ 1888-ban a birtokot kénytelen volt eladni.

„Apám – írta a továbbiakban a tábornok Rosetti – fiatal korában feudális nézeteket vallott”, legitimista, sőt meggyőződéses kárlista, azaz Károly király odaadó híve volt. „Mióta ismertem konzervatív, de konzervativizmusa haladó, nem pedig maradi volt, rokonszenvezett az állami szocializmus eszméivel”. Elítélte a kiváltságok rendszerét, hevesen támadta a címek hajhászását, a címerek festését minden tárgyra, még az éjjeliedényekre is. Szerette Franciaországot, ám ellenezte Franciaország szövetségét Oroszországgal. Utóbbit a románok legnagyobb ellenségének tartotta. Mint Oroszország határozott ellensége, a Hármas Szövetség híve volt, a többi között azért is, mert Besszarábiát szerinte inkább fenyegette az asszimiláció, mint a magyarok és az osztrákok részéről az erdélyi és a bukovinai románokat.¹⁷⁵ Tudni kell Radu Rosetti író-történészről, hogy külföldi tanulmányait Genfben, Toulouse-ban, Párizsban, Olaszországban és Bécsben végezte, de még 1874-ben beutazta Spanyolországot. Hazájában pedig – Bákó városában – tagja lett a szabadkőműves páholynak. Valóságos poliglott volt, „beszért és írt románul, franciául, angolul és németül, folyamatosan olvasott olaszul és spanyolul”, némi szótári segítséggel tudott latinból, görögből és ószláv nyelvről fordítani. „Szüleim – írta a tábornok Rosetti – maguk között franciául beszéltek. Levelezésünk is francia nyelven folyt. Apám természetére nézve türelmetlen, néha lobbanékony volt, erőszakosságra hajlamos harag” jellemezte, de „mindenki szerette, akivel kapcsolatba került, mert igazságos volt és jó barát, mindig segítőkész”. Noha maga feledékeny volt, mégis szerette a rendet és fegyelmet. Szavatartó és tisztességes volt, ám minden igazságossága ellenére néha-néha alattvalóit verte.¹⁷⁶ Felesége következetesen arisztokrata és konzervatív nézeteket vallott, visszasóvárogta a kiváltságok idejét. A család baráti köre konzervatív nézeteket követett, mégpedig a konzervativizmus megannyi árnyalatát. Egyaránt voltak közöttük „reakciós, porosz junker, liberális” nézeteket vallók, sőt olyanok is, akik az államszocializmus eszmekörével rokonszenveztek.¹⁷⁷ Mind maga az apa, mind tábornok fia unos-untalan hangsúlyozzák a Răducanu ágú Rosetti család hazafiságát. A tábornok Rosetti elárulja viszont apjáról, hogy moldvai lokálpatriotizmusában ellenszenvvel viseltetett a havaselveikkel és főleg a bukarestiekkel szemben, noha ellenszenvvel idővel lankadt.¹⁷⁸

Miután 1888-ban az író-történész Rosetti kénytelen volt eladni kövecsi birtokát, Ioan Bianu akadémiai könyvtáros és B. P. Hașdeu tanácsára, hozzálátott korábban megkezdett történelmi tanulmányainak közléséhez a *Revista Nouă* folyóirat hasábjain. 1889-ben, amikor Lascăr

¹⁷⁴ Generalul Radu R. Rosetti: im. I. 9–13., 30–35.

¹⁷⁵ Uo. 14–16., 24–25., 172.

¹⁷⁶ Uo. 17–18.

¹⁷⁷ Uo. 24–25.

¹⁷⁸ Rosetti tábornok azt is elárulja, hogy a 20. század eleji román hadsereg tisztikarában élénk propaganda folyt „Erdély egyesítésének kérdésében”. A „boszniai krízis” idején az erdélyi románok felkeléséről készítettek tervezeteket. Ennek értelmében a fellázadt románok elfoglalták volna az erdélyi Érchegeységet, ami lehetővé tette volna, hogy a román hadsereg megszállja Erdélyt. Maga Rosetti tábornok Ionel Brătianu felkérésére 1910-ben az erdélyi Román Nemzeti Párt rendelkezésére bocsátotta gépkocsiját, hogy ez a választási kampányban felhasználhassa. Uo. II. 30., 33., 71.

Catargiu konzervatív kormánya jutott hatalomra, elfogadta kinevezését Roman megye prefektusává (főispánjává). Ez azonban csak pár hónapig tartott, mert Lascăr Catargiu lemondásával neki is távoznia kellett. 1891–1892-ben kétszer is Fălciu megyében képviselővé választották. 1892–1894-ban előbb Brăila, majd Bákó megye prefektusa lett, azután az országos fogházak vezérigazgatója volt 1895-ig. Tábornok fia írta, hogy végre 1898 tavaszán apjának „igazságtételben” volt része, amikor a román Külügyminisztériumban a „különleges ügyek igazgatójává” nevezték ki. Az állást külön számára hozták létre, és ő vezette román részről a tárgyalásokat az Osztrák–Magyar Monarchiával a bukovinai határ kérdésében. Ugyancsak ő tárgyalta a bolgár, később pedig az oroszországi országhatár rendezésében. Igaz viszont, hogy mindezt megelőzően a Külügyminisztérium segédlevéltárosa volt. Az állást Ioan Bianu közbenjárására nyerte el, aki mindvégig a család meghitt barátja volt, és nemegyszer töltötte húsvéti, nyári és karácsonyi vakációit a Rosetti családnál.¹⁷⁹ Radu Rosetti agrártörténeti tanulmányait a Román Akadémia értekezéseiben, a *Viața Românească*, az *Adevărul Literar* című és más folyóiratokban közölte.¹⁸⁰

Miután kövecsi birtokát eladta, a kapott jelentős összeg felhasználása felett nézeteltérés volt a családban. Radu Rosetti kisebb birtokot akart vásárolni, míg felesége jobbnak látta, ha a pénzt állami értékpapírokba fektetnék be. Végül megvásárolták a Diamandi családtól a Fălciu megyei Ordești-ben fekvő birtokot. Egyéb hivatali elfoglaltságai miatt azonban Rosetti nem tudott birtoka irányításával foglalkozni, helyette G. Donici kezelte. Ez 1890-ben az eladott gabonából befolyt pénzt Párizsba küldte, hol Rosettit súlyos betegségében kezelték. 1893-ban nagyon jó volt a termés, de a gabona ára végtelenül olcsó. Rosetti abban a reményben, hogy az árak emelkedni fognak raktározta a gabonát. Ám a reméltnek ellenkezője történt, és Rosetti kénytelen volt oly alacsony áron túladni gabonáján, hogy a kapott pénzből még a raktározást sem tudta kifizetni. Így egyik jászvásári bankártól, Poppertől kölcsönt kellett felvennie, végül ennek a bankárnak a kezébe került a birtok. Ezek után Ordești bevételei – fia szerint – „minimálisak voltak”.¹⁸¹

Jellemző, hogy a második katasztrofális kísérlet sikertelensége ellenére, Radu Rosetti élete végéig arról álmódzott, hogy megint birtokot szerezzen, és ott élhessen. Fiát, a tábornokot biztatta, hogy vásárolja vissza a kövecsi birtokot. Neheztelt is fiára, hogy ez tanácsát megtagadta, megtagadta pedig azért, mert „ez rossz üzlet lett volna”.¹⁸² Különben a család rokoni körében sem volt egyedülálló a bojári gazdálkodás sikertelensége. Rosetti feleségének bátyja, Eugen Balș is 1890-ben annyira tönkrement, hogy Tureatca nevű birtokát kénytelen volt eladni, és ezután a Rosetti családhoz költözött.¹⁸³

Nagyjából ez volt Radu Rosetti közéleti pályafutása, de mielőtt rátérnék irodalmi és történeti műveire, s ezek között a csángó-magyarokról közölt tanulmányára, szükségesnek tartom a moldvai Rosetti család Răducanu nevű ágának őseiről röviden szót ejteni. A szakirodalomban a származásról látszólag ellentmondó állításokba ütközünk, noha mind az író-történész, mind

¹⁷⁹ Uo. I. 46–47., 56–58., 106., 136., 140., 162.; II. 39., 85–86., 88.

¹⁸⁰ Radu Rosetti: *Scrieri*. Ediție îngrijită de Cătălina Poliacov. Prefață și note de Mircea Angheliescu. Editura Minerva. București, 1980. IX; Generalul Radu R. Rosetti: *Mărturisiri*. I. 47., 108. A Bianuval való szoros kapcsolatot tanúsítja a kettejük közötti gyakori levélváltás is. Lásd: *Scrisori către Ioan Bianu*. Ediție de Marieta Croicu și Petre Croicu. vol. IV. Editura Minerva. București, 1978. 137–207. Rosetti 102 levele Bianuhoz.

¹⁸¹ Generalul Radu R. Rosetti: *Mărturisiri*. I. 45–46., 58., 82.

¹⁸² Uo. 30–31.

¹⁸³ Uo. 38–39.

tábornok fia külön tanulmányt közöltek a családfáról.¹⁸⁴ O. G. Lecca szerint a Rosetti család régi olasz származásra tekint vissza,¹⁸⁵ míg C. C. Giurescu és Lucian Predescu azt állították, hogy a Rosetti család moldvai ágai görög származásúak voltak.¹⁸⁶ C. C. Giurescu az 1675–1678 között Moldvában uralkodó Antonie Rusetről – akitől a Rosettiek származtak – azt írta, hogy Konstantinápolyból érkezett görög volt.¹⁸⁷ A maga nemében mindenik állítás tartalmaz valóságot. Radu Rosetti és fia szétsztyák a kételyeket. Az apa szerint a családi hagyomány úgy tartotta számon, hogy a Rosetti család a Genovából Sztambulba költözött, és egy bizonyos Rosetti vagy Rossetti Giovannitól származott. Ez még a 13. században került volna Konstantinápolyba, s itt áttért az ortodox hitre és görögnek kezdte magát vallani. Radu Rosetti szerint biztos viszont, hogy Lascaris Rossetto, aki a bizánci pátriárka tanácsának elnöke volt, feleségül vette 1626-ban Johannes Kantakuzenos Bella nevű leányát. Házasságukból két fiúgyermek, Konstantinos és Antonios született. Utóbbi fiatalon érkezett Moldvába. Itt kereskedéssel foglalkozott, birtokokat szerzett. 1675-ben Antonie Ruset néven Moldva vajdája lett és 1678 novemberéig uralkodott.¹⁸⁸ Radu Rosetti szerint a vajdának két leánya és három „feszlett életmódot folytató” fia volt. A második, Ioan nevű fiától származott – „úgy tűnik” – a havaselvi Rosetti család. A konstantinápolyi görög származású sarjak „éles eszűek, ravaszok, merészek, kapzsi és erkölcstelenek, gátlástalanok” voltak. Közöttük akadtak kalandorok is.¹⁸⁹ A moldvai Rosetti családnak több ága volt. Ezeket birtokaik után különböztették meg: Rosetti Răducanu (amelyikből az író-történész származott), Rosetti Tețcani, Rosetti Bibica, Boșteni, Lupu és Samson. Radu Rosetti felmenő ősei között mind apai, mind anyai ágon többen is voltak, akik a moldvai vajdai tisztséget viselték, a család tehát a leggazdagabb bojár családok egyike volt Moldvában. Radu Rosetti jegyezte fel, hogy a 18. század eleji Manolache Rusetől származik családja, akárcsak az összes Bákó vidéki Rosettiek. Ősei jó házasságok révén meggazdagodtak, a 18. században családnévüket Rusetről Rosetre, majd Rosettire változtatták meg. Címerük: a ketté vágott ezüst és azúrkék pajzsra helyezett kupából háromágú rózsza nő ki. A címeren olvasható jelmondat: *Sereno aut nubilo sospes!*

Manolache Ruset fia Ștefan Ruset a Bákó melletti Marginén (Mărgineni) csángó falut és nagy kiterjedésű birtokot szerezte meg. Ștefan Ruset fia volt Lascarache Ruset, ennek fia pedig Răducanu Roset, az író-történész nagyapja, aki 1838-ban halt meg. A Răducanu nevet Răducanu kolostortól kölcsönözte, melynek alapítója volt.¹⁹⁰ Maga Radu Rosetti ifjabb Răducanu Rosetti és Aglae Ghica fia volt. Született 1853. szeptember 14-én Jászvásáron. Összesen 9 testvére volt, de ezek közül egy leány- és három fiútestvére korán meghalt.

¹⁸⁴ Radu Rosetti: *Genealogia familiei Buhuș și Rosetti*. București, 1906; Generalul Radu R. Rosetti: *Familia Rosetti. I. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitis*. București, 1938.

¹⁸⁵ O. G. Lecca: *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*. Editura „Universul” S. A. București, 1937. 470.

¹⁸⁶ Lucian Predescu: *Enciclopedia României. Cugetarea. Material românesc, oameni și înfăptuiri*. Ediție anastatică. Editura Saeculum. București, 1999. 738.

¹⁸⁷ C. C. Giurescu: *Istoria românilor. III*. București, 1942. 144–146.

¹⁸⁸ Antonie Ruset pályafutásáról és uralkodásáról lásd: Ioan Moga: *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țarilor române la sfârșitul secolului al XVII-lea*. Cluj, 1933; Fr. Babinger: *O relațiune neobservată despre Moldova, sub domnia lui Antonie Ruset (1676)*. *Memoriile Academiei Române. Secțiunea Istorică. Seria 3. Tomul XIX* (1937); Generalul Radu R. Rosetti: *Familia Rosetti. I*. București, 1938.

¹⁸⁹ Radu Rosetti: *Amintiri. I*. 1–6.

¹⁹⁰ Uo. 8–14.

Radu Rosetti nevét mind az irodalomtörténet, mind a történetírás számon tartja. Amatőrként művelte a történetírást, szakképzettsége nem volt, de a cirill betűs írást jól ismerte, sőt az ószláv és görög nyelven írt okleveleket is viszonylag szabadon használta. Moldvai agrártörténeti kutatásait gazdag és kiadatlan okleveles anyagra alapozta.

Irodalmi munkásságának jellemzésére csak két irodalomtörténész munkájára utalok. Elsőként George Călinescu nagy irodalomtörténeti összefoglalójára. A szerző szerint Radu Rosetti „a legnagyobb arisztokráciához tartozik”, amelyre az „erkölcsök végtelen ingatagsága” a jellemző. Mint történész Radu Rosetti „jól informált, kiváltképpen az agrárkérdés vonatkozásában”. Álláspontjára Călinescu azt tartja döntőnek, amit a parasztfelkelések okairól írt összefoglalójában papírra vetett. Radu Rosetti szerint - írta Călinescu - nem kell szétfűzni „a gazdasági és kulturális prosperitás azon értékes elemét, amelyet a latifundiáris nagybirtok képvisel a falusi civilizáció és felvilágosítás terén”. Ami az író-történész irodalmi teljesítményeit illeti G. Călinescu leszögi: Rosetti „nem folyamosodik a rendkívüli irodalmi eszközökhöz, de mindig üde”. Moldvai elbeszélései „a maguk, főleg erotikus tartalmukkal valóságos dekameront alkotnak; bár személyiségeket nem alkot, ennek ellenére a történetek kiadatlan jellegével képes lekötni a figyelmet”.¹⁹¹

Radu Rosetti válogatott irodalmi műveit 1980-ban Cătălina Poleacov adta ki egy kötetben, melyhez Mircea Anghelescu írt figyelemre méltó előszót. Benne tárgyilagos elemzésben mutatja be mind Radu Rosetti pályafutását, mind irodalmi alkotásait. Előttünk áll a modern világhoz alkalmazkodni nem tudó, a patriarkális életmódot visszasóvárgó moldvai nagybojár, aki felismeri a korabeli társadalmi visszasságokat, elítéli a parasztság mérhetetlen elnyomását, világosan ecseteli az 1907. évi parasztfelkelések okait, jól ismeri a paraszti élet mindennapjait, mert falusi környezetben éli le élete legnagyobb részét, járja a fálvakat. Anghelescu szerint is Radu Rosetti az agrárviszonyok mélyenszántó kutatója, akinek ironiája szarkasztikus. Példaként említi e vonatkozásban Rosetti azon megjegyzését a Mihai Sturza fejedelem idejébeli (1834–1849) moldvai hadseregről, hogy ebben több volt az ezredes, mint a közkatona. Mircea Anghelescu talán mindenkinél élesebb színekben tudta megragadni a Rosetti család mindennapjait, „az anakrónikus osztály letűnését”, a pazarló udvartartást. Az illusztrálásra felhasznált példák frappánsak, meggyőzőek.¹⁹²

Rosetti agrártörténeti tanulmányai, noha megjelenésük idejében heves vitát váltottak ki, később csaknem teljesen feledésbe merültek.¹⁹³ Még az 1907. évi parasztfelkelések okait részletesen tárgyaló monográfiáját is csupán a szűkebb szakmabeliek forgatták. Ezt próbálta visszhozni a köztudatba 1987-ben, a parasztfelkelések 80. évfordulójának megemlékező légkörében Zigu Ornea. Alapos bevezető tanulmány és jegyzetek kíséretében adta ki a Rosetti monográfiát. A bevezető tanulmányban Ornea is részletesen kitér Rosetti pályafutásának sajátosságaira. Elsőként kísérelte meg a monográfiát a román agrárkérdés körül folyó viták 20. század eleji légkörébe beágyazva értékelni.¹⁹⁴ Bár szerintem állítása, hogy „a történelmi távlat az, amiben újat hozott” Rosetti könyve, nem fedti igazából a valóságot. Hadd említsük meg csupán azt, hogy a földesúri nagybirtok kialakulásáról vallott nézeteit, melyek a 19. századi francia romantikus történetírás eszmekörében gyökereztek, már könyve megjelenése után maró gúny érte (és nem alaptalanul)

¹⁹¹ G. Călinescu: *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Ediție și prefată de Al. Piru. Editura Minerva. București, 1982. 677–678.

¹⁹² Radu Rosetti: *Scrieri*. VII–XXXI. old.

¹⁹³ Mihai Vornicu: Nemaștiutul Radu Rosetti. *Revista de istorie și teorie literară*, 1972. 3. sz.

¹⁹⁴ Radu Rosetti: *Pentru ce s-au răsculat țărani*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Z. Ornea. Editura Eminescu. București, 1987. V–XXXI. old.

Gheorghe Panu részéről. Ezt különben Ornea is túlhaladottnak minősíti. Ștefan Ștefănescu foglalta össze Radu Rosetti nézeteit a bojári nagybirtokrendszer kezdeteiről. Ezek szerint a vajdai hatalom kialakulásakor a falvak lakói szabadok voltak. A régi román jog a szabad emberek jogrendje volt. A földet a faluközösség közösen bírta mindaddig, amíg nem létezett az állammá szervezett központi hatalom, amely akarátát az ország legtávolibb vidékein is érvényre tudta juttatni. Mindaddig tehát még a nagy földtulajdon sem alakulhatott ki. Ez az államok létrejöttével egyidejűleg alakult ki, mégpedig kiváltságok, erőszakos foglalások és visszaélések révén. A bojárok a faluközösségek vezetőinek, a kenézeknek és falusbíráknak leszármazottjai. A folytató erőszakos foglalások révén, a parasztok elveszítették a föld feletti használati jogukat, odajutottak, hogy dézsmát kellett fizetniök.¹⁹⁵ A mondottakhoz ismételtén csak azt tesszük hozzá, hogy a Rosetti-féle eszmefuttatás a feudális rendszer kialakulásáról a 19. századi romantikus francia történetírás eszmekörében fogant, azt ültette román talajra a 20. század elején, tehát akkor, amikor a román kritikai történetírás ennek tarthatatlanságát bebizonyította. Joggal állapította meg viszont Ștefan Ștefănescu: Rosetti volt az, aki a román történetírásban megszakította a múlt hagyományos idealizálását, és központjába állította a falusi földközösség kérdését és a parasztság kizsákmányolását.¹⁹⁶

Radu Rosetti alkotói munkássága két világosan elkülöníthető elemből tevődik össze. Az egyik az, amely emlékezéseit és szépirodalmi alkotásait foglalja össze. Hősi eposz jellegű történelmi regényt írt a moldvai vajdaság kialakulásának korából.¹⁹⁷ Másik regényének központjában a 18. századi moldvai falusi élet állott.¹⁹⁸ Korábban sok népszerűségnek örvendő elbeszélést közölt,¹⁹⁹ és élete vége felé két kötetben papírra vetette emlékeit.²⁰⁰

Minket közelebből viszont Radu Rosetti történetírói tevékenysége érdekel, ugyanis a moldvai csángó-magyarokról írt terjedelmes értekezése is a történelmi munkák közé sorolható, noha benne jelen van a 20. század eleji állapotok érdekes leírása. Genealógiai közleményei²⁰¹ mellett tanulmányokat adott ki és okleveleket közölt a moldvai parasztság történetéről,²⁰² továbbá alapos monográfiát a moldvai agrárviszonyokról, aztán az 1907. évi parasztfelkelések okairól.²⁰³ Több más történelmi tárgyú közleménye, vitairata látott nyomdafestéket különböző folyóira-

¹⁹⁵ *Enciclopedia istoriografiei românești*. Coordonator acad. Ștefan Ștefănescu. Editura Științifică și Enciclopedică. București, 1978. 284.

¹⁹⁶ Ștefan Ștefănescu: Date privitoare la problema relațiilor feudale pe teritoriul Țării Românești în istoriografia românească. *Studii. Revista de istorie*, 1957. 1. sz. 212.

¹⁹⁷ Radu Rosetti: *Cu paloșul. Poveste vitejească din vremea descălecatului Moldovei*. București, 1905.

¹⁹⁸ Radu Rosetti: *Păcatele sulgeriului*. București, 1912.

¹⁹⁹ Radu Rosetti: *Povești moldovenești*. Iași, 1920.; *Alte povești moldovenești*. Iași, 1921.

²⁰⁰ Radu Rosetti: *Amintiri. I. Ce-am auzit de la alții*. Iași, 1922.; Uő.: *Amintiri din copilărie*. București, 1925.

²⁰¹ Radu Rosetti: *Cronica Bohotinului. Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria II. Tom. XXVIII*. București, 1905; *Note genealogice și biografice despre familiile Buhuș și Rosetti, foști proprietari ai moșiei Bohotinului*. Uo.; *Cronica Vașcanilor. Uo. Tom XXIX*.

²⁰² Radu Rosetti: *Despre originea și transformările clasei stăpânitoare din Moldova*. Uo. *Tom XXIX*. București, 1906; *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească. Adnotate de Radu Rosetti. Seria I. vol. IV; Seria II. vol. I, III–VIII*. București, Ploiești. 1907–1908.

²⁰³ Radu Rosetti: *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova. I. De la origini până la 1834*. București, 1907; Uő.: *Pentru ce s-au răsculat țărani*. București, 1908. Újabb kiadására lásd a 29. számú jegyzetet.

tokban és válasza G. Panu bírálataira, könyve az 1806 és 1812 közötti orosz politikáról a román fejedelemségekben.²⁰⁴

Az 1907. évi parasztfelkelések felrázták az egész román köztudatot, megmozgatták a szellemi életet. D. Creangă és Gheorghe Panu könyvei mellett a parasztkérdésről értekeztek: N. Iorga, A. D. Xenopol, Em. Lahovari, Constantin Garoflid, Spiru Haret, Vasile Kogălniceanu és nem utolsósorban Constantin Stere és Constantin Dobrogeanu-Gherea.

Gheorghe Panu támadta leghevesebben Radu Rosetti nézeteit. Erre nézve már Panu könyvének a címe is sokatmondó: „A történelmi ködösítés kísérlete, vagyis R.

Rosetti úr könyve »A föld, a falvak lakói és a birtokosok«”. Szemére veti Radu Rosettinek, hogy a B. P. Hasdeu- és a Neculai Densusianu-féle „romantikus szemléletet” követi. Noha a kenézség intézménye - írta Panu - köztudottan „szláv kreáció”, Rosetti szerint mégis a kenéz testesíti meg főképpen a román nemzeti eszmét. Az úgynevezett román jog (*ius valachicum*) intézménye Panu szerint ismeretlen volt Moldvában a máramarosi Dragoș és Bogdan-féle moldvai államalapítás előtt. Rosetti könyve különben is nem egyéb, mint a pusztá fantázia szüleménye, a hallatlan előítéletek halmaza.²⁰⁵ Ha Panu észrevételei érvényesek a kenézség és a *ius valachicum* intézményeire és a román társadalom 14. század előtti fejlődésére vonatkozóan, mégis meg kell állapítanunk, hogy D. Creangă mellett Radu Rosetti ábrázolta a legmegrázóbb színekben és a legalaposabban a 19. századi és a 20. század eleji román agrárviszonyok ellentmondásait, s ezzel együtt az 1907. évi nagy társadalmi földindulás igazi okait. Ez pedig így van, még akkor is, ha Rosetti orvoslási javaslatai nem lépték át a félmegoldásokat. Túl a kiadatlan források elemzésén, Radu Rosetti személyes tapasztalatai, moldvai terepismerete csálhatatlanoknak bizonyultak, ami érvényes a csángó-magyarokról írt tanulmányára is.

Mielőtt azonban erre részletesebben kitérnék, szükségesnek tartom megemlíteni Rosetti könyvét a moldvai zsidók történetéről és a zsidóság 20. század eleji állapotáról Romániában. Téves lenne a kísértés, hogy párhuzamot vonjunk Rosetti csángó-magyar tanulmánya és a zsidókról írt értekezése között. Rosetti nem szándékozott a moldvai nemzeti és etnikai kisebbségek (csángók, zsidók és cigányok) kérdését kutatni, feltárni. Ő nem ismerte el ezek önálló nemzetiségi létét, még akkor sem, ha az általa felszínre hozott forrásanyag és maga a valóság ma is érdeklődésre tarthat számot. A csángó-magyarok kutatására – mint erre alább részletesebben kitérünk – Rosettit élettapasztalatai ösztönözték. Értekezését nem megrendelésre írta. Legalábbis erre mi semmilyen utalást nem találtunk. Ezzel szemben a szerző zsidókra vonatkozó könyvét eredetileg is francia nyelven írta és adta ki, ennek angol nyelvű fordítását és a róla készített összefoglalót Rosetti megrendelésre készítette, amikor a román Külügyminisztérium alkalmazottja volt. Ezt fia, a tábornok Radu R. Rosetti vallomásaiból tudjuk. „Apám a Ioan Lahovari, akkori külügyminiszter felkérésére *La Roumanie et les Juifs* című könyvén dolgozott, melyet Verax álnéven adott ki. Nagy szükség volt egy ilyen könyvre, hogy a zsidók románellenes kampányát megcáfolja. A könyv a román és külföldi zsidók heves ellenszenvét váltotta ki. Apám összefoglaló broszúrát készített a könyvről, amelyet szétosztottak a francia képviselőknek, megküldték a párizsi napilapoknak és minden nevesebb francia személyiségnek, mint ahogy

²⁰⁴ A teljesség igénye nélkül megemlítem Radu Rosetti következő írásait: *Clasele agricole în Moldova*. 1889.; *Cenzura în Moldova*. 1907.; *Pentru adevăr și dreptate. Răspuns unei critici*. Iași, 1911.; *Adevărații provocatori*. Iași 1915.; *Atitudinea României în războiul actual*. București, 1915.; *Acțiunea politicii rusești în țările române, povestită de organele oficiale franceze*. Ennek újabb kiadása Florin Constantiniu előszavával [București], 2000; *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Lațcu și Alexandru cel Bun*. Iași, 1923.

²⁰⁵ Gheorghe Panu: *O încercare de mistificare istorică sau cartea D-lui R. Rosetti „Pământul, sătenii și stăpânii”*. București, 1910. 5–6., 8., 13., 231.

ennek angol fordítását eljuttatták Angliába is ugyanazon kategóriába tartozó személyiségek címére. Először történt meg, hogy a külföld színe előtt dokumentáltan és teljes tárgyilagossággal mutattak rá a kérdés valóságos állapotára. Benne bizonyítást nyert, hogy intézkedéseink nem a románoktól különben is idegen vallási és faji gyűlöletből fakadtak, hanem abból a szándékból, hogy gazdaságilag megóvják a románokat. Magam is segítettem apámat a korrektúrában és a javaslatomra beiktatott grafikonok utasításai szerint készült összeállításában”.²⁰⁶

A tábornok Rosetti különben többször is visszatér emlékirásában a zsidó-kérdésre, és érdekes mozzanatokot villant fel a családban és baráti körében uralkodó zsidókra vonatkozó nézetekre. Megemlíti például, hogy a kövecsi birtokon, Aknavárosban és Bákóban csupán a „legkapzsisbb, erkölcstelen, mocskos és rongyos zsidóságot” (a szerző a *jidovimea* pejoratív kifejezést használja) látta. „Házunkban mindig arról beszéltek, hogy a zsidóság számunkra veszélyt jelent”. Meglepte, amikor brăilai tartózkodásuk idején „civilizált” zsidókkal is érintkezhetett a család. „Elkezdtem felismerni, hogy a zsidók is emberek” lehetnek, éppúgy „mint a többiek”. Bevallja: a zsidók a „fizikai visszataszítás” érzését váltották ki benne, osztálytársai is csak a pejoratív „jidan” kifejezést használták, ha zsidókról volt szó.²⁰⁷

Z. Ornea azt is megjegyezte, hogy Radu Rosetti felületesen általánosított, amikor az 1907-es parasztfelkelések okaival kapcsolatban a zsidó bérlőket vádolta, minthogy túlzott szerepet tulajdonított a „szocialista agitációnak is”. Z. Ornea szerint Rosetti nem vette észre a diverziót.²⁰⁸

A francia nyelven írt és kiadott Radu Rosetti könyv²⁰⁹ antiszemita és propagandisztikus jellegének ellenére az első olyan román történelmi és részben szociográfiai monográfia, amely a moldvai zsidók 19. századi történetét vázolja fel, különös tekintettel Moldvában való megtelepedésük statisztikai dinamikájára. A szerző szerint a moldvai zsidók a héber-német zsargont beszélik. 1803-ban 12.000 zsidó élt Moldvában, az összlakosság mintegy 2 százaléka. Számuk rohamosan nőtt olyannyira, hogy 1831-ben már 37.000 zsidó lélek élt az országban. A növekedés 208 százalék, messze meghaladva a lakosság átlagos számbeli gyarapodását. Foglalkozásukra nézve a zsidók kizárólag kereskedők és kézműiparosok. 1846-ban például a 30.550 moldvai kereskedőből és kisiparosból 15.717 volt zsidó, ami valamivel több mint 50. százalékos arányt jelentett. A főleg Galíciából bevándorló zsidók nagyobbára városokba, mezővárosokba és vásáros helyekre telepedtek meg. 1859-ben Jászvásár 65.745 lakójából 31.015 volt zsidó. 1899-ben a népszámlálás szerint Moldvának 1.832.106 lakójából 195.887 volt zsidó, vagyis a lakosság mintegy 11 százaléka. A 19. század második felében a zsidó birtokbérlők száma gyors gyarapodást mutat. Ők vették bérbe a moldvai bojár birtokok jelentős részét. Valóságos bérlőtrösztöket hoztak létre. 1866 és 1878 között a zsidók politikai jogaik elismeréséért küzdenek, de csak kevésnek, mintegy 800 romániai zsidónak sikerült egyéni honosítási jogot szerezni. Az 1866. évi román alkotmány nem ismerte el a zsidók politikai jogait. Körükben a szocialista eszmék érthető módon gyorsabban terjedtek, sőt a 19. század végén részben Moldvából indult útjára a cionista mozgalom. Zsidó vállalkozók messzemenően hozzájárultak a gazdasági élet dinamizálásához. Integrálodni akaró zsidó értelmiségiek a kultúra terén mutattak

²⁰⁶ Generalul Radu R. Rosetti: *Mărturisiri. I.* 164–165.

²⁰⁷ Uo. 56–57., 67., 74., 85., 140.

²⁰⁸ Radu Rosetti: *Pentru ce s-au răsculat țaranii.* Az 1987-ben kiadott könyvhöz írt Z. Ornea előszavából XLII–XLIII. old.

²⁰⁹ Verax: *La Roumanie et les Juifs.* Bucharest, 1903.

fel maradandót.²¹⁰ Radu Rosetti antiszemitizmusa fölött a történelem aztán kemény ítéletet mondott. Verax munkássága példa arra is, hogy mennyire megtévedhet egy tudós elme, ha propagandára adja a fejét.

1905. április 2-án a Román Akadémia Történeti Osztályán Radu Rosetti bemutatta *A moldvai magyarokról és a katolikus püspökségekről* című dolgozatát, melyet még abban az évben közöltek is az akadémiai értekezésekben.²¹¹ A magyar szakemberek közül Veress Endre figyelt fel először erre a szerintem is fontos értekezésre, amikor 1920-ban Tatrosi John álnéven cikket közölt.²¹² Utána Domokos Pál Péter használta fel és idézte gyakran, kiemelve Rosetti állítását, miszerint a csángó-magyar falvak keletkezése „összeesik a moldvai fejedelemség létrejöttével, vagy még korábbi” és hogy „Moldva jó részének toponímiája magyar”. Erről Rosetti „táblázatot is állított össze”. Megjegyzi azonban: „Sok helyes és pontos megállapítás után nagy kár, hogy a tudós fölé emelkedik a román”, mert a csángók nagy részét a Szeret bal partjára helyezi, noha „nagyobb részük a jobb parton van”. Téves Domokos Pál Péter szerint Rosetti azon állítása is, hogy „a tatrosvölgyi székelyek eredete csak a 17. század elejéig vihető vissza”. Rámutat Rosetti ellentmondására, amikor hol azt írja, hogy „a csángók által lakott községek ősi időktől fogva (*din veci*) fennállanak, hol pedig azt, hogy „ezen részeket előbb románok lakták és csak utánuk jöttek ide magyarok”²¹³. Hasonlóképpen utal R. Rosetti értekezésére Lükő Gábor²¹⁴ és természetesen Mikecs László²¹⁵ is, aki könyve 48–53. oldalain részleteket közölt belőle magyar fordításban. Mikecs Rosetti tanulmányát fontos műnek nevezi, s szerinte kár, hogy „a magyar tudomány sokáig nem vett tudomást” róla, „pedig hasznára vált volna”. Ugyanakkor pontosít, amikor megemlíti, hogy „először Veress ismertette bővebben”, és hogy „újabban sokat idézgetik”.²¹⁶ Radu Rosetti csángó értekezése valójában érdeklődésre méltó adatokat tartalmaz kiváltképpen a moldvai magyarok és a csángó falvak 20. század eleji állapotáról. Ez így van még akkor is, ha a korabeli román szakirodalomban más hozzá mérhető kiadványok láttak napvilágot. Ezek között említtem elsősorban Románia ötkötetes nagy földrajzi szótárát²¹⁷ és ezen összefoglalót megelőző megyénkénti földrajzi szótárakat. Nem feledem persze, hogy a nagy szótárra mind Domokos Pál Péter, mind más magyar kutatók gyakran utalnak, de a bennük található adatok rendszeres feldolgozása elmaradt. Mikecs László művét leszámítva a magyar kutatás figyelmét a megyénkénti 19. század végi román földrajzi szótárak elkerülték, de sajnálatunkra ő is mellőzte ezeket a moldvai csángó falvak esetében. Nem találtak kellő feldolgozásra sem a korabeli *Revista*

²¹⁰ Moses Gaster: *Judaica & Hungarica. A zsidó, magyar és román művelődési és politikai kölcsönhatások történetéből*. A bevezetést írta és a forrásokat válogatta Miskolczy Ambrus. Budapest, 1993. 33 és 92–95.

²¹¹ Radu Rosetti: *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova. Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria II. Tom. XXVII*. 1905.

²¹² Tatrosi John: *The Hungarians of Moldavia*. London, New York, Budapest, 1920. East-European Problems nr. 8.

²¹³ Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Harmadik bővített kiadás. [Kolozsvár, 1941]. 98. Lásd még 14., 24., 26., 28., 33., 73., 100–101., 106–107., 112., 114., 116. old.

²¹⁴ Uo. 98.

²¹⁵ Lükő Gábor: *A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. (Néprajzi füzetek. 3. sz.) Budapest, 1936. 24., 33–36., 40.

²¹⁶ Mikecs László: *Csángók*. [Budapest, 1941]. 48–53., 68., 92., 164–165., 371.

²¹⁷ *Marele Dicționar Geografic al României*. Alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale județene de George Ioan Lahovari, C. I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu. vol. I–V. București, 1898–1902. A továbbiakban: *Marele Dicționar*.

Catolică című folyóirat hasábjain megjelent csángó vonatkozású tanulmányok és közlemények, noha Domokos Pál Péter többet is felsorol belőlük terjedelmes könyvészeti összeállításában. Kivételt csak Auner Károly írásai képeztek.

A *Revista Catolică* című folyóirat kiadása és a Római Katolikus Püspökség felállítása 1884-ben Jászvásárt fordulópontra jelentett Románia csángó politikájában. Nem változott a csángók elrománosításának szándéka, de az erőszakos asszimiláció politikája ettől kezdve összehangolt irányítást kapott. Jászvásárt felállították a papnevelő, ahol a csángó-magyar papokat kizárólagosan románul és román szellemben nevelték. A gyulafehérvári teológiára ezután csángó fiatalokat papképzésre nem küldtek, nem engedtek, Gyulafehérvárra, a római katolikus teológián végzett papokat pedig nem nevezték ki csángó-magyar falvakba, sőt onnan őket fokozatosan eltávolították. A jászvásári teológián végzett csángó származású papok lettek egészen máig az elromanosító politika leghűségesebb kiszolgálói, mondhatnám fanatikus végrehajtói. 1897-ben a Bákó megyei Prezest csángó községben papi szemináriumot és kántorképzőt állítottak fel. Ezt 1898-ban áthelyezték a Roman megyei Hălăuțești/Halasfalvára. Erről írta I. N. Ciocan tanfelügyelő, hogy a csángó fiúgyerekeket 6–7 éves korukba viszik oda az internátusba: „Az ide egyszer elhelyezett gyerekek többé nem térnek haza, még a vakáció idején sem. A szülők nem tartanak kapcsolatot velük, mikor pedig látogatásukra jönnek, csak a pap jelenlétében beszélhetnek gyerekeikkel”, akkor is csak románul. Az oktatás nyelve kizárólagosan a román. „Idegen személyek csak a rektor jóváhagyásával látogathatják a meg az iskolát”. A kántori tanulói „mind a magyar falvakban élő katolikus szülők gyerekei”. Így példának okáért 1903-ban jegyzi meg a szerző - hárman voltak Halasfalváról, ketten Kickófalváról (Tețcani), egy Kalogerből (Călugăra), egy Bogdánfalváról (Valea Seacă), egy Tupilakról és egy a Roman megyei Egyedhalmáról (Adjudeni). A szemináriumban nagy súlyt fektettek az idegen nyelvekre. Oktatták a francia, görög, német, latin nyelvet, de kiváltképpen az olaszt, hogy tanulmányaikat a kiválasztottak Rómában folytathassák.²¹⁸ A szerző megjegyzi, hogy adatait 1903–1904-ben gyűjtötte, tehát éppen azokban az években, amikor Radu Rosetti csángó értekezése készült. „A legtöbben a csángók közül nem mondják magukról, hogy románok, hanem magyaroknak vagy katolikusoknak mondják magukat. A katolikus jelző náluk a nemzetiséget jelenti [...]. A Roman megyei és a gazdag Szeret völgyi csángó falvak, melyeket Nagy István telepesei lakják [...], bár polgárjogokkal bírnak és annak ellenére, hogy századok óta velük jól bánnak és előnyben részesítik őket a román hazában, nem átalják magukat magyarnak vallani, amihez erősen ragaszkodnak. A tudatlanok közülük azt sem tudják milyen országban élnek”. Vannak olyan csángó falvak, amelyekben „a gyermekek egy szót sem tudnak románul. Amikor az iskolába mennek a tanítók kénytelenek fordítókhoz folyamodni a nagyobb tanulók sorából, hogy valamit meg lehessen nekik magyarázni. Az iskolában maguk között a gyermekek elromlott magyar nyelven beszélnek”. A prédikációt néha magyarul tartják, s „ezt nagyon szeretik hallgatni, függetlenül attól, hogy értik-e vagy nem. A csángók gyerekei csak magyarul beszélnek. A férfiak rosszul beszélnek a román nyelvet, az asszonyok meg sehogy. Egyesek az asszonyok közül nem tudnak románul, s emiatt a gyermekeik sem ismerik az ország nyelvét”.²¹⁹ Mint említettük I. N. Ciocan az 1900-as évek elején szerzett adatok alapján számol be a Roman megyei csángó-magyar falvak lakosságáról, a férfiak és nők arányáról, a házasságkötésekről, születésekről és elhalálozásokról. A papok Ciocan szerint többnyire ferencrendiek, de más forrásokból tudjuk, hogy közöttük voltak lengyel, olasz, boszniai jezsuiták, a Roman megyei Dzsida falván a búr származású Berardin Habrachen a pap, akinek szülei a délafrikai Johannesburgban születtek, de maga már Hollandiában élt, és onnan került Moldvába a csángókhoz, miként ezt Ciocan állítja.

²¹⁸ I. N. Ciocan: *Monografia creștinilor catolici din județul Roman*. Roman, 1924. 59–62.

²¹⁹ Uo. 18–19.

Halasfalván, ahol 2389 katolikus lélek él az olasz nemzetiségű Coradini Iosif Maria a pap. A papnevelő szeminárium rektora az ugyancsak olasz, mégpedig Alderic Cipaloni, a kántorképző papja a német Alfons Weber. A községi templom kántorai Janus Robu és Petru Neculăș. Ezek mindannyian ferencrendiek.²²⁰ A nagy román földrajzi szótár és Radu Rosetti értekezése mellett I. N. Ciocan beszámolója a leggazdagabb adatokat tartalmazza a Roman megyei csángó falvak lakosságáról. A románosítás megrögzött híve olyan információkat is elárul, amelyek akarata ellenére a csángó sors szomorú állapotát rögzítették a 19. és 20. századforduló idejéből.

Ezekkel szemben Radu Rosetti értekezésének érdeme abban rejlik, hogy viszonylag pontos képet nyújt a moldvai csángókról. Csak melleleg jegyezzük meg, hogy a nagy földrajzi szótár legtöbbször ugyanazokat az adatokat tartalmazza. Példának okáért a Roman megyei Domafalva (Răchiteni) lakossága a szerzők szerint 925 lélekből áll és ezek mind magyarok, van a községnek katolikus temploma és vegyes iskolája, melyet 36 gyerek látogat. Szabófalván (Săbăoani) 2462 katolikus lélek él, ezek is többségükben magyarok, akárcsak a keldestiek (Pildești), ahol 220 családban 1803 többségükben magyar katolikus lelket tartottak számon. Vannak a szótárban ennél részletesebb beszámolók is. „Forrófalván létezik egy katolikus templom..., 368 ház. A lakosság 369 családból, vagyis 1508 lélekből áll, akik közül 38 román, 1443 magyar, 10 német, 9 örmény, 9 izraelita és egy olasz. 1099-en földművesek, 1 kisiparos, 5 kereskedő, 4 szabad foglalkozású, 200 munkás és 13 szolga... Az 1864. évi agrárreform után 258-an kaptak 611 falka (1 falka = 1 hold) és 11 ölnyi földet a szántóban... A község határa 5500 hektárnyi kiterjedésű. Nagyobb földbirtokosok Alexandru Casso és Andrieș Fodor”.²²¹ Ízelítőnek talán ez is elég arra nézve, hogy az ötkötetes nagy földrajzi szótár és az azt megelőző megyénkénti monográfiák mennyire fontos adatokat foglalnak magukban. Rendszeres feldolgozásuk azonban még várat magára.

Ne feledjük, hogy „Románia Nagy Földrajzi Szótára”-t nem mások mint C. I. Brătianu, George Ioan Lahovari és Grigore G. Tocilescu állították össze. Az első: Constantin Ioan Brătianu tábornok (1848 - 1910) Ioan Brătianu későbbi miniszterelnök apja, a második: George Ioan Lahovari (1848–1915) külügyminiszter a konzervatív kormányban 1907 előtt, míg a harmadik: Grigore G. Tocilescu (1845–1909) régész és történész egyetemi tanár, a Román Akadémia tagja, szenátor.

N. Iorga is foglalkozott – főleg publicisztikájában – a csángó kérdéssel. Mi több, 1910-ben interpellált a Román Parlamentben. „A moldvai hegyekben lakó magyaroknak magyar papjaik és magyar tanítóik vannak, akiket a magyarosító Szent László Társulat ügynökei látogatnak és akik magyar újságokat visznek oda és a magyaroktól kalendáriumokat kapnak, anélkül hogy valaki a magyarokkal való áruló kapcsolatokat megakadályozná” – állította uszító beszédében a nagy román történész. N. Iorga szavait Francisc Mattas ferencrendi katolikus csángó pap idézte a *Revista Catolică* 1912. évi számában megjelent „Moldvai katolikusok” című írásában.²²²

A többi között Mattas megjegyezte: „Egyáltalán nem igaz, hogy ezen parasztoknak magyar papjaik volnának, ugyanis papjaik közül egy sem magyar, tanítóik meg nincsenek, kivéve az állami iskolákban oktató román tanítókat; egyedüli iskoláik ezen állami iskolák. Nem szabad azonban elfeledni, hogy – szemben azzal amit Iorga úr vall – ezen »magyarok« elrománosításához – legalábbis áttételesen – éppen papjaik járulnak hozzá, először is azért, mert nem magyar papok, aztán kizárólag román nyelven a prédikálnak, az összes egyházi-vallási

²²⁰ Uo. 59.

²²¹ *Marele Dicționar. IV.* 719 (Keldest); *V.* 199 (Domafalva) és *V.* 326 (Szabófalva); *III.* 325 (Forrófalva).

²²² Francisc Mattas: *Catolicii din Moldova. Revista Catolică*, 1912. 368.

könyveinket, mint a káté, imakönyvek stb., kizárólag román nyelven írják. Végül, ezen parasztnak papjait semmiképpen nem lehet magyar propagátoroknak tartani, ugyanis ilyen papok nincsenek közöttük”.²²³ A hadsereg és az iskola az a két intézmény, amely Mattas szerint a román nyelv terjesztését szolgálja. A fiatalok a katonai szolgálat alatt tanulnak meg románul. Leányiskolákat kellene felállítani – írja Mattas. „Ahelyett, hogy a politikusok a magyar nyelv ellen szókolnának, jobb lenne ha azok, akiknek hatáskörébe tartoznak az iskolákra fordítanának megfelelő gondot”. Mattas reményét fejezte ki, hogy belátható időn belül a csángó „parasztnak jobban fognak beszélni románul, mint magyarul, mert ezt a nyelvet köztük nem művelik. Így aztán a magyar nyelv háttérbe szorulna, és lassan-lassan eltűnne”.²²⁴ Megítélése szerint a mintegy 100 moldvai csángó faluban 80 ezer katolikus parasztnak él. Felsorolja a Bákó és Roman megyei nagyobb csángó községeket. Ezek Bákó megyében: Kaloger (Călugăra), Nagypatak (Valea Mare), Szárazpatak (Valea Seacă), Klézse (Cleja), Pezest (Păjești), Forrófalva (Fărăoani) és Gorzafalva (Grozești); Roman megyében: Szabófalva (Săbăoani), Bírófalva (Gherăești), Halasfalva (Hălăucești), Butea-Miklósfalva (Miclăușeni), Dzsida falva (Adjudeni), Tamásfalva (Tămășeni) és Acélfalva (Oțeleni); a távolabbiak pedig a Fălciu megyei Răducăneni és Husz városa (Huși). Ezek egyenként mintegy 2000 vagy annál több lelket számlálnak. A román közvéleményben, de még a hivatalosban is a csángókról „furcsa vélekedések keringenek”²²⁵ – írta Mattas.

Hosszan időztünk el a megnevezett román tanulmányok és kiadványok csángó vonatkozású adatai felett. Így próbáltuk érzékeltetni a köztudatra és a hivatalos felfogásra jellemző légkört, amelyben Radu Rosetti értekezését megírta és kiadta. Ismételjük, hogy Radu Rosetti véleménye mérvadó már csak azért is, mert a nagybojár Rosetti család birtokai nagyjából Bákó megyei csángó falvakra terjedtek ki. Igaz ugyan, hogy a nagy kiterjedésű birtokból Radu Rosetti és felesége kezén már csupán a kövecsi maradt, s ez is alig 1888-ig. Itt töltötte életét a csaknem 7000 hektáros birtokon Radu Rosetti családja, ahonnan 1889-ben egy időre Aknavárosba (Târgu Ocna), majd átmenetileg Brăilába költözött. Kövecsi maga is csángó község volt, főleg a községhez tartozó Prála (Pralea) falu. Radu Rosetti a csángók között élt, és miután Bákó megye prefektusa lett, hivatalánál fogva ki kellett szállnia a falvakba, ugyanis éppen 1894-ben a megye parasztmozgalmak színtere lett. Fia erről az alábbiakat írta: „Aggodalmat okoztak a Bákó megyei hegyi falvakban a parasztfelkelések, melyeket a községekre kivetett adók okoztak [...]. Apámnak katonai egységekkel és ügyészek kíséretében ki kellett szállnia a különböző falvakba, ugyanis a mozgalom a Tatros völgyére is kiterjedt. A parasztnak mindenütt megverték a bírót és a jegyzőt. Botokkal támadták a katonaságot, sőt Leontifalván (Leontinești) revolverből rálőttek az egyik alhadnagyra. A katonák között 17 sebesült volt. Az egység parancsnoka tüzet vezényelt a lázadó parasztnak ellen. Kettőt közülük lelőttek, ketten megsebesültek. A parasztnak mindenütt mérhetetlen dühvel léptek fel, minek következtében a katonák verték a tetten érteket vagy azokat, akikre mint uszítókra rámutattak. A sors fintora volt, hogy apám prefektusi minőségében a veréshez folyamodott, noha a verést mindig barbárságnak tartotta, és a brutalitás mélyen felháborította. A valóságban - miként azt apám akkor és később is mondta - a felkelések a parasztság krónikus elégedetlenségéből fakadtak. Az elégedetlenségek később az 1907-es felkelésekhez vezettek, mint ahogyan az előtt is, 1888-ban a lázadások okozói voltak.”²²⁶ Mellőzzük itt a tábornok megjegyzéseit a zsidókról, akiknek a falvakból való eltávolítását

²²³ Uo. 368–369.

²²⁴ Uo. 366–367.

²²⁵ Uo. 362–363.

²²⁶ Generalul Radu R. Rosetti: *Mărturisiri. I.* 73–74.

elrendelték, és végre is hajtották, és akik közül kerültek ki szerinte az uszítók, bár „az uszítókat nem tudták elfogni”.

Radu Rosetti végigélte az 1907. évi a parasztlázadások borzalmait, a parasztlázadásokét, melyek a csángó falvakat is lángba borították. A moldvai Beszterce völgyében fekvő Lécped (Lespezi) vásáros helyen a csángók lázadását az ügyészség és a hadsereg közbelépésével verték le. A megtorlásnak emberéletet követelő áldozatai voltak. Az *Opinia* napilap 1907. március 9-én arról számolt be, hogy a Iași megyei Cucuteni nagy zavargások színtere volt, de ezeket nem az ottani parasztok, hanem „a szomszéd falu, Horlest (Horlești) magyar parasztjai okozták. Mérhetetlen bosszúval, sértő kiáltásokkal és magyarul énekelve rontottak rá Cucuteni falura, hogy az ottani román parasztokat felkoncolják. Ellene szegülve a katonaságnak és ütlegelve a katonákat, Flor kapitány kénytelen volt sortűzet vezényelni. Harminc magyar paraszt sebesült meg”. Tegyük most zárójelbe a diverziós ízű újságírói túlzásokat. A csángó-magyar falvak lakossága tevékenyen kivette részét a felkelésekben. A jászvásári katolikus püspök utasította a csángó falvak papjait, hogy minden eszközzel akadályozzák meg a parasztok részvételét a felkelésben. Mi több, táviratilag tiltotta meg a miklósfalvi papnak, hogy a faluban a megtorlásra kivezényelt katonák által lelőtt csángó parasztot eltemesse, és jelen legyen az elhantolásnál, amint azt az *Universul* című bukaresti napilap 1907. március 16-án írta. C. Balais Roman megye prefektusa táviratban értesítette a belügyminisztert március 21-én, hogy a Halasfalva községhez tartozó Muncel faluban, de Domafalván, Merszefalván (Mircești), Doljeștenben és más falvakban a felkelés általános méreteket öltött. „Nincs elég katonám, hogy a rendet vissza tudjam állítani, [...] minél fogva a földesurak udvarházai a féktelen rombolásnak vannak kitéve”. Egy napra rá már arról értesítették az igazságügyminisztert, hogy Keldesten a parasztok és a hadsereg közötti összetűzésnek három halott és négy sebesült áldozata volt a parasztok körében. A megyében letartóztattak 76 személyt, ezeken kívül mintegy száz „főkolompost” kísérték be a megye székhelyére. A Bákó megyei Dormánfalván, Onfalván (Onești), Kománfalván (Comănești), Brusztulácán és általában az egész Tatros völgyében (ahol valamikor a Radu Rosetti család moldvai birtokainak a központja volt) 1907 március derekán a mozgalmak megújultak. A Tecuci megyei Ploszkuczen csángó község lakói Egyedhalma (Adjud) városát szállták meg, ahol a földesúri udvarházakat szétverték.

Különös erővel sepertek végig a lázadások a Bákó melletti Lujzi Kalugáron, továbbá Léczpeden, Szárazpatakon, Klézsén, Prezesten, Gorzafalván, Somoskán és más környékbeli falvakban. Lujzi Kalugáron Ștefan Jitaru, Petrea Kerekeș, Anton Ferent, Anton Horvat, Petrea D. Ciceu és Mihai Ianuș Iancu voltak a jelentés szerint a fő lázítók. Lujzi Kalugáron mintegy 400 felkelő gyűlt egybe. Jelentős katonai egységeket, közöttük három üteg tűzérseget vezényeltek ki a parasztok ellen. Itt is voltak halottas áldozatok és sebesültek.

Radu Rosetti tehát közvetlen tapasztalatból is megismerhette az általa leírt csángó-magyar falvak lakosságának lázadásait 1907 tavaszán. Nem véletlen, hogy a felkelések leverése után, amikor terepen járt – fia szavai szerint – nagyon pesszimista hangulatban tért haza, még 1908-ban is attól tartott, hogy a parasztmozgalmak újra lángba borítják Moldva falvait.²²⁷

Radu Rosetti tudományos munkásságában fontos fejezetet azlkot az, hogy később részben visszavonta a moldvai magyarokról szóló értekezésében 1905-ben papírra vetett nézeteit. Ez akkor történt, amikor 1920-ban és 1922-ben Veress Endre Tatrosi János álnéven több cikket közölt a csángókról.²²⁸ Radu Rosetti ezekre szokatlanul hevesen reagált. Veress irredentizmussal

²²⁷ Uo. II. 21.

²²⁸ John Tatrosi : *The Hungarians of Moldavia*. East European Problems. Nr. 8. London, New York, Budapest. 1920; Uő.: Les Hongrois de Moldavie. *Revue de Hongrie*, 1922. 15. évf. 26. köt. 129–135., 176–182.

vádolta, és elvetette azon állításait, melyek szerint a csángók etnikai kisebbséget alkotnak, elrománosításuk folytatódik, és még az istentiszteleteiket sem végezhetik anyanyelvükön.²²⁹

Radu Rosetti igazodott az 1918 utáni Nagy-Románia kormányának kisebbségellenes politikájához. Veress Endre válaszolt Rosetti bírálatára,²³⁰ de a moldvai csángó-magyarok sorsa a két világháború között és a második világháború után, nem számítva egy rövid ideig tartó olvadást, csak súlyosbodott. Magát Veress Endrét is meglepte, hogy fiának a harmincas években még azt sem engedték meg, hogy a csángók között népdalgyűjtést végezessen.

Radu Rosetti nem érte már meg, hogy a második világháború utáni hivatalosan is támogatott román szakirodalomban értekezését kipellengérezték. Az egyik volt csángó katolikus pap, aki a szemináriumot Halasfalván és a teológiát Jászvásárt végezte, azt írta könyvében, hogy szemináriumi tanulmányai utolsó évében kezébe került Radu Rosetti csángó tanulmánya, és mélyen felháborította, ezt még azzal is megtoldotta, hogy a szerző állításait a csángó nyelvről egyenesen gyerekeseknek minősítette.²³¹ Dumitru Mărtinaș véleménye nem lepi meg azt, aki tudja, hogy a szerző a csángókat származásukban és nyelvükben egyaránt románoknak nyilvánítja, akiket századokon át sikertelenül próbáltak elmagyarosítani.

A csángó kérdés – tudjuk – nem azon múlik, hogy mit írt egyik vagy másik román, illetve magyar szerző róluk ezelőtt száz évvel, de még azon sem, hogy mit írnak ma. A csángó kérdés politikai döntés kérdése, mégpedig a román kormány politikai döntésén áll vagy bukik: mikor és milyen mértékben ismeri el a csángó-magyarok jogát, hogy legalább istentiszteleteiket és gyerekeik oktatását anyanyelvükön végezhessek, mikor mond le az erőszakos románosító politikáról, ha egyáltalán erre hajlandóságot fog mutatni, még mielőtt a csángók teljes és végleges elrománosításával befejezett tények elé állítaná a világot. Radu Rosetti 1905-ben közölt értekezése a tudománytörténet szférájába tartozik, emlékeként annak, hogy a 20. század elején még akadt olyan román szakember, aki román szempontból is tárgyilagosan próbálta megközelíteni a moldvai csángó-magyarok kérdését, s ő azokban az időkben nem volt egyedüli a román tudományosságban és publicisztikában. Ezért, s már csupán ezért is tartottam és tartom időszerűnek Radu Rosetti értekezésének újbóli kiadását mind románul, mind pedig magyar fordításban.

²²⁹ Radu Rosetti: Une Minorité ethnique imaginaire en Moldavie. *Journal des Débats*, 1922. Nr. 216.

²³⁰ Jean Tatrosi: Encore quelques mots sur les Hongrois de Moldavie. *Revue de Hongrie*, Tom XXVII. 1922. 274–283.

²³¹ Dumitru Mărtinaș: *Originea ceangăilor din Moldova*. București, 1985. 110.

Meinolf Arens – Daniel Bein

Katolikus magyarok Moldvában

1. Moldva történelmének alapvonalai és a moldvai magyarok (csángók)

Előszó

A történelmi Moldva területe művelődéscsoportrajzilag a Duna–Kárpátok–Fekete-tenger területhez tartozik. E történelmi táj fejlődése szempontjából nagy jelentőséggel bírt még a határos észak-ponthusi sztyeppövezet.

Moldva és a szomszédos kultúrtájak történetére politikai, etnikai, vallási, társadalmi és kulturális diszkontinuitások nyomták rá bélyegüket. A moldvai állam vajdaságként a 14. Század közepétől 1859/1861-ig, tehát mintegy 500 éven át állott fenn. Emellett a vajdaság határai többször változtak. A történelmi Moldván, amely körülbelül 93.000 km², a következő régiókat értjük:

1. A régi moldvai vajdaság északi és déli része (Jászvásár/Iași fővárossal), amely 1859 óta Románia egyik részét képezi.
2. A mai *Moldovai Köztársaság* területe (kivéve a Dnyesztortól keletre fekvő országrészt, *Transznisztríát*) 1812-től 1917-ig Besszarábia elnevezéssel a cári Oroszország egy része volt, 1918–1940 és 1941–1944 között Romániához, illetve 1940–1941-ben és 1944–1991 között a Szovjetunióhoz tartozott. A Dnyeszteren túli terület ma pedig a Moldovai Köztársaság részeként autonóm területet alkot, és orosz védelmet élvez.
3. Bukovinának a déli része, mely egy ideig Habsburg-koronatartomány volt (1774/75–1918), 1918-ben Romániához került, annak északi részét alkotta, ma Ukrajnához tartozik,
4. Az 1940/1944 óta Ukrajnához tartozó, Harta nevű kistrégió, mely délen a Moldovai Köztársasággal határos. E kistrégiót 1944-ben Szovjet-Ukrajnának ítélték, s ma Ukrajna egyik részét alkotja. Ezt az egykori Dél-Besszarábiát, nem szabad azonosnak tekinteni Budzsak sztyeppéi tájával, amely a 15. és a korai 16. században csak lazán kapcsolódott a történelmi Moldvához, és utána 1774-ig, illetve 1806/07-ig mint a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom nogáj-tatárok által lakott része külön történelmi fejlődési útra tért.

A moldvai magyar lakosság egészen a jelenkorig az egykori Csöböröcsök/Ciuburtu kis településtől kivételével a történelmi Moldva ma Romániához tartozó részén települt.²³² (Csöböröcsök a mai Moldovai Köztársaság keleti részén található, az ukrán határon, a csángók mellett ukránok lakják.)

²³² Ezt a községet jellemzi: Benda 1987.

A kezdetektől a 14. századig

A lovasnomád és marhatenyésztő életmodell kialakulása következtében az erre a gazdasági formára eleve alkalmas területet is a Keleti Kárpátok és a Fekete tenger nyugati partja között jelentős mértékben nomád és félnomád népek népesítették be. A pannon síkság melletti legnyugatibb részen, ezen a kevésbé erdős, vizekben gazdag, túlnyomórészt szelíden hullámzó tájon az eurázsiai sztyeppe-zóna délnyugati nyúlványa alakult ki.²³³

Ez a régió – melynek lakóiról egészen a 13. századig semmi írásos tanúságtétel nincs – a Római Birodalomnak egészen az Aldunáig tartó lassú terjeszkedése folytán (Kr. e. 1. sz. -Kr. u. 1. sz.) került a történelem látókörébe. A Duna alsó és középső folyása egészen a 7. század kezdetéig alkotta a birodalom határát, ennek védelme a római császárok egyik elsőrangú feladata volt. Viszonylag rövid időre (kb. 105–106-tól kb. 271-ig) lehetővé vált a birodalom határainak a Duna alsó folyásától északra való kiterjesztése, a ma Romániához tartozó Erdély egy részére, továbbá Bánátra és Olténiára.

A későbbi történeti Moldva területe azonban sohasem tartozott a Római Birodalomhoz. Azok a – főképp román – kutatók, akik a 2. és 13. század között ott is egy románul beszélő népesség jelenlétéről szólnak, ezt az elméletet nem képesek elegendő írásos, régészeti és nyelvi forrással alátámasztani. Ezzel szemben a kutatási eredmények arról tanúskodnak, hogy miután a román etnikum a közép-balkáni hegyvidéken kialakult, a 12. században a Dunától északra levő területre kis csoportokban vándorolt be.²³⁴ A későbbi dunai fejedelemségek területén igazolható a dákok jelenléte (Kr. e. 2. sz.(?)–Kr. u. 2. sz.), a gótoké (3–5. sz.), az alánoké (4–5. sz.), a hunoké (4. sz. végétől–5. sz. végéig), az avaroké (6. sz. közepén), a bulgároké (5. sz. végétől–9. sz.), a magyaroké (9. sz.), az úzoké (11. sz. közepén), a besenyőké (9–12. sz.) és a kunoké (11–13. sz.). A Siret-/Szerettől keletre élő csoportok a táj természeti feltételeinek megfelelő módon teljesen nomád életmódot tudtak folytatni. Arab, bizánci és perzsa források szerint azonban összeségében inkább a félnomád életmodell különböző variánsai voltak uralkodóak.²³⁵

A szlávok a maguk paraszti, illetve erdőművelő életmódját folytatva, a keleti és északkeleti Kárpátokban a 6. évszázadtól kezdődően telepedtek le. Valamennyi törzsi szövetségnél, már amennyire egyáltalán ismerjük, sámánisztikus kultuszformák voltak uralkodóak, és ezek körében alapvető vallásos analógiákat állapíthatunk meg az eurázsiai sztyeppvidékekkel. E törzsi csoportok közül biológiai értelemben egyik sem halt ki, vagy vándorolt el teljesen. Inkább keveredett a mindenkor új jövevényekkel, beleértve a lassú akkulturációt és a fokozatos identitásváltozást az új uralmat gyakorlók nevének átvételéig.²³⁶

A kései 12. században kezdtek a magyar királyi korona tisztségviselői és hűbéresei a Kárpátok keleti és déli tájain megtelepedni. A középkori Magyar Királyságnak ez az expanziója a 11. századtól a 14. század közepéig a betelepedés, a földesúri hatalom kiépülésével és koncentrációjával addig ismeretlen vagy alig ismert területeken ment végbe. Mindez a korabeli össz-európai terjeszkedési folyamatok részét alkotta. Általános, bár tájak szerint eltérő lakosságnövekedés, technikai újítások felbukkanása és elterjedése a mezőgazdaságban, a sűrű középkori városhálózat kiépülése, új és vonzó jogi formák fejlődése és a keresztény-nyugati küldetésstudat

²³³ Benda 1988, 37–38.; Golden 1992; Róna-Tas a kultúrföldrajzi adottságokról

²³⁴ Ehhez lásd Schramm: *Ein Damm bricht*. Jüngst: *Ergebnisse einer Kleinen Konferenz*; ezenkívül: Tornow, 32–37.

²³⁵ Róna-Tas; Golden 1992; Lăzărescu–Zobian, 265–272.

²³⁶ Példásképpen erről Pohl az avar identitásváltás példája kapcsán szlávok és bulgárok

érvényesülése, ami a keresztes hadjáratokban is kifejezésre jutott – ezeket tarthatjuk a Moldvában is dinamikusan érvényesülő komponenseknek. Az ún. rekonkvizta az Ibériai félszigeten, a provençe-i forrongás, Szicília romanizálása²³⁷ a normann fegyveres hódítás és kolonizáció nyomán, a középkori német keleti gyarmatosítás egy *jobb jog* jegyében egyes területeken hasonló okozati összefüggésben vannak, mint a magyarok több hullámban történő letelepedése a Kárpátoktól keletre a 13-15. század között²³⁸. A középkori latin világ mindkét keleti feudális állama, Lengyelország és Magyarország a földművelésre ösztönzés és az uradalmak hatalmi terjeszkedésének politikáját folytatta, amikor a különböző toborzott és már letelepített személyi csoportokat, kiváltságokkal ruházta fel. Az Árpád-házi királyok célja a Kelet-Közép-Európában tipikus határőri rendszer meghonosítása volt, amelyet Magyarországon „gyepű”-nek neveztek, körülbelül a Siret (Szeret), Aureul Bistrița (Aranyos-Beszterce), Tazlău (Tázló), Trotuș (Tatros) folyók és patakok mentén a Keleti Kárpátok előterében.²³⁹ Erre a célra ott magyar határőr településeket létesítettek. 1227-ben a türk nyelvű kunok missziója a vatikáni Kúria segítségével hozzákezdett egy katolikus kun püspökség felállításához Milkó (Milcov) székhellyel. A Német Lovagrendet (1222–1225) és a Johannita Lovagrendet néhány évre katonai feladatokkal és földműveléssel bízták meg. Emellett néhány német hospes is letelepedett itt, s bevándoroltak uraságokhoz kapcsolódó román pásztorcsoportok is. 1241–1242-ben a mongol nyugati hadsereg pusztító támadása Magyarország, Lengyelország, Bulgária és a nyugati kunok ellen megsemmisítette a magyar korona uralmi struktúráját a későbbi Moldva területén, amelyet a késő középkorban leginkább *Cumaniának* neveztek.²⁴⁰ A területet betagolták az Arany Horda birodalmába, mely (1241-től mintegy 1350/1400-ig) a Mongol Világbirodalom négy utódállamának egyike. Az Arany Hordán belüli trónviszályok, a Kárpátokon túli terület lakosságának megtizedelése a „nagy pestis” által és az Anjou-dinasztia uralmának időleges megszilárdulása Magyarországon lehetővé tette a 14. század közepén a magyar királyság újabb expanzióját a Kárpátoktól keletre fekvő területekre. Ez egyben a román honfoglalás fokozatosan kibontakozó folyamata lett. Az ortodox román kenézek és kisnemesek, a magyar Korona tisztségviselőiként és annak megbízásából indultak kíséretükkel együtt Máramaros/Maramureș vármegyéből hogy elfoglalják a későbbi Moldva északnyugati részét. Az egyik nemes, Dragoș, 1350 körül, mint királyi tisztségviselő működött ezen az új, az Arany Horda ellen felállított moldvai határőrvidéken. A kenézcsaládok közötti konfliktusok és azokkal összefüggésben a magyar koronával is folytatott küzdelmek 1360 körül az említett terület tényleges önállósulásához vezettek. A moldvai vajdaság fejlődése számára meghatározóak voltak a székelyek és az erdélyi vajdák eredményes hadjáratai az Arany Horda alárendelt törzsi kötelékei ellen a Kárpátok keleti előtere és a Prut között az 1340-es években.²⁴¹ Az ezt követő évtizedekben számos magyar és német telepes érkezett a Kárpátoktól keletre, s létesített saját települést. Ezek a népcsoportok a lassan területileg kiszélesülő és intézményesen megerősödő moldvai vajdaságban egészen 1600-ig meghatározó gazdasági és társadalmi szerepet játszottak.²⁴²

²³⁷ Lásd: Higounet; Erlen.

²³⁸ Példaszerű ezekhez a témákhoz: Mikecs 1941; Mikecs 1943; Benda 1988; Elekes 1941; Gunda 1987.

²³⁹ Benda 1988; Mikecs 1941; Mikecs 1943; Elekes 1941 részletes leírása és elemzése a településtörténeti változásokról.

²⁴⁰ Ezzel egyezik Lăzărescu–Zobian, 265–272. ; Ciocăltan és Spinei.

²⁴¹ Elekes 1941 a magyar korona politikai befolyásáról a moldvai vajdaságban a későközépkorban. Lásd még Benda 1944.

²⁴² A moldvai németek történetéről a mai napig mértékadó Weczerka 1960 és Weczerka 1998.

A moldvai magyarság

Magyar telepések egész sor falvat és több városhoz hasonló települést létesítettek, mint például Cotnari/Kotnár, Roman/Románvásár, Bacău/Bákó, Trotuș/Tatros vagy Săbăoani/Szabófalva. A történelmi Moldva területe a 14. és 16. század között a távolsági kereskedelem átmenő területeként szolgált a latin világ és a Fekete-tenger melléke között. A 16–17. század számos háborús fejleménye, valamint az ortodox moldvai-román elitek különböző állam- és társadalomértelmezése, továbbá a nyugatias magyar és német lakosság számszerű csökkenése nem tették lehetővé ezen települések és városi vásárhelyek – nyugati értelemben való – fejlődését. A 14. századtól mintegy 1600-ig a magyarok és németek a belföldi és a távolsági kereskedelemben, továbbá a kézművesség több területén egyaránt kiemelkedő szerepet játszottak. Őket a görögök és az örmények váltották fel, a 19. században pedig a zsidók törtek fel.

A moldvai magyarok jelentős része a késő középkorban és a korai újkorban szabad paraszti jogi státussal rendelkezett, ami a dunai fejedelemségben a román lakosság körében ritka jelenség volt. A román nyelv Moldvában a szabad paraszt fogalmát, a *răzeșt*, a magyar *részesből* kölcsönözte. E szabad parasztokat részben a bojárok osztályának legalsóbb rétegének tekintik. A moldvai román szabad parasztság világát – és Havaselvén a bulgárét – a történettudományban nem vizsgálták kielégítő módon, elhanyagolták a moldvai magyar szabad parasztsággal való összehasonlítást.

E jogi különállás emlékezete csökevényesen bár, de egészen a 19. századig megmaradt a helyi lakosság kollektív emlékezetében. A jogi különállást a 17. és 18. században törölték el. Ez a rurális homogenizálódás a földesúri – és később az uradalmi – rendszer kiterjesztése révén ment végbe. Ez az úgynevezett második jobbágyság rendszerére alapult, amely a moldvai bojárság felső rétege számára igen kedvező volt. Ebből a nézőpontból kellene megvizsgálni például a csángók szerepét a különböző parasztfelkelésekben, mint az 1831-es parasztfelkelésben, vagy a jászvásári osztrák-magyar konzul észrevételeit 1893-ból az egyes falusi közösségek mentalitásbeli különbségeiről.²⁴³ A moldvai magyar egyházi és világi vezetőréteg teljes eltűnése a 17. évszázadban a moldvai magyarság legmesszemenőbb elparasztosodását idézte elő. A társadalmi szerkezet összetevői csak a 20. században változtak meg alapvetően az állami és egyházi szervek által kikényszerített románosítás, többek közt a moldvai katolikusok egyházi és világi elitjének elrománosítása következtében.

A 15. század folyamán a magyar bevándorlók további nagy hulláma vallási üldözötként érkezett Moldvába. A husziták kora-reformációs mozgalma Csehország mellett Magyarország egyes részeiben is elterjedt, s számos hívőre talált. A katolikus egyház szigorú ellenrendszabályai sok magyart kényszerítettek menekülésre. A menekültek Moldvában telepedtek le. Még a délmagyarországi Szerémségből is jöttek. Moldva ortodox fejedelme vallási tekintetben közömbösen viselkedett, és a bevándorlóknak letelepedési jogot és a földművelést támogató kiváltságokat biztosított. A huszitákkal együtt az egyházi vezetőréteg nagyobb csoportja is Moldvába érkezett. Körükből származtak a Müncheni Kódex, az Újtestamentum első magyar nyelvű fordításának szerzői, mely 1466-ban Târgu Trotuș/Tatros városában készült el.²⁴⁴ Ezek a Moldvában élő, fokozatosan elszigetelődő magyar huszita közösségek itt is késve, csak a 16. század második felében és a 17. század első évtizedeiben oldódtak fel a helyi katolicizmusban. A reformáció következtében a 16. században „Szent István birodalmának” majdnem egész – etnikailag – magyar lakossága az új hitvallásra tért át. Egyedül a

²⁴³ Lásd: Gecsényi

²⁴⁴ Lásd Décsy 1989 és Décsy 1993

három elszigetelten fekvő északkelet-erdélyi székely szék, Csík, Kászon és Gyergyó lakossága maradt kizárólag katolikus. Az erdélyi katolikus püspökséget szekularizálták, katolikus papok – különösképpen magyar anyanyelvűek –, alig maradtak. Csak a csíksomlyói/Șumuleu Ciuc ferences kolostort, amely a moldvai katolikusok számára napjaikig kimagasló jelentőségű, lehet jellegzetes katolikus intézményekként megemlíteni. A moldvai katolikusok vallási gondozása a reformáció térhódítása után többé nem volt lehetséges. A 16. században Moldvában is részben eredményesen hatott a protestantizmus a szászok és a magyarok között, beleértve a huszita községek maradványait. De néhány moldvai fejedelem támogatásával és az új protestáns egyházak hiányos intézményes rendszere miatt vissza tudták szorítani az új hitvallást. A katolikus egyház 1600 körül jól felismerhető túlsúlyra tett szert. Már a 16. században alapvető hiány volt Moldvában katolikus papokban, és ez a helyzet a reformáció következtében csak súlyosbodott. A 17–19. században a moldvai magyarok legnagyobb része gyakran évtizedekre is lelkeszi gondoskodás nélkül maradt. A csekély számú pap – leginkább olasz és boszniai minoriták –, akik a hasonlóképpen elkülönülten élő székelyek lelki gondozását látták el Erdélyben, valamint a Moldvában működő lengyel papok, nem tudtak magyarul. A dunai fejedelemségekben alapított három katolikus püspökség egyike, az Argeș székhelyű, (alapítási éve: 1381; Siret/Szeretvásár 1371, Baia/Moldvabánya, németül Molde 1418/20) 1597-ben Bacău/Bákóra települt át, és egészen a 18. század végéig képes volt biztosítani a fennmaradását. A 16. század közepéig a magyar korona nevezte ki a román fejedelemségben működő katolikus egyházmegyéket – a többnyire magyar és német nemzetiségű – püspökeit. Magyarország három részre szakadásával 1541 után az ott majdnem futótűszerűen terjedő reformációval ez a kapcsolatrendszer megszűnt.

A 16. század második felétől kezdve az olasz és a boszniai ferencesek, továbbá az apostoli vizitátorok közötti állandó ellentétek tartósan gyengítették a moldvai katolikus egyházat. Ehhez társult az a probléma, hogy az általában lengyel címzetes püspökök az országtól távol működtek, továbbá a pénz- és általában a személyzeti hiány is rontotta a helyzetet. Ez a hosszan tartó állapot is hozzájárult ahhoz, hogy a csángók körében számos óeurópai hitéleti mozzanat fennmaradjon.²⁴⁵

A 16–19. század folyamán katolikus magyarok újabb és újabb kis csoportjai vándoroltak ki gazdasági és jogi okokból Székelyföldről és Erdély más részeiből Moldvába, miközben Erdélybe való visszavándorlásnak is tanúi lehetünk. Moldvában vagy új falvakat alapítottak, vagy már fennálló településekben telepedtek le. Ugyanakkor a késő középkorban és a korai újkorban a románok körében kölcsönös vándormozgalom zajlott le a dunai fejedelemségek és Magyarország keleti részei között is. 1764 után az osztrák határőrvidék létesítése a Székelyföldről – jelesül Háromszékből és Csíkból – magyar kivándorlók és menekülők nagy hullámát indította el. A székelyek számára ez az újítás, mármint a határőrvidék megszervezése – ellentétben a románokkal – a kiváltságoktól való megfosztással járt s számukra idegen bürokratikus kényszergépezetbe való betagozódással. Alternatívaként sokan választották a menekülést és a kivándorlást Moldvába.

E különböző kivándorlási hullámok következtében a moldvai csángók mindig is a lehető legkülönbözőbb összetételű csoportot alkottak, és csak kívülről látszottak egységesnek. Durván leegyszerűsítve jelenleg még három történeti néprajzi egységet lehet kimutatni.²⁴⁶

²⁴⁵ Erről a jelenségről gazdag és szemléletes példát szolgáltat számtalan 17. és 18. századi forrás. Lásd: MCMO I.–II.; Barta 1943 a Jezsuita misszió beszámolóit 1741–1744 vagy Pejacevich érsek levelei az 1670-es évek körül.

²⁴⁶ Mikecs 1941; Mikecs 1943; Domokos 1931.

A vajdák udvaraiban és az udvar tisztségviselői között magyarok és németek a 14. századtól a 17. századig mint kancelláriai hivatalnokok és követek szolgáltak. A 14. és a 16. század között a moldvai hadseregben is számos Moldvában lakó és ezért hadköteles magyart találunk.

A történeti Moldva a 14-19. században

Művelődésföldrajzi szempontból Moldva ortodox többségű lakossága és politikai vezetőrétege révén a túlnyomórészt bizánci jellegű kulturális térséghez tartozott, s ez a tendencia a 17-18. században az Oszmán Birodalomhoz fűződő kapcsolatok elmélyülése által még erősödött.

Néhány évtizeden belül, úgy 1360-1430 között a moldvai vajdaság hatalmi övezete a Fekete-tengerig és a Dnyeszterig terjedt ki. Ezt a terjeszkedési folyamatot az Arany Hordán belüli folyamatos és heves leszámolásokkal tudjuk magyarázni, továbbá a román népesség növekedésével és azzal a vonzerővel, amelyet az uralkodó ortodox egyház az új államba betagozódott kunokra, szlávokra, tatárookra és alánokra gyakorolt, akik vallási áttérésükkel egyidejűleg átvették a román nyelvet. Ebben a vonatkozásban utalni szeretnénk a kunok hasonló fejlődési folyamatára Magyarországon, Bulgáriában és Nyugat-Anatóliában a 13-18. század között, s nem utolsósorban a tatárokéra Oroszországban.²⁴⁷

A Moldvai Vajdaság legnagyobb kiterjedését a 16. század első három évtizedében érte el. Meg kell itt említenünk a Muşatin dinasztiából származó Alexandru cel Bun (1400-1432), Ştefan cel Mare (1457-1504), Bogdan (1504-1517), Ştefăniţa (1517-1527) és Petru Rareş (1527-1538, 1541-1546) szokatlanul hosszú uralmát, amely hosszú távon a hagyomány erejével a moldvai elit összetartozását erősítette.²⁴⁸

A Magas Porta 1538. évi eredményes hadjárata után az alávetett Moldva körülbelül három évszázadon keresztül politikai és gazdasági téren a lehető legszorosabban kötődött az Oszmán Birodalomhoz. Azok az erdélyi, krími tatár, Habsburg, kozák és lengyel (16-17. század), valamint 1711 után az orosz törekvések, melyek arra irányultak, hogy Moldvát közvetlenül vagy közvetve a maguk uralmi körébe tagolják be, általában csak néhány évig voltak eredményesek, ha egyáltalán sikeresnek bizonyultak. Hasonlókat állapíthatunk meg egyes vajdák vagy bojár-frakciók törekvéseiről, amelyek arra irányultak, hogy az oszmán fennhatóságot felszámolják, vagy éppen egy másik hatalomhoz csatlakozzanak. A fejedelemség fennállása ideje alatt sohasem rendelkezett elegendő erőforrással. Ráadásul a meglévőket sem tudták teljesen kihasználni. A lehetőségeknek ez a strukturális korlátozottsága a korai újkori állampolitikában a szomszédokhoz fűződő kapcsolatrendszer terén nem igen adott esélyt többre, mint rövidtávú aktív politikára. Az ortodox elit újításokkal szembeni ellenséges magatartása béklyózó erőként hatott a belpolitikai és gazdasági struktúrák fejlődésére, valamint a vajdák lehetséges hatalmi politikájára. A nyugati világ szellemi és technikai eredményei itt elutasításba ütköztek.²⁴⁹ Szembeötlő az analógia a korai Romanovok (1613-1682) moszkovita Oroszországával.

Moldva az Oszmán Birodalmon belül is gyéren lakott (a 17. században mintegy 200.000 fő)²⁵⁰ és infrastruktúrájában kevésbé fejlett ország volt, amely leginkább nyersanyagszállítóként játszott

²⁴⁷ Alapvető Golden 1992 munkája

²⁴⁸ Utoljára: Murgescu 1999a; Georgescu.

²⁴⁹ Alapvető Völkl munkája a moldvai román fejedelemségről és a román–keleti szláv szellemi és kulturális összefonódásról. Tornow, 32–37.

²⁵⁰ Benda 1988.

jelentős szerepet, és a Lengyelországgal, valamint Erdéllyel folytatott tranzitkereskedelemre szolgált, továbbá szert tett némi stratégiai jelentőségre. Moldvának mindvégig meg kellett védenie magát az erősebb szomszédok ellenében. Ez félvezreden át sikerült, anélkül hogy akár rövid ideig is formálisan valamely szomszédos idegen birodalomhoz tartozott volna, mint Magyarország, Lengyelország, Litvánia, Oroszország, a Habsburg-Monarchia vagy az Oszmán Birodalom. Alapvetően azért alakult így Moldva történelme, mert viszonylag csekély jelentősége volt e nagyhatalmak számára. Ezek általában beérték a gazdasági ellenőrzéssel, és azzal, hogy a vajdák elismerték az ő fennhatóságukat, ellenkező esetben szolgálatkész trónkövetelőkkel pótolták őket.²⁵¹ A koraújkori fejedelemség védelmi képessége igen csekélynek bizonyult, a nagyobb lengyel, erdélyi, török és krími tatár támadásoknak semmiképp sem tudott ellenállni. A hatékonyság eme hiánya és a fejedelemségnek már a 16. században viszonylag elmaradottnak tekinthető társadalmi és gazdasági szerkezete miatt sohasem volt képes hivatásos zsoldoshadsereg toborzására vagy saját katonai erejének korszerű felfegyverzésére. A 16. és 17. században csak alkalmilag tudtak, legfeljebb egy-egy rövid hadjáratra, kis lengyel, német, kozák magyar és székely katonai kötelékeket toborozni.²⁵² A 18. és 19. században Moldvát többször szállták meg Habsburg (1717–1718, 1788–1791, 1853–1856) és orosz (1739, 1769–1774, 1787–1792, 1806–1812, 1828–1834, 1848–1849) csapatok. E birodalmak és más nyugati hatalmak tudósai és hivatalnokai – egy lehetséges gyarmatosítást, illetve politikai és gazdasági hasznosítást szem előtt tartva – ebben az időben térképezték fel az országot először szisztematikusan és mutatták be az adott korszak igényeinek megfelelően.²⁵³ A moldvai magyarok történetének vonatkozásában ezen forrásokat még megközelítőleg sem sikerült kiaknázni. A 18. és korai 19. században Oroszország és a Habsburg-Monarchia nem tudtak megegyezni a dunai román fejedelemségek felosztásáról, amelyek számukra ütközőzónaként szolgáltak. Ebben az időszakban mindkét hatalom bekebelezte a történelmi Moldva egy-egy részét. A Habsburg-Monarchia 1774–75-ben annektálta a túlnyomórészt erdős-hegyes északnyugati vidéket, amelyet attól fogva Bukovinának nevezett, és a cári birodalom az 1806–1812-es orosz–török háború nyomán a Prut folyótól keletre elterülő országrészt, amely a Besszarábia nevet kapta. A népesség – az ilyenformán a szomszédos nagyhatalmakba ellenállás nélkül beolvasztott moldvai területeken – a bürokratikus modernizáció révén integrálódott az új államkötelékekbe. A moldvai fejedelemség számszerűen kicsiny és a 18. továbbá a korai 19. században túlnyomórészt görög vagy elgörögösödött és a török világban járatosan mozgó elitje a felvilágosodás korától sok vonatkozásban közelített a nyugati kulturális áramlatokhoz. Ez az europaizálódási folyamat – miután a görög fejedelmi nemzetségeket a Magas Porta az 1821-ben elmozdította, mert egy részük bekapcsolódott a törökellenes görög felkelésbe – határozottan felgyorsult.²⁵⁴ 1829-ben a Magas Porta és Oroszország Drinápolyban békét kötött. Ez a békeszerződés véget vetett a török kereskedelmi monopóliumnak, lehetővé tette, hogy a dunai román kikötőket a nyugati kereskedők akadálytalanul felkeressék. A Nyugat felé irányuló gabonakivitel hatására megindult az agrárszektor radikális átszervezése az exportorientált gabonatermelés javára. A nyereséges gabonaművelés elsősorban a nagybirtokos bojárok hasznát szolgálta. A békeszerződés értelmében Moldva a szultán szuverenitásának megtartása mellett cári protektorátus alá került. Az

²⁵¹ Többek közt jól kutatták ezt Sugár; Murgescu 1999a; Schaser; Kortepeter és Runciman.

²⁵² Zach 1992 az államról és az államvezetőkéről Moldvában és Havaselvén a 17. században. Arens 2001 a havaselvi vajda, Radu Șerban bukásának példája kapcsán (1602–1610/1611). Fischer 1911, 209–221.

²⁵³ Példa ehhez Sulzer munkája. A Habsburg–Monarchia számára készített dunai fejedelemségekről szóló beszámolókról 1774–1812 között részletesen Heppner.

²⁵⁴ Maier, 13–35.

orosz tisztviselők és tisztek számos Nyugat-Európából és a péteri hagyományoktól áthátolt Oroszországtól átvett technikai és törvényhozói újítást kezdeményeztek, így az 1830-as évek elején megalkották az ország új alkotmányát és egyben polgári törvénykönyvét, a *Szervezeti Szabályzatot* (*Regulamentul Organic*).

A parasztság iskolai hálózatot kezdtek kiépíteni, és ebben már kezdettől fogva egyöntetűen román oktatási nyelv érvényesült, és ez kihatott a majdnem kizárólagosan paraszti moldvai magyar lakosságra, asszimilációját hosszú távon segítette elő.

Romániában

Mindkét dunai fejedelemség fiatal, számszerűen kicsiny, de nyugatias elitje ügyes diplomáciai tevékenységgel 1857 és 1861 között elérte a két román állam egyesülését önálló fejedelemséggé, amely a Német Birodalomból behozott, katolikus Hohenzollern dinasztia alatt valósult meg (1866-1947) 1878-ban kiharcolta a Magas Portától a szuverenitást, és 1881-ben királysággá tudott emelkedni.

Az egymást váltó monarchikus, liberális, nacionalista, fasiszta, kommunista és demokratikus rezsimek és az egymással konkuráló ideológiai rendszerek törekvései ellenére máig sem sikerült megoldani Moldvában a vidék alulfejlettségének a korai újkor óta krónikus problémáját, és alapvetően ez magyarázza a moldvai magyarok archaikus, óeurópai mindennapi kultúrájának és életvilágának fennmaradását.²⁵⁵

A Vatikán 1883-ban, illetve 1884-ben szervezte meg a római katolikus missziós püspökségeket Bukarestben és Jászvásárt. Ezek mind a mai napig fennállnak és jelentős befolyást gyakorolnak a katolikus moldvai magyarok fejlődésére. (Lásd ehhez részletesen a 3. fejezetet).

Az első világháborúban a moldvai magyarok települési területe 1916 végétől 1918-ig fronttá vált. A katolikusok és az ortodoxok egyaránt kötelező katonai szolgálatot láttak el. A moldvai csángókat ezáltal a magyarországi magyarok ellen vetették be. Az I. és a II. világháború folyamatait és hatásait a moldvai csángók asszimilációjára közelebbről még nem vizsgálták. A II. világháború alatt és után több, egymással gyakran sok vonatkozásban egybehangzó terv készült magyar és román részről arra, hogy a moldvai csángóknak legalább egy részét magyar államterületre telepítsék, de néhány száz személytől eltekintve ez a terv nem valósult meg. Magyar részről a főérv az áttelepülés ellen az volt, hogy nem szabad precedenst teremteni arra, hogy Románia kiűzze Erdélyből a magyarságot, amit egyébként 1944 őszén, igaz sikertelenül, de megkíséreltek.²⁵⁶

Néhány éven át (1947-1956) egyes csángó községekben időnként különböző típusú és változó színvonalú magyar iskolák működtek. Ezeket a kommunizmus szellemében felállított iskolákat, amelyeket a romániai sztálinisták hangsúlyos moszkvai felszólításra hagytak jóvá, a mélyen vallásos csángók alig fogadták el. Elfogadták azonban – részben kényszer hatására – hogy a jászvásári egyházkerületben a moldvai egyházzöldözés beszüntetése után, nemzeti kommunisták által túrt és támogatott lelkipásztorok működjenek, akik ebben a régióban a diktatúra kényszerapparátusának fontos részét alkották. Az 1960-as évektől kezdve a lelkipásztori munka tudatosan kizárólag román nyelven folyt.

A nagy pünkösdi csíksomlyói zarándoklat²⁵⁷ egyike az erdélyi magyarok, a gyimesi és a még el nem románosodott csángók kevés hagyományos találkozóinak. A Keleti-Kárpátokban, a gyimesi

²⁵⁵ Például Maier, 13–35.

²⁵⁶ Vincze 2002, 59–65. Néhány beszámoló: *Revízió vagy autonómia?*; Gál/Gajdos–Balogh/Imreh.

²⁵⁷ A zarándoklat jelentőségéről lásd Prinz 2003, Lengyel 1987a, b; Tánczos 1999, 42–54.

települési területhez közel különböző identitásmintákat hordozó emberek találkoznak. A moldvaiak számára itt lehetőséget nyílik a modern magyar önértelmezés megismerésére. Itt mindenekelőtt az igen különböző vallásosságból s annak külsőségeiből adódnak problémák. A moldvaiak előtt ezen a helyen számukra ismeretlen, modern katolicizmus nyilvánul meg, a modern zárándoklati helyek összes ismertetőjével. Vallási ünnepeik számos régi képzete ellentmondásban áll ezzel. Közülük sokan – a nagy rendezvényektől eltekintve – a többi katolikus számára néha furcsa, sőt pogánynak tűnő rituálét gyakorolnak. A moldvai római katolikus papok régóta törekednek e zárándoklatok látogatásának megakadályozására.

1989 után is folytatódnak – számos országos és nemzetközi fórumhoz felterjesztett beadvány ellenére – a kényszerrendszabályok, amelyek itt kiváltképp feltűnőek és a mai Európában egyedülállóak. Az intézkedéseket a jászvásári és bukaresti egyházkerület katolikus klérusa a csángók még el nem románosított része ellenében foganatosította. Ez a szóban forgó rész a moldvai csángóknak kb. 25%-a, mintegy 62 ezer ember.²⁵⁸

Belső viszonyok

A történeti Moldvában az ortodox egyház volt a legfontosabb identitásképző elem a vajdák udvara, a bojárok és a román (a későbbi Bukovinában a keleti szláv) paraszti és állattenyésztő társadalom számára is. A 14. század második felében és a 15. század elején a konstantinápolyi ökumenikus patriarkátus mind a két fejedelemségben, Moldvában (1401) és Havaselvén (1359) egymástól független ortodox egyházi szervezetet létesített. Az ortodox kolostorok a korai újkor folyamán adományozás és vásárlás révén a legnagyobb földbirtokosok lettek, mindkét román országban az összterületnek mintegy egyharmada került a birtokukba.²⁵⁹ A fejedelemségek világi és egyházi elitje, mint a bizánci kultúrkör része, egészen a 19. század közepéig szellemileg és kulturálisan szinte kizárólag az Oszmán Birodalom és Oroszország ortodox világa felé orientálódott. Köztudott, hogy a Magas Porta és az isztambuli ökumenikus patriarchátus területén az ortodox kolostorok nagyvonalú pénzügyi támogatásban részesültek. Az egész keresztény ortodox világot csak alig érintette a reneszánsz, a humanizmus, a reformáció, a felekezeti szabadság érvényesülése és a felvilágosodás, tehát mindez, ami nyugati kultúrkörben hatékonyan tudott kibontakozni.²⁶⁰ Az ortodoxok eredményesen tudtak védekezni a reformációs törekvések alkalmi előrenyomulása ellen, amelyek Johannes Baszilikosz Heraklidesz vajda (1561-1563) udvarában érvényesültek, és el tudták hárítani a katolikus papok szórványos katolizációs vagy egyházi uniós kísérleteit, amelyek a fejedelmek megtérítésével akartak cél érni.²⁶¹ Az ortodox egyház mindkét dunai fejedelemségben a 17. század végén vezette be a román nyelvet először, mint hivatalos írott és liturgiai nyelvet, az óegyházi szláv és görög mellett. Egyedüli hivatalos és egyházi nyelvvé a román csak 1821 után tudott emelkedni, végérvényesen pedig Cuza fejedelem (1859-1866) reformkorszakában.

Az ország lakosságának nagy része a 18. század végéig a Szeret/Siret-től nyugatra fekvő településeken élt. Ettől keletre a lakosok messzemenően védtelenül ki voltak szolgáltatva a kozákok, a krími és a nogáj-tatárok támadásainak. A Szeret/Siret-től nyugatra eső területről bevándorló népesség természetesen átvette a félnomád kunok életmódját. A kunok megtartották

²⁵⁸ Tánczos, 228–275. használható és alapvető tanulmány a moldvai csángók számának komplex problematikájáról.

²⁵⁹ Maier, 13–35. ; Runciman; Schaser. Sulzer jól mutatja be a 18. századot.

²⁶⁰ Runciman; Völkl; Zach 1977; Pozsony 2002a, 89–90.

²⁶¹ Zach 1977; Pozsony 2002a, 89–90. Különösen jelentős volt a jezsuita Barto Bruti munkája és befolyása 1587–1592 között a jászvásári fejedelmi udvarban: M. C. M. O. I. Nr. 8.–23.

életmódjukat az ortodox kereszténységre való áttérésük után is, ami lassú nyelv-és identitásváltoztatással járt. Figyelmet érdemlőek ebben az összefüggésben a 15. századi Jan Długosz lengyel krónikás adalékai a tatároktól kölcsönzött harci szokásokról. Tatárok, havaselveiek és moldvaiak, akiknek Długosz nagy fokú mozgékonyt tud tulajdonítani, a 15. században Lengyelországban és Litvániában speciális egységekbe szerveződtek.²⁶² A politikai és művelődéscsoportjai összefüggésben szempontjából is mindkét dunai fejedelemségben alapvető jelentőségű – egészen a 19. századig – az ideiglenes letelepedés, és ez részben még a moldvai magyarok világát is jellemezte.²⁶³

A történelmi Moldvában és kisebb mértékben a havaselvei fejedelemségben – éppúgy mint minden más környező kultúrtájban – több etnikum alkotta a lakosságot. A középkori Moldvában egymás mellett éltek románok, túlnyomórészt a bojárok osztályából, továbbá állattenyésztők, erdő – és földművelők voltak, német, görög, örmény és magyar kereskedők és kézművesek, valamint magyar és szláv, s csekélyebb számban német parasztok. A cigányok különböző mesterségeket űztek, valamint görögökkel és románokkal együtt mint szolgák a gazdag bojárok és vajdák udvaraiban éltek.²⁶⁴ A 19. század folyamán számos zsidó vándorolt be a cári Oroszországból és a felosztott Lengyelország területeiről. A zsidók jogilag nem voltak egyenrangúak a keresztényekkel, és csupán 1919-ben kapták meg a honosságot. Egészen a 19. század végéig ők alkották a városi lakosság zömét, és így ők tudták csak a fejlődésnek induló városok legjobb esetben is kezdetlegesen létező etnikailag román polgári társadalmában az úrt kitölteni, s ez a helyzet a második világháborúig jellemző maradt.

A Havaselvei Fejedelemség területén a 15. századig éltek kun identitású népességcsoportok. A magyar korona által a 13. században a Kárpátoktól délre és a – későbbi olténiai – szörényi bánóságban letelepített magyar és székely határőrök a 15. századig nyelvi és felekezeti változáson mentek keresztül: románok és ortodoxok lettek. Jól bizonyítja jelenlétüket a számos magyar hely- és dűlőnév.²⁶⁵ A szász lakosság az általuk 1300 körül alapított Câmpulung/Langenauban, a 14. században a havaselvei vajdaság első fővárosában, a Déli-Kárpátok lábánál, csak a 18. században oldódott fel a román etnikumban.

Havaselveken a korai újkorban a görögök, magyarok és szászok mellett bolgárok és cigányok is találhatók, akik néhány speciális hivatási ágban, mint zöldségtermelők, kovácsok dolgoztak, vagy – a moldvai szolgaszemélyzethez hasonló sorban – a bojárok vagy a vajdák udvaraiban működtek nagyobb számban.²⁶⁶ Közelebbről vizsgálva nem tekinthető helytállónak a modern Kelet-Európa-kutatók nagy részének azon 19. századból örökölt álláspontja, mely szerint a középkori és újkori moldvai és havaselvei vajdaság politikai, kulturális és etnikai jellege a lehető leghomogénebb módon román.

A „csángó” fogalom (rom. Ceangău, ném. Tschangonen) a moldvai magyarság jelölésére csak a kései 18. században alakul ki. Ez mostanáig lényegében az idegen megjelölésére szolgál a politikában és a tudományban. Az 1992. évi, illetve a 2002. évi népszámláláskor csupán 2165,

²⁶² Długosz, 308–309. (1359) Ő itt számtalan magyart is megemlít, akik a havaselvei fejedelemség területén éltek; 438–439. (1422); 449. (1429); 460. (1431); 464. (1432); 566. (1467).

²⁶³ Benda 1988; Fischer; Schaser; Források: MCMO. I.–II. Ebben részletesen megtalálhatók Quirinis püspök beszámolóit 1599–1605-ből, továbbá Marcus Bandinus (1644–1649), Vitu Pilutios (1682) és (1686) és Jakub F. Dluski (1683) beszámolóit.

²⁶⁴ Weczerka 1960; Benda 1988; Fischer.

²⁶⁵ Lásd ehhez Mikecs 1941; Mikecs 1943; Elekes 1941.

²⁶⁶ Candea; Sulzer.

illetve 1370 személyt ismertek egész Romániában nemzeti értelemben csángóként. Csángókként megjelölt csoportok élnek Moldván kívül is:

1. Gyimesi csángók: Gyimesen/Ghimeş, a Keleti Kárpátokban megtelepedett katolikus magyar népcsoport (kb. 15 ezer személy)
2. Hétfalusi csángók (Siebendörfer/Săcele), kik a Brassótól /Braşov, Kronstadt délkeletre elterülő barcasági kistrégióban élnek (Burzenland, Țara Bîrsei), és az evangélikus egyházhoz tartoznak.
3. Hunyad megyében (Judeţul Hunedoara), mint Erdély középső déli részében van néhány falu csángó lakosokkal, akiket 1883-ban az akkori magyar kormányzat településpolitikai meggondolásokból erre a többségében románlakta területre telepített át Moldvából.
4. Magyarországon él néhány ezer csángó vándormunkás, és vannak néhányan, akik az 1940-es években ide áttelepült kevés moldvai csángó utódai.
5. Ezt a négy csoportot modern értelemben magyaroknak tekintik.
6. Jelenleg mintegy 70 ezer román identitású római katolikus él Erdélyben. Nagy részük, mintegy 50 ezren moldvai csángó, akik Ceăşescu idején az iparosítási és letelepedési rendszabályok alapján Erdélybe jöttek. Ezeknek az embereknek nagy része nyelvére és identitására nézve teljesen elrománosodott, és a magyar kisebbség sem tartja őket nemzetük részének.

Függelék: népességi statisztika²⁶⁷

Magyarok Moldvában

16. sz. kezdetén:	kb. 25–30. 000
1591:	kb. 15.000
1646:	5577
1696:	2799
1744:	5500
1807:	21.307
1859:	52.811
1912:	97.771
1930:	109.953
(az összes katolikus száma Moldvában /Besszarábia és Bukovina nélkül)	
1992:	240.038
(az összes katolikus száma Moldvában)	
2002:	243.345
(az összes katolikus száma Moldvában= kb. 5,4%-a Moldva összlakosságának).	

²⁶⁷ Tánczos 2002; Táblázatok 123, 127. Értékes forrás a magyar nyelv elterjedéséről a késő 19. században a jászvásári osztrák alkonzul Stefan Lippert von Granberg beszámolója. Lásd: Gecsényi. A romániai katolikusokról adatok találhatóak Netzhammer püspök a K. U. K. külügyminiszteréhez, Czerninhez intézett 1918. I. 27-én kelt memorandumában. Lásd: Netzhammer II. 1525–1533. különösen az 1527.

2. Kutatástörténeti mozzanatok, kutatási feladatok

A kutatástörténet számára a moldvai katolikusokról szóló érdemi munkák immár német nyelven is hozzáférhetők,²⁶⁸ főleg itt szólnunk róluk. Ezen a helyen inkább a kérdéskör historiográfiáját kell megvilágítanunk, hogy megkönnyítsük a moldvai katolikusok szerepének elhelyezését Magyarország és Románia kapcsolatrendszerének történetében. A kisebb-ségek kutatása Kelet-Európában mind a mai napig politikai kérdés, ennek megfelelően erősen befolyásolja a kutatást. A kutatástörténetnek itt a mindenkori történetpolitikai háttérrel kell megvilágítania. Ehhez további forrásokat és irodalmat kell megszólaltatni, amelyeket eddig nem, vagy alig méltattak figyelemre.

Első pillantásra is látható, hogy a moldvai katolikusokra vonatkozó munkák száma nagy, és még terjedelmesebbek az elmúlt évtizedben a különböző színvonalú publicisztikai művek.²⁶⁹ Ha behatóbban vizsgáljuk a kérdést, feltűnő, hogy túlnyomó többségben vannak a magyar munkák, s az utóbbi időben a román munkák száma is nő.²⁷⁰

Más anyanyelvű kutatóknál megállapítható bizonyos visszafogottság és valamiféle mélységes tudatlanság. Úgy tűnik, hogy ebben a körben az az uralkodó felfogás érvényesül, mely szerint a csángó-kérdés „tipikus kelet-európai nemzetiségi polémia”, amelyből lehetőleg ki kellene maradni.²⁷¹ Ennek a magatartásnak a következménye a kutatási eredmények igen hiányos recepciója. A téma ezáltal valójában egy exkluzív román–magyar diskurzussá alakult, annak összes gyengéjével.

A jelen tanulmány feladata az, hogy minden polémián túl perspektívákat nyisson, és hogy kellő figyelmet ébresszen e fontos problémakör iránt. A csángók példája lehetővé teszi a különböző tudományos diszciplínák számára – amint arra a későbbiekben rámutatunk –, hogy egészen új módon közelítsék meg az európai praenacionális csoportképződéseket, mint történelmi jelenség megértését; a csángók világának tanulmányozása révén ugyanis nemcsak a magyar és a román történelembe nyerünk bepillantást, hanem sokkal inkább az európai múltba. Jóllehet a moldvai katolikusokat illetően számos forrással rendelkezünk,²⁷² melyek kulturális és településtörténetük rekonstrukciójának lehetőségét biztosítják.²⁷³ A kutatók zöme tájtörténeti, nyelvtudományi és néprajzi szempontokból indult ki. Ezeken a területeken a

²⁶⁸ Benda 1988, 40–51. A régebbi szakirodalomhoz hozzávehető Mikecs 1941 330–398. bibliográfiája. Egy újabb, nagyon átfogó, a publicisztikát is magába foglaló bibliográfiát kínál: Halász 1995.

²⁶⁹ Mint például a magyarországon terjesztett Daczó Árpád munkái a csíksomlyói búcsúról és a csángókról, mindezt ő egyes magyarországi körökben elterjedt történetiellen, ráadásul ezoterikus-népies sumérideológiával is összekapcsolja.

²⁷⁰ Tekintettel a nyelvi határokra, itt meg kellene említeni a rendelkezésre álló nyugati szakirodalmat is.

²⁷¹ Egy a kevés kivételekből Baker 1997, Baker 1996.

²⁷² Elsősorban itt a két forráskötetet (Benda 1989) kell megemlíteni. Ezek túlnyomórészt 16. és 17. századi forrásokat tartalmaznak. Egy 18. sz. folytatáson jelen pillanatban Budapesten dolgoznak. Ugyanakkor a régebbi román forrásgyűjtemények is gazdag anyagot tartalmaznak.

²⁷³ Benda ezt világosan bizonyítja forráskiadásához írt bevezetőjében Benda 1988. Benda 1987 teljes helytörténetet is sikerül ezzel az anyaggal a már régen eltűnt településről, a Dnyeszter menti Csöbörösökről is felmutatnia. Még régebbi tanulmányok mint például Mikecs 1941, 1943 jól dokumentált helytörténeti képet adnak.

magyar kutatás egészen jelentős teljesítményt mutatott fel.²⁷⁴ Az elmúlt szocialista korszakban a téma Romániában éppúgy nem volt kíváncsi, mint Magyarországon, ezért nemzetközileg ismert történész alig foglalkozott vele.²⁷⁵ Következésképpen, az idegen nyelv ismeretével (a román és a magyar nyelven kívül) rendelkező kutatók, valamint a nemzetközi kapcsolatok száma alacsony volt. Külföldi levéltárakban a munka szinte lehetetlennek bizonyult.²⁷⁶ Emiatt különösen a történeti kutatást hanyagolták el.

A tudományos nyilvánosság érdeklődése a moldvai magyarok iránt a 18. században ébredt fel. A modern nemzetté válás folyamán a rendi identitástudat lassan nemzetivé változott. Az érdeklődők egyenlőre még igen szűk köre a 19. század végéig különösképpen a csángók eredetével foglalkozott.²⁷⁷ Az egyre jelentősebbé váló nyelvtudományi kutatás ezzel szemben az eredetet inkább az erdélyi kivándorlással magyarázta. Mint Európa többi részében is, a nemzeti kérdés legkésőbb az első világháborút lezáró határmegvonások időszakában egyre inkább bel-és külpolitikai hatalmi eszközzé vált. Akkor kezdtek el a magyar nyilvánosság szélesebb körei érdeklődni a csángók iránt, amikor is a publicisztikai irodalomban a moldvai magyarok nyomasztó helyzete az új nagyromán államban témává vált. A kor szellemének megfelelően túlnyomórészt nyelvsziget–néprajzi kutatást folytattak. Mindazonáltal sikerült lényeges haladást elérni mind a történeti források gyűjtésében, mind a rendszeres területkutatásban.²⁷⁸

Míg a magyar utazók a moldvai csángókat csak a 18. században fedezték fel lassan újra,²⁷⁹ ezek a moldvai románok számára mindig ismertek voltak. A moldvai krónikások, mint Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, vagy Dimitrie Cantemir semmi kétségük nem volt a moldvai katolikusok eredete és anyanyelve iránt, s számos helyen említik őket.²⁸⁰ A moldvai mezőgazdaság jellemzésékor sohasem hagyták ki a csángókat, mint kitűnő földművelőket; szabad parasztokként²⁸¹ ugyanis jelentősen hozzájárultak az udvar bevételeihez. Cantemir írja róluk a 18. század elején: „Igazi moldvai parasztok nincsenek, akit találunk, az orosz vagy erdélyi, vagy ahogyan nálunk nevezni szokás, magyar eredetű. [...] Mert a magyarok római katolikus vallásukhoz mereven ragaszkodnak, szintúgy anyanyelvükhöz is”²⁸². Vezető román történészek is, mint Radu Rosetti,²⁸³ Nicolae Iorga²⁸⁴ vagy Gheorge I.

²⁷⁴ Különösen az újabb tanulmányok a jobb minőségűek, lásd Halász 1994 összefoglalóját. Ebben a tanulmányban különösen a történelmi aspektusok figyelemreméltóak.

²⁷⁵ A szocialista testvériség dogmája a virulens problémákat csak felületesen leplezte el. Ily módon vált a romániai magyar kisebbséggel való bánásmód a magyarországi Párt és az ellenzéki mozgalom fő diskurzusává. A csángók életének tudományos kutatására tulajdonképpen csak az ártalmatlannak vélt antropológia terén lehetett vállalkozni.

²⁷⁶ Jellemző ehhez Benda forráskötetének kalandos keletkezéstörténete, lásd Benda 1990.

²⁷⁷ Két elmélet uralkodott. Egyik a kún eredet gondolata, amelynek hívei a türk eredetű kúnokat magyarul beszélőnek tartották. A másik elképzelés azokról a magyarokról szólt, akik a honfoglalás előtt a Kárpátmedencén kívül maradtak. Ez olyan magyar településkontinuitást jelentett volna, amely a 9. századi honfoglaláson túlmutatott.

²⁷⁸ Ehhez például Domokos 1931 és Lükő 1936 kutatásai jelentősek.

²⁷⁹ Elsők között Zöld Péter 1783a, 1783b.

²⁸⁰ Ureche 1934, Cantemir 1973, Costin 1983, Ion Neculce 1968.

²⁸¹ A román kifejezés – *răzeș* – a szabadparasztra, a magyar *részes*ből származik. Úgy tűnik, hogy eredetileg a csángók alkották ezt a privilegizált réteget.

²⁸² Cantemir 1771, 273.

Năstase²⁸⁵ ismerik a moldvai katolikusok eredetét. „Románia Nagy Földrajzi Szótára” egészen magától értetődően írja le részletesen az egyes csángó településeket népességi statisztikai adataikkal együtt.²⁸⁶ A Romániában széles körben ismert történelmi regények, mint Mihail Sadoveanu művei is, szintén beszámolnak a moldvai katolikusokról.²⁸⁷ A csángók viták tárgyát képezték a 19. század közepén tartott román országgyűléseken is.²⁸⁸ Ezt a felsorolást még sokáig folytathatnánk.²⁸⁹ Minket azonban inkább az érdekel, hogy Romániában mikor, miért és milyen érvektől kísérve következik be az a szemléletváltás, amely eredményeképpen a mai álláspont erőteljesen vitatja a moldvai katolikusok mindenkori magyar kötődéseit.

Kiindulópontként a bukaresti és a jászvásári római katolikus egyházkerületek alapítása (1883–1884) kínálkozik. A következő fejezetekben pontosan részletezni fogjuk, hogy miként foglalt el a klérus csakhamar határozottan román nacionalista pozíciót, beleértve a hívők etnikai azonosságának átértelmezését is. A csángó-kérdésben tanúsított mai román álláspontok számára a következő két időszak is jelentőséggel bír. Először az 1940-es évek áttudományos fajkutatásai, ezek során a vérvizsgálatokkal a csángókat úgynevezett „katolikus vérű románok”-ként próbálták meghatározni.²⁹⁰ A történeti érvek itt világosan háttérbe szorultak.

A második időszakot egy posztumusz publikáció harangozta be. A moldvai tanító és pap, Dumitru Mărtinaș (meghalt feltehetően 1978-ban) állítólagos műve, amelyet 1985-ben nagy példányszámban tettek közzé,²⁹¹ máig meghatározza Romániában a diskurzust.²⁹² Bár első pillantásra felismerjük benne a nacionalista Ceaușescu-rendszer szolgálatában fogant otromba propagandairatot, ez a könyv mégis rövid időn belül a mai román álláspontok alapjává vált. Mărtinaș maga egy románná lett csángó családból származott, szerzősége azonban vitatható. Írását halála után Ion Coja és Vasile M. Ungureanu kommentárokkal ellátva adták ki. A csángó-témában azzal a kampánnyal összefüggésben, amelyet a romániai állambiztonsági körök fejtettek ki a Magyarországon kiadott *Erdély története*²⁹³ ellen, sok polémikus írás született.²⁹⁴ A Mărtinaș-elmélet töretlenül fennmaradt a Ceaușescu-rendszer összeomlása után, sőt még tovább terjedt.²⁹⁵ Tudományos körökben nem kétséges e munka egészében

²⁸³ Rosetti 1905.

²⁸⁴ Iorga 1915, Iorga 1916.

²⁸⁵ Năstase 1934–35.

²⁸⁶ Lahovari, 1898–1904.

²⁸⁷ Példa erre a *Nicoară Potcoavă* regény német fordítása, Sadoveanu 1971, 50, 512.

²⁸⁸ Demény 1999 részletesen beszámol erről.

²⁸⁹ A magyar kutatók természetesen szívesen fordulnak ehhez az irodalomhoz, Gazda 2002. Módszeres feldolgozás azonban még mindig hiányzik.

²⁹⁰ Német nyelven Râmneanțu 1944. Lásd még Caitar.

²⁹¹ Mărtinaș 1985.

²⁹² Közben több fordítás is a piacra került, az angol verzió: Mărtinaș 1999. Különösen jellemző az olasz fordítás, amely a Ferences-rend egyik kiadójánál már 1987-ben megjelent: Mărtinaș 1987.

²⁹³ A háromkötetes *Erdély története* 1986.

²⁹⁴ Például, Coja 1987.

²⁹⁵ Lásd ehhez: Bucur 1997.

dilettáns volta. Kétségtelen a csángók román eredetéről szóló források hiánya. Mărtinaş szerint a csángók a magyarosítás és katolizálás elől menekülő erdélyi románok voltak. Mégis egyértelmű, hogy e propagandakönyv közlése kultúrtörténeti perspektívából igazán jelentős fejlemény.

Mărtinaş elmélete az első és eddig egyetlen kísérlet arra, hogy román nemzeti csángó identitást a modern román nemzeten belül megalapozzon. Eddig a csángókhoz kétféle „szégyenfolt” tapadt, nevezetesen magyar eredetük és katolikus hitük. Mi több, Mărtinaş a csángókat a masszív magyarosítási kísérletek áldozataiként a román identitás középpontjába helyezi.

A Mărtinaş-jelenséget tekinthetjük úgy, mint az együttélésből adódó kölcsönös kapcsolatok eredményét. Ezek a kapcsolatok egyfelől az elrománosodott helyi katolikus klérus azon törekvései, hogy helyet vívjon ki magának a román nemzeten belül, valamint a Légio/Vasgárda totalitárius népi ideológiája és a kommunista erőszakszervezet között állnak fenn. A moldvai katolikusok mai elrománosodott szellemi elitje pontosan ezekben az évtizedekben alakult ki.

A csángók román eredetelméletének tarthatatlansága mindazonáltal a románná lett moldvai katolikusok krónikus, hosszantartó problémájának bizonyult. Így problematikus számukra mindenféle érintkezés a történeti forrásokkal. A klérus részéről ezért gyakran egyedül a katolikus intézmények történetét állítják a középpontba, s nem magukét a hívőké és etnikai eredetüket. Itt a hely- és a személynevek román megfelelői fordulnak elő. E magatartást a csángó-kérdésben azonban még szélesebb összefüggésekbe helyezhetjük. A Mărtinaş-tézisek képviselői, akik gyakran az utóbbi évtizedekben elrománosodott családokból, községekből és tájakról származnak, más intellektuális román körökkel együtt közösen egy olyan anakronisztikus teóriát terjesztenek a románok eredetéről, mint a székelyek román származásának „elmélete”. Ez a koncepció szintén az 1930-as évekből származik.²⁹⁶ Közös fórumuk a populista PRM²⁹⁷, amely a Dumitru Mărtinaş–Társasággal 1998 óta minden júliusban konferenciát rendez Marosfőn/Izvorul Mureşului. E rendezvények fő témája a liberális társadalmi rendszer és a kisebbségi jogok korlátozása, valamint a Székelyföld telepítéspolitikai és építési rendszabályok általi további elrománosítása. Szintén taglalják és üdvözlik a székelyek „visszarománosítását”. A Nagyrománia Pártjának ismert nagyságai mellett részt szokott venni még a rendezvényen a jászvásári katolikus klérus, a Dumitru Mărtinaş–Társaság, a Kovásznai és Hargitai Európai Tanulmányok Központja. Ez hasonlóképpen extrém jobboldali radikális körökből kerül ki, mint Maria Cobianu-Băcanu, vagy az 1980-as években nemzeti kommunista, most pedig éppen populista Ioan Lăcătuşu. Rajtuk kívül jelen vannak még a román rendszer magas rangú tagjai, továbbá néhány külföldi is a nyugati államokból.

A magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik. A magyar, a finn és az észt mellett több, a mai Oroszországban beszélt nyelv is ennek a nyelvcsaládnak a tagja.²⁹⁸ Ezek az inkább csupán kisszámú népesség által beszélt nyelvek és beszélőik kultúrája a finnugor nyelvtudomány kutatásának tárgyát alkotják. Éppen a kis népek kínálnak kiváló összehasonlítási lehetőséget a csángókkal. Rájuk is gyakran jellemző a praenacionális identitás, és ők is ki vannak téve egy modern nemzeti identitás vonzásának, nevezetesen az oroszokénak. Nem

²⁹⁶ Ehhez Opreanu 1939, Popa–Lisseanu 1941.

²⁹⁷ Nagy-Románia Párt / Partidul România Mare

²⁹⁸ Ilyenek a vogul, az osztják, a szürját és a cseremis nyelv; többek közt erre vonatkozik Hajdu/Domokos 1987.

utolsósorban a nyelvfejlődés kínál jó összehasonlítási lehetőségeket. Az utolsó finnugrista, aki ezt a párhuzamosságot felismerte, a finn Yrjö Wichmann volt, akinek 1906–1907-ben végzett terepmunkálatai a csángó nyelvjárás tekintetében máig irányadóak.²⁹⁹ Azóta nem történt összehasonlító vizsgálat. Wichmann közreadott írásai túlnyomórészt nyelvi anyagot tartalmaznak, hagyatékában megtalálható expedíciós naplója is, amely szintén tartalmaz tájtörténeti feljegyzéseket. Éppen moldvai tartózkodásának idején, 1907 márciusában tört ki ott a nagy parasztfelkelés, amelyet Wichmann a helyszínen élt át, mivel a felkelésben a csángó falvak is részt vettek. Feljegyzései ezáltal bepillantást engednek a konfliktusok magyar vonatkozásaiba.³⁰⁰ A 42 csángó település nemzetiségi-, nyelvi és vallási viszonyaira vonatkozó információi is jelentősek.³⁰¹

A cári Oroszország mint az Oszmán Birodalom ellenlábas azzal az igénnyel, hogy a balkáni népek protektora is legyen, szoros figyelemmel kísérte a dunai fejedelemségek fejlődését, sőt a 18. és 19. században gyakran hosszabb ideig meg is szállta azokat.³⁰² Ennek ellenére az ismétlődő és hosszan tartó, szoros orosz-román kapcsolatokra vonatkozó szakirodalom rendkívül szegényes. Alapvető oka ennek a román értelmiség erős ellenszenvére Oroszország iránt. A román nemzetállam kialakítása idején az ország elitjének a többsége politikailag és szellemileg elfordult az orosz protektorátustól.³⁰³ Az új állam modernizációja egyedül a nyugati intézmények és politikai modellek gyors átvételén alapult, ami a saját, Oroszország által erősen befolyásolt hagyományoknak a háttérbe szorításával járt. Azontúl még a román nyelvben oly jelentős szláv elemeket és a szláv nyelveknek a románra gyakorolt hatásait is tagadták. Egyedül a románok latin eredetéről kialakult koncepció szolgált orientációs keretként.³⁰⁴

Az orosz közigazgatási hivatalnokoktól megkövetelték a dunai fejedelemségek viszonyainak pontos ismeretét. A hátrahagyott irattömeg éppúgy, mint a számos kiadott forrás, hozzáférhető, de alig hasznosították őket.³⁰⁵ Itt lenne az alkalom, hogy megvizsgáljuk e dokumentumokat a moldvai katolikusok vonatkozásában. A magyar csángó kutatás e téren még alig lépett a kezdeti stádiumba. Emellett számos orosz eredetű nyomtatott útleírás is rendelkezésünkre áll Moldváról és Havaselveről³⁰⁶, amelyekből hasonlóképpen sok információt nyerhetünk a csángókra vonatkozólag.

Hasonló dolgok érvényesek e korszakban a Habsburgok közvetlen befolyásáról a dunai fejedelemségekben.³⁰⁷ Ebből az időből számos leírás és irat maradt fenn.³⁰⁸ Még a könnyen

²⁹⁹ Wichmann 1936.

³⁰⁰ Ehhez, Wichmann 1936, IX–X. hagyatékáról XI. old.

³⁰¹ Wichmann 1936, VII–IX.

³⁰² 1739 Moldva megszállása, 1769–74 Moldva és Havaselve megszállása, 1788–1791 újbóli megszállás, 1806–12 ismét megszállva, 1828–1849/53 Oroszország protektorátusa, 1806–12 Besszarábia megszállása, amit az Oroszországhoz való csatolás követ.

³⁰³ Ehhez lásd Farca 1992 disszertációját gazdag irodalmával; Schmidt a dákoromanizmus kialakulásáról 1918-ig.

³⁰⁴ A szláv nyelvkontaktusok problematikájához lásd Tornow 2001; Schmidt.

³⁰⁵ Lásd Farca 8., 10.

³⁰⁶ Lásd az átfogó irodalomjegyzéket: Farca 1992.

³⁰⁷ Így volt Olténia 1717–39 között és Bukovina 1774–5-től a Habsburg-Monarchiához csatolva, 1788–91 között Moldva és Havaselve bizonyos részeit újból elfoglalták, ugyanúgy 1853–56-ban.

hozzáférhető németnyelvű úti beszámolókat sem értékelték eddig rendszeresen.³⁰⁹ Az első világháború idejéből származó jelentések, a moldvai csángók településterületéről mint harci övezetről, felvonulási- és megszállási területről, melyek részben igen meglepőek, még feldolgozásukra várnak.³¹⁰

Van még további sokat ígérő forráscsoport, amelyet mindeddig nem vettek figyelembe. A dunai fejedelemségek évszázadokon át az Oszmán Birodalom közvetlen hatalmi szférájába tartoztak. Az oszmán-törökök számára az alattvalóik közötti fontos felekezeti különbségek miatt várható, hogy a megfelelő forrásokban ebben a vonatkozásban is találni anyagot. Emellett az Oszmán Birodalom számos, nyugati megfigyelők által készült leírását emelhetjük ki. Azokban is számíthatunk a moldvai katolikusokra vonatkozó jelentős adatokra. De még maguknak az ismert magyar nyelvű műveknek, például Fényes Elek statisztikai monográfiájának³¹¹ e népcsoportra vonatkozó adalékait is eddig csak ötletszerűen hasznosították.³¹² Éppen a 19. században emelkedett meg lényegesen az európai Törökországról szóló közlemények száma. Ennélfogva természetesen a dunai fejedelemségekről is tüzetesen beszámolnak a népeségi viszonyok szempontjából. Így G. Lejeannál egy térkép is található, a csángó települések megjelölésével.³¹³

A csángó-kutatásnak további, eddig alig feltárt területe az archeológia. Itt nem a honfoglalási időszak előtti régészetre gondolunk (a 9. évszázad végéig)³¹⁴, amikor magyarok a későbbi Moldvába települtek, hanem a középkori és újkori archeológiára. A moldvai katolikusokról szóló számos forrásban tesznek említést egyházi romokról, amelyeknek részben még a 19. és 20. évszázadban is láthatóaknak kellett lenniük. A mai katolikus egyházi épületek mind az újabb és a legújabb időkből erednek.³¹⁵ A legegyszerűbb terepszemlék még ma is gyakran felszíni leletekhez vezetnek. 1990-ig az ország politikai helyzete miatt rendszeres állapotfelmérésekre gondolni sem lehetett, még az igen felszínes próbaásatás is gyakorlatilag lehetetlen volt. A hazai román régészet még mindig messzemenően az inkább homályosnak mondható dák-kutatással foglalkozik, az 1989-es fordulat után sem mutatja semmiféle jelét annak, hogy elkötelezné magát ebben az irányban. Ugyanis még a jóval korábbi időszakokból is hiányoznak a megfelelő eredmények, feledésbe merült például maga Milcov/Milkó, az évszázadok óta ismert püspöki székhely is. Éppen az archeológiai kutatásnak róják fel, hogy a tudományosság fogalmának ellentmondva közel került a politikához.³¹⁶ Egy rendszeres dűlőnév-kutatás segítségével, amely eddig éppenséggel nem történt meg,³¹⁷ lehetővé válna, hogy

³⁰⁸ Heppner 1984.

³⁰⁹ Átfogóan gazdag útijelentés-listát közöl 1775-1918 között Heitmann 1985.

³¹⁰ Schmidt, 192–195.

³¹¹ Fényes 1854.

³¹² D. Mátai 2000, 494, 498.

³¹³ Lejean 1861, 36–38.

³¹⁴ Jóllehet még itt is nagy kutatási hiányosságok vannak, Fodor 1984, Fodor 1993.

³¹⁵ Adalékok a mai templomok építési idejéhez Szabó T. 1993-nál, 35–39.

³¹⁶ Itt sajnos egy tradícióról kell beszélni, ebből a szempontból. A 20. századhoz lásd még Horedt 1988. Délkelet-Európa problémáihoz lásd Wailes / Zoll 1995. Y

³¹⁷ Csupán néhány csángó falu helyneveihez fűződő kutatások állnak rendelkezésre, például: Halász 1981, 1983a, 1983b, 1886, 1987, ezek mellett természetesen a román kutatók helységnévtárai, amelyek azonban nem veszik figyelembe a dűlőneveket.

kibővítsük a történelmi településhálózattal kapcsolatos ismereteinket. Mindemellett Moldvában elmaradt a régiókutatás, mindenekelőtt a helytörténeti monográfiák hiányoznak. Míg ezt a területet az Erdélyt kutató tudósok igazán példamutatóan művelték,³¹⁸ itt csupán Dimitrie Gusti által alapított bukaresti falukutatás volt képes a két háború közötti időszakban jelentős műveket felmutatni.³¹⁹ Csak a legutóbbi időkben készült el magyar részről néhány csángó falunak a helytörténeti monográfiája³²⁰, ennél fogva a már kiadott forrásokra kell hagyatkoznunk, mert az állami és egyházi levéltárak semminő támogatást nem nyújtanak. Egyes román művek nem felelnek meg a tudományos követelményeknek, ezek inkább az állami asszimilációs politikát képviselik, mely politika a maga feladatát a csángó kultúrának a román etnikumban való történeti elhelyezésében látja.³²¹

A moldvai csángók a katolikus egyházhoz tartoznak. A vallás identitásuknak igen fontos alkotórészét képezi. Ortodox környezetben, diaszpórában élő katolikusokként egyfajta különleges helyzetben vannak az ortodoxiával fenntartott ökumenikus kapcsolatok terén. Ezáltal a Vatikán és a Ferences Rend részéről (a Rend Moldva történelmében hosszú elkötelezettségre pillanthat vissza) erős érdeklődésre számíthatnánk a csángók története iránt. Ez azonban nincs így. Mostanáig nem törődtek a csángók eredetével és történetével, jóllehet a lakosság számos beadványa fekszik a Vatikánnál, és a magyar katolikus egyházat Erdélyben, valamint Magyarországon egyre jobban támogatják. Jelentős magyar, katolikus háttérrel rendelkező csángó-kutatók³²², már a harmincas években eredménytelenül kísérelték meg a Vatikán figyelmét felhívni a csángókra.³²³ A szélsőségesen nacionalista jellegű moldvai román római katolikus egyház Rómában semmi kifogást nem emelt. Kutatástörténeti téren e jelentős körülményekről, a csángó-kérdés egyházpolitikai aspektusairól semmiféle vizsgálatra nem került sor. Ezért a következő fejezetekben egy első kísérletet teszünk ennek felvázolására. Már a kezdeti vizsgálódások egészen jelentős eredményekkel kecsegtetnek. Eddig még nem készült el a bukaresti (1883–2002) és a jászvásári (1884–2002) katolikus egyházmegye története. Sem a külföldi klérust, sem annak szellemi és társadalmi hátterét főbb vonalaiban még nem vizsgálták. Nem világos, vajon bekövetkezett-e törés valamely időpontban a moldvai katolikusokkal szembeni magatartásban. 12 évvel a fordulat után is hiányoznak az adatok a jászvásári egyházmegye és az 1989-ig tartó romániai kommunista diktatúra különleges viszonyáról. Nem tudjuk, milyen társadalmi rétegekből és a moldvai katolikus magyarok letelepedési területein belül mely fontosabb régiókból verbuválódott a helyi klérus. Minthogy az is további tabutéma, miként viselkedett a jászvásári egyházmegye külföldi és helyi papsága a 20. század mindkét irányadó totalitárius áramlata, a fasiszmus és a kommunizmus idején. A Vatikán, a román állam és a jászvásári és bukaresti egyházmegyék hármass viszonya a moldvai katolikusok kérdésében 1883 után gyümölcsöző kutatási területet nyújtana. Különleges érdeklődésre tarthatna számot Románia szerepe a Vatikán új keleti

³¹⁸ Kétségtelenül túlnyomórészt erdélyi szász és magyar oldalról.

³¹⁹ Ehhez, Gusti 1937, Amzăr 1939.

³²⁰ Pusztináról lásd Bartha 1998, valamint a különböző helyekről a *Moldvai Magyarság* című folyóirat különböző számaiban.

³²¹ A *Lumina Creștinului* című egyházi folyóiratban számtalan rövid helytörténeti monográfia található Ploscuțeni/Ploszkucényi Nr. 07/2001; Ștefan cel Mare parókia Nr. 06. 2001; Traian/Traján parókia Bákó megyében Nr. 12. 2000; a Buruienesti/Burjánfalvi parókia Nr. 05. 2000; a Comănești/Kománfalvi parókia Nr. 03. 2000.

³²² Mint például Domokos Pál Péter.

³²³ Lásd a budapesti Szent István Társulat katolikus kiadójának kiadványait, Domokos 1979.

politikájának keretében az 1960-as évek óta. Közelebbi megvilágításra vár, hogy a román klérus milyen világképet és hitvilágot közvetített a csángóknak. Egyelőre magának a román ortodox egyháznak a katolikus csángókkal szembeni viselkedése sem világos. Itt még egy hagyományos, kánoni ortodox egyházi tartományon és egy ortodox nemzetben belül jött létre a 20. században először egy romániai római katolikus egyház.

Megválaszolásra várnak a moldvai csángókra vonatkozó további kérdések is. Már Benda Kálmán utalt arra, mennyire gyümölcsözőek lennének a moldvai katolikusokról szóló források Moldva általános történetére vonatkozólag.³²⁴ Román történészek azonban nagy visszafogottságot árulnak el ezek hasznosításában, noha ennek terjedelmes készlete ebben a forrásokban éppenséggel nem túl gazdag régióban nem lenne alábecsülendő. A csángók gazdasági és politikai jelentőségét Moldva 18. és 19. századi fejlődése szempontjából Benda okmánygyűjteményének folytatása bizonyosan világosabbá tenné.³²⁵

Egészében véve a komparatív vizsgálatok és kérdésfeltevések hiányát állapíthatjuk meg a moldvai katolikusokra vonatkozólag. Példának okáért összehasonlító néprajzi-történeti vizsgálat kínálkozik a moldvai román római katolikus egyház, a kelet-szlovákiai görög katolikus, a magyarországi, romániai és kárpát-ukrajnai görög katolikusok, a Kükloszokon élő görög katolikusok, grúziai katolikusok és görög katolikus lengyelek között a 17–20. században.

A kutatás számára nagy jelentőségű lenne a legfontosabb forrásokat, mint például a Bandinus Kódexet a nyugati tudományos közönség számára is kritikai fordításban rendelkezésre bocsátani. Ez természetesen pontosan érvényes a részben nehezen elérhető régebbi romániai szakirodalomra is.³²⁶

3. A katolikus egyház Romániában, különös tekintettel a moldvai katolikusokra/csángókra

3.1 Előzetes megjegyzések

A romániai katolikus egyház történetét (az ország mai határai csupán 1947-ben alakultak ki) eddig még nem írták meg. Jelen tanulmány az első lépés ebben az irányban.³²⁷ Egy ilyen szintézis potenciális szerzőjének egész sor, az első vagy második pillantásra a maga dimenziójában alig felismerhető nehézséggel kell szembenéznie. Éppúgy tekintetbe kell vennie azt, hogy a mai Románia rendkívül különböző történelmi fejlődést bejárt régióból tevődik össze, mint az általános történelmet és különösképpen azt, hogy a mai viszonylag fiatal román állam területén különböző kulturális- és vallástörténetre visszatekintő népek éltek és élnek ott továbbra is. Legjobb értelemben vallástudósnak, néprajzosnak, szociológusnak és

³²⁴ Benda 1990, 12..

³²⁵ Jelen pillanatban ezen dolgoznak Budapesten. Reménykedjünk, hogy egyes, ebben a tanulmányban is előforduló forráscsoportokat is figyelembe vesznek majd.

³²⁶ Példa erre a Radu Rosetti jelen értekezésének a kiadása.

³²⁷ Pozsony 2002a; Pozsony 2002b; „Aufgetan ist das Tor des Ostens. Erinnerungsbilder über die unstrukturierte Kultur der Moldauer Tschangos. Moldau, August 1995“ 95–173. „Kantoren in den ungarischen Dörfern Moldaus“, 191–227. című tanulmányokat lásd: Tánczos 1999.

Kelet-Európa-történésznek kell lennie, egyenértékű ismeretekkel, járatosnak a kelet-európai ortodoxia és a katolicizmus világában, a múlt és a jelen vonatkozásában egyaránt.

A legutóbbi romániai népszámlálás során 2002 márciusában a 21.698.181 lakosból 1.028.401 vallotta magát római katolikusnak és 195.481 a Görög Katolikus (Egyesült) Egyházhoz tartozónak. Ez az összlakosságnak mintegy 4,7 illetve 0,9 százaléka. A lakosság túlnyomó többsége a Román Ortodox Egyházhoz tartozónak vallja magát (18.806.428=86,7%)³²⁸. Az ezt megelőző, 1992-es népszámlálással összehasonlítva a római katolikus egyház híveinek a száma kb. százezerrel, a görög katolikus egyházé kb. harmincezerrel csökkent a kivándorlás és az általában negatív irányú romániai demográfiai fejlődés következtében.

Mi teszi ezt a szám szerint kicsiny – s mint látni fogjuk – önmagában mélyen tagolt vallási kisebbséget egy ma túlnyomórészt ortodox felekezeti hívők által lakott államban oly fontossá és érdekessé a vallás- és egyháztörténet, a néprajz és az interkulturális kommunikációval foglalkozó tudományágak számára? Miért választottuk éppen Románia katolikusait, s különösen a moldvaiakat esettanulmányunk tárgyaként? Milyen jelentősége volt és van a katolikus egyháznak a történelemben és azon térség jelenlegi társadalmi fejlődési folyamatában, amely ma a román államhoz tartozik? A romániai katolikus egyház *de facto* miért hasadt szét háromszorosan is, ami legalábbis Európában nem igazán ismert jelenség? Mit tudunk a személyi csoportokról és a nemzetiségekről, különösképp a katolicizmushoz való viszonyukról? Milyen különbségek vannak történelmükben, átélte hitvilágukban és a mindenkor uralkodó identitásmintákban a romániai katolikusok különböző csoportjai között? Románia mely régióiban élnek katolikusok? Változott-e Romániában az utolsó évtizedben a katolikusok földrajzi megoszlása és etnikai összetétele?

Végezetül kíváltképp meg kell vizsgálni mindezt a moldvai katolikusok (csángók) történelmének és jelenlegi fejlődési folyamatának vonatkozásában, ami itt kutatási súlypontot képez, továbbá külön figyelmet kell fordítani a külső hatásokra, a régi Magyarország, a Habsburg-Monarchia és Moldva, valamint Havaselve politikájára, a jelenben Románia, az Európai Unió és Magyarország politikájára, s amennyire csak lehetséges, a Világegyház s azon belül a Vatikán magatartására.

3.2. Katolikusok a dunai fejedelemségekben és Romániában 1918/1920-ig

1859-1862 között sikerült a két dunai fejedelemség, Moldva és Havaselve nyugat felé orientálódó új és kicsiny politikai elitjének, egy a számára kedvező nemzetközi konstelláció közepette, ezt a két országot egységes román állammá, Romániává szerveznie.

A két 14. században keletkezett vajdaságnak sikerült két jellegzetes államként fennmaradni a szomszédos hatalmak, mint az Oszmán Birodalom, Oroszország, Lengyelország-Litvánia, Magyarország, a Habsburg-Monarchia vagy a Krími Kánság majdnem permanens uralma alatt, s némi területi veszteség ellenére, amelyet elsősorban éppen a történeti Moldva szenvedett el. A lakosság többsége a 14–15. évszázad óta a jelenkorig ortodox román, emellett élnek itt részben a mai napig, szám szerint is jelentős kisebbségek, melyeknek számbeli nagyságára a tudomány mostanáig csak elvétve fordított figyelmet. Említésre méltóak lennének a görögök, bulgárok, örmények, németek és ukránok. A 19. században és a 20. század első felében Galíciából és Oroszországból elmenekült vagy bevándorolt (askenázi) zsidók telepedtek itt meg, akik a fejlődő városokban a lakosság gazdaságilag legfontosabb részét alkották. Másik fontos kisebbség

³²⁸ Recensământ 2002.

Moldvában egészen a jelenkorig a nyelvileg, kulturálisan és a mindenkori identitásmintákat tekintve rendkívül heterogén cigány (roma) népesség.³²⁹

Mint már jeleztük, kevésbé ismeretes, hogy a késő középkor, a 13–14. század óta Moldvában eredetileg teljesen, jelenleg részben még magyar nyelvű katolikus kisebbséget találunk, amely oda körülbelül a románokkal és a szászokkal (németekkel) egy időben vándorolt be. A 15. és 19. század között több kisebb-nagyobb hullámban további magyar népességcsoportok érkeztek Erdélyből vagy Magyarország más országrészeiből Moldvába. Ezek vallási menekültekként (magyar husziták a 15. században), vagy a regionálisan kedvezőtlen jogi, társadalmi vagy gazdasági fejlődés következtében kerültek Moldvába. Itt kell megjegyeznünk, hogy a románok is jelentős mértékben ingáztak a dunai fejedelemségek és Erdély, valamint néhány kelet-magyarországi vármegye között. A reformáció során a történeti Magyarországnak közel az egész magyar lakossága az új felekezethez csatlakozott. Időközben az országnak majdnem mindegyik püspöksége megüresedett. Ezáltal a moldvai katolikusok számára szinte teljesen elapadt a magyarországi papi utánpótlás. Csaknem egyidejűleg (16–17. század) kirobbant egy sor, a moldvai vajdaságot is pusztító évekig tartó háború, amely a katolikus magyar lakosságot is jócskán megtizedelte. Amúgy is kicsiny vezető rétege e körülmények közepette 1600 körül majdnem egészen eltűnt. Ennek folytán a 16. század közepe és a 19. század vége között a Moldvában élő, majdnem kizárólag magyar katolikus községekben óriási paphiány mutatkozott. A kis számú, többnyire boszniai, olasz vagy lengyel szerzetes és pap gyakran csak rövid ideig működött a községekben.³³⁰ Nem ritkán felkészületlenül érkeztek Moldvába, és legtöbbször nem értették híveik magyar anyanyelvét. A moldvai magyarokat településterületük földrajzilag meghatározott – nyugati szemszögből – peremhelyzete miatt a reformációs mozgalmak nem érintették. Ehhez járult hozzá az ortodox fejedelmek világosan érzékelhető reformáció-ellenes magatartása. A dunai fejedelemségben a középkor vége felé alapított három katolikus püspökségből csak egy maradt fenn a késő 18. évszázadig mint címzetes püspökség.³³¹ Ez a szokatlanul hosszantartó állapot magyarázza a moldvai katolikusoknak a mai Európában egyedülálló hitvilágát, amelyet sajátos, óeurópai formák, gyakorlatok és reflektálatlanul áthagyományozott tartalmi elemek jellemeznek.³³²

A 19. században történt néhány kísérlet arra, hogy magyarul értő papságot telepítsenek Moldvába, de ezek megbuktak az olasz minoriták ellenállásán, akik veszélyeztetve látták a régióban élvezett kiterjedt monopolhelyzetüket.³³³ Köreiknek, sokéves tárgyalások után, 1884-ben sikerült megalapítaniuk a jászvásári egyházmegyét, amelynek első püspöke a várakozásoknak megfelelően az Olaszországból származó ferences rendfőnök Nicollo Josef Camilli (1884–1894/1904–1916) lett.³³⁴ Jászvásárt alárendelték az egy évvel korábban felállított bukaresti katolikus missziós püspökségnek, amely 1930-ban érsekséggé emelkedett, és azóta irányadó befolyást gyakorol a moldvai katolikusok hitvilágára (ld. 3.6. fejezetet). A jászvásári és bukaresti

³²⁹ Recensământ 1992 és Recensământ 2002 hivatalos népszámlálási eredményekkel. A közöny és a gyakran még praemodern cigány identitásformák alapján hozzávetőlegesen magasabb reális számból kell kiindulni.

³³⁰ Benda 1988; Pozsony 2002a; Pozsony 2002b. Marcus Bandinus írásait lásd: MCMO. I. Az 1644–1649 évekre, akárcsak Barta 1943.; Zöld Péter lelkész csöböröcsöki élménybeszámolója a 18. század második feléből.

³³¹ Domokos 1931; Mikecs 1943; Pozsony 2002a.

³³² Tánzos 1999; Pozsony 2002a; Prinz 2003; Domokos 1931.

³³³ Vincze 2002; Pozsony 2002a.

³³⁴ A jászvásári püspökök életútjáról sok információt találni a Jászvásári Egyházmegye honlapján.

egyházmegyek alapítását ezen kívül XIII. Leó pápa (1878–1903) ortodox egyházakkal szembeni politikájának kontextusában kell látnunk; ez a politika pedig az egyházi unió offenzív jellegű kiterjesztésére és egy aktív misszióra irányult.

3.3. Erdély, Részek, Bánát

Az első világháború és a Párizs környéki szerződések eredményeképpen Románia a maga államterületét 1918–1920 között a két összeroppant birodalom, a cári Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia kárára több mint kétszeresére tudta növelni:

1. A cári birodalom csódtömegéből az 1812-ig Moldva történelmi fejedelemséghez tartozó Besszarábia tartományt 1918-ban a mintegy 60%-ban román lakosságával hozzácsatolták.
2. A történelmi Magyarországból a történelmi Erdélyen kívül több kelet-magyarországi megye és a Bánát egész keleti nagyobb része Romániához került. Egészében véve a román etnikum ebben az országrészben a lakosságnak mintegy 57%-át tette ki.
3. Bukovina, az egykori osztrák koronaterület (1774-1918), amely azelőtt, miként Besszarábia, a moldvai történelmi fejedelemség részét alkotta, hasonlóképpen Romániának jutott, jóllehet itt a román etnikum a lakosságnak csupán a relatív többségét képezte.

Az új határokat túlnyomórészt stratégiai és hatalompolitikai szempontoktól vezérelve vonták meg, s az etnikai adottságokat nem vették figyelembe. A népszavazások, melyeket Európa néhány más, egy-egy állam által vitatott régióiban végrehajtottak, itt egészen elmaradtak.

Valamennyi újonnan betagozódott országrészben eltérő nagyságú részekben voltak a római katolikusok és/vagy görög katolikusok többségben.

Jóllehet a román etnikum az új Nagyrománián belül a lakosság abszolút többségét tette ki, mégis éppen az újonnan csatlakozott területeken nagy régiók akadtak, amelyekben a románok nyilvánvalóan kisebbségben voltak, vagy mint letelepedett lakosok alig jelentek meg.³³⁵

A katolikus egyház hívei – azaz a görög katolikusok (egyesültek) valamint a római katolikusok – az újonnan Romániához csatolt területeken együttvéve a lakosság többségét tették ki. Mindenesetre a két részegyház közötti kapcsolat egészen a mai napig csupán a katolikus világegyházhoz való tartozásra korlátozódott. A görög katolikus (egyesült) egyház, amely a Rómával való egyházi unió által a román-ortodox klérus részeiből alakult ki 1698/1701-ben, mint minden egyesült egyház, saját egyháztartományi szervezetet kapott, több püspökséggel az élen, amely földrajzilag napjainkig minden téren párhuzamosan működik a római katolikus egyháztartományi szervezettel. A 18. század és 1948 között a románok többsége Erdély északi és középső részén éppúgy, mint az azzal határos északi és észak-nyugati vidéken a görög katolikus egyházhoz tartozott. Emellett léteztek rutén/ukrán, magyar, szlovák és cigány/roma görög katolikus közösségek is.³³⁶ 1948-ban a görög katolikus egyházat a kommunista rendszer és a romániai ortodox egyház összjátékának eredményeként hatalmi erővel feloszlatták. Ennek az volt a célja, hogy fontos lépést tegyenek az élet minden területén lehetőleg homogén román nemzet megalkotása felé, a homogén nemzet ugyanis a nacionalista mozgalmak és ideológiák eszményképe. A görög katolikus egyház betiltásának végrehajtása során számos görög katolikus papot és hívtörtönbe zártak, megkínzottak és meggyilkoltak. Az 1989–90-es fordulat után ezt

³³⁵ A történelmi Székelyföldön és a régi kelet-magyarországi megyék: Szatmár, Bihar, Szilágy területein, valamint számtalan falusi kistérségben és Erdély több városában. Kocsics/Kocsics-Hodosi-nál felsorolva.

³³⁶ Különösen a mai Románia északnyugati részében Maramureş/Máramaros és Satu-Mare/Szatmár megyékben. Lásd még: Recensământ 2002; Varga II..

az egyházat 1990-ben újra törvényessé tették. Az új egyházszervezet ismét öt püspökséget ölel fel, továbbá néhány papi szemináriumot és kolostori közösséget, de önálló megjelenése ellenére azóta is alig talált fogadtatásra egykori területén. 1992-ben még mintegy 230 ezer görög katolikus romániai lakost tartottak nyilván, ez a szám azonban mindenekelőtt az előregedés és a kivándorlás folytán 2002-ben körülbelül 195 ezerre (az összlakosság 0,9%-ára) csökkent, ebből mintegy 175 ezer a román.³³⁷ A jövőben további csökkenésre lehet számítani, mert a görög katolikus egyházat a román társadalomban legjobb esetben a nemzeti kérdésekben tett történelmi szolgálatai alapján értékelik pozitívan. Miként valamennyi, túlnyomórészt ortodox társadalomban, itt is érvényes az egyenlet: román = ortodox, s ez teljesen független az egyes személyek egyéni vallásosságától. Falusi területen alig egy tucat községnek van görög katolikus többsége. A görög katolikusok túlnyomórészt Észak-és Közép Erdély nagyobb városaiban, Máramaros/Maramureș és Szatmár/Satu-Mare megyékben élnek, ahol számszerűen mindenütt nyilvánvaló kisebbségben vannak. Az ortodox egyháznak is valóságos és komoly veszteséggel kell számolnia, egykori híveinek tömege fundamentalista szektákba és a behozott újprotestáns egyházakba (pünkösdisták, adventisták) lépett át. A közös püspöki konferencia ellenére a vallási élet egyik területén sincs lényegi együttműködés a görög katolikus egyház és a két római katolikus részegyház között, és ez alapvetően nem is áll a három részegyház érdekében.³³⁸

1990 óta a háttérben elkeseredett – anakronisztikus és a valóságtól idegen – harc tombol az ortodox és a görög katolikus egyház között, mindenekelőtt a mintegy ezer, egykor egyesült egyházi épület visszaadásáról, amelyeket 1948-ban tőlük hatósági zár alá vétellel kétségtelenül igazságtalanul raboltak el.

3.4. A katolikus egyház(ak) a kommunista időszakban 1944-1989 között

Románia három katolikus részegyháza ebben a korszakban igen eltérő fejlődési utat járt be.

A kommunista diktatúra korai szakaszában az egyházi infrastruktúra szétverése következett be, továbbá az egész egyházi iskola- és oktatásügy államosítása s egy brutális üldözési hullám szabadult el az egyházi tisztségviselők és hívők ellen, mely ezernyi áldozatot követelt. A Rómához fűződő kapcsolatokat szétzúzták, a püspököket gyakran évekre internálták, a püspökségek elárvultak.³³⁹ Mindemellett a római katolikus egyházat – a görög katolikussal ellentétben – hivatalosan nem tiltották be, s nem is oszlatták fel. Itt hiányzott az elsőrangú nemzetpolitikai indíték, mert ebben az időben román római katolikusok gyakorlatilag nem léteztek. Az 1980–90-es években az erdélyi, a bánáti és a partiumi római katolikus egyház a folyamatos kivándorlás vagy menekülés révén a bánáti svábok majdnem egészét elvesztette, továbbá sok magyart, összességében több százezer embert. Különösen nehéz volt a temesvári egyházmegye sorsa. A legnagyobb nehézségek közepette egyedül Márton Áron erdélyi püspöknek sikerült megmenteni (Gyulafehérvár/Alba Iulia/Weissenburg székhellyel) egyházmegyéjét; Márton Áron 1938-1980 között volt hivatalban, és évekig a kommunista diktatúra börtöneiben sínylődött. 1989-ig csak kivételesen lehetett külföldi vagy vatikáni kapcsolatokat fenntartani.³⁴⁰

³³⁷ Recensământ 2002.

³³⁸ A keleteurópai egyházi kérdéseknek szentelt fontos szakfolyóiratban, a *G2W*-ben (Glaube in der Zweiten Welt) ezek a nézeteltérések már 1990 óta a nyugati olvasóközönség számára is ismertek.

³³⁹ Vincze 2002; Jóó, 79–88. ; Grulich, valamint számtalan egyéb adalék a *G2W*-ben 1973 óta.

³⁴⁰ Jóó, 79–91. ; Adalékok: *G2W* 1973–1989; Átfogóan a diktatúra üldözéseiről és elnyomó gyakorlatáról: Illyés 1981.

3.5. A katolikus egyház (Erdély, Partium és Bánát) 1989 óta

A fordulat után 1990-ben a Szatmár/Satu Mare/Sathmar és a Nagyvárad/Oradea/Grosswardein központú egyházmegyét formálisan is újraegyesítették a Gyulafehérvár/Alba Iulia-i egyházmegyével. A római katolikus hívőknek e három püspökségben továbbra is kb. a 90-95%-a magyar.³⁴¹ Ezzel szemben az 1992-ben mintegy 79 ezer, 2002-ben mintegy 70 ezer római katolikus erdélyi románnak a legnagyobb része (kb. 50. ezer fő) nyelvileg, kulturálisan és identitása szerint is elrománosodott vagy elrománosított moldvai katolikus (csángó), akiket különösen Ceaușescu uralma idején az újonnan alapított erdélyi és bánáti ipari központokba telepítettek át.³⁴² A többi római katolikus román a román etnikumhoz kulturálisan asszimilálódott németekből, magyarokból, szlovákokból és romákból tevődik össze, s ezek közül többen 1948 után a római katolikus vallást görög katolikusra cserélték fel. Falusi területen a katolikusok növekvő kötődése egyházukhoz továbbra is igen intenzív, s a városokban – az általános diaszpóra-helyzetben – a társadalom szekularizációja 1990 óta a nyugat-európai viszonyokkal összehasonlítva is gyorsan haladt előre. A lényegi összehasonlítást azonban Szlovákia, Lengyelország vidéki régióiban, vagy a Magyarország néhány periférikus táján élő katolikusok világával kellene elvégezni. A nyugati katolikus intézmények, és itt különösen a Németországban és Ausztriában működőket kell megemlíteni, közötti partneri kapcsolatok révén a három romániai katolikus részegyház megpróbál anyagtámogatást szerezni, és – ugyan nagyon különböző módokon – igyekszik elérni, hogy újra bekapcsolódjék a világ-egyházon belüli szellemi diskurzusba. Meg kell még említeni a gyulafehérvári érsekség, valamint a szatmári, nagyváradai és temesvári püspökség – a vallási élet valamennyi síkján jelentkező – kvázi-szimbiotikus jellegű és igen intenzív kapcsolatát a magyarországi katolikus egyházzal. Ismerve a romániai magyar kisebbség helyzetét (száma 2002-ben kb. 1,5 millió) mindez érvényes a valláspolitikai, általános politikai és általános kisebbségi kérdések, valamint a majdnem kizárólagosan magyar híveket tömörítő református és az unitárius egyház együttműködésének vonatkozásában is.

3.6 Folytonosság a rendszerváltásban. A Jászvásári Római Katolikus Egyházmegye 1884-2002.

3.6.1 A fejlődés 1989-ig

A jászvásári és a bukaresti római katolikus egyházmegye fejlődése egészen különböző irányban bontakozott ki. A két háború közötti időszakig a tipikus missziós püspökségek összes jellemző strukturális ismérveit felmutatva tevékenykedtek:

1. Külföldi klérus személyes uralma állott fenn minden területen. 1884–1925 között, majd 1944–1950 között a jászvásári egyházmegye püspökei és apostoli adminisztrátorai nem Moldvából származtak, és a bukaresti Theodor Cisar kivételével, aki cseh-sváb származású volt (1920–1925, meghalt 1954-ben), nem voltak romániaiak. Nicollo Josef Camilli (1884–1895, 1904–1916 püspök), Caietan Liverotti (1894–1895 apostoli adminisztrátor) és Ulderico Cipolloni (1916–1920 apostoli adminisztrátor) olaszok voltak. Dominique Jaquet (1895–1903 püspök) a francia Svájc-ból származott, Josef Malinowski (1903–1904 apostoli adminisztrátor) pedig egy Moldvába bevándorolt lengyel családból emelkedett ki. Camillus, Jaquet, Cipolloni és Liverotti először a ferences rendbe léptek be, s ezzel követték a jászvásári apostoli vikariátus olasz-ferences hagyományát (1818–1884), miként a korai újkor óta Moldvában

³⁴¹ Varga II.; Recensământ 2002.

³⁴² Tánzos 1999, 174–190.

tevékenykedő boszniai, itáliai és néhány magyar franciskánus által képviselt tradíciót. Az 1951-ben a kommunista hatalomgyakorlók által meggyilkolt Anton Durkowits püspök (1947–1949) az ausztriai Deutsch-Altenburgban született, míg a kétszeres jászvásári apostoli adminisztrátor, Markus Glaser (1944–1947, 1949–1950) Landauban, katolikus német telepessközösségben, a cári Oroszország déli részén jött világra.³⁴³

Hogy mennyire döntő mértékben hatott a nemzeti román azonosságtudat a római katolikus papság első nemzedékének képzésére, tanúsítja Moldvában az általános román nyelvű iskolahálózat létesítése s a Jászvásáron 1886-ban a római katolikus papi szeminárium alapítása. Ez mindmáig

ezen új jelenség, a román római katolikus klérus szellemi központja. Végül is Mihai Robuval (1925–1944) emelkedett elsőként egy helybéli – moldvai csángó eredetű püspök – a jászvásári püspöki székhelybe.³⁴⁴ Szabófalván (Săbăoani-ban), az egyik legrégebbi és legjelentősebb észak-moldvai csángó településen született, a jászvásári papi szeminárium szellemi és kulturális légkörében formálódott, s természetesen nyomatékosan támogatta a moldvai katolikusok románosítását, együttműködve az állami szervekkel. Éppen az ő hivatali idején éleződött ki a románosított klérus eljárása a magyar kántorok és általában a magyar nyelv használata ellen is a csángó falvakban.

2. A külföldi klérus állandó fluktuációja.

3. Az idegenből jött klérus csekély kötődése a helyi hívők életvilágához. Moldvában is az élő katolikus gyakorlat két párhuzamos világa ütközött egymással, miként Afrikában és Dél-Amerikában a XX. században.³⁴⁵

4. A nem katolikus állami többség, a többségi társadalom és a többségi felekezet alapvető bizalmatlansága, tehát Románia állami intézményei, a román etnikum és a román ortodox egyháznak a külföldi és katolikus klérussal szembeni bizalmatlansága.

Mihai Robu hivatali idejére esik, hogy az újonnan kialakult hazai klérust áthatja a klerikálfasizmus Romániában felbukkant változata: Mihály arkangyal légiója, a későbbi Vaszgárda. A légio által képviselt populista ideológia, amely az etnikailag homogén román állam kialakítását célozta, a moldvai katolikus papok körében hamar kedvező fogadtatásra talált.³⁴⁶

³⁴³ Lásd még a Jászvásári Egyházmegye honlapját. Itt az összes püspök és apostoli adminisztrátor életrajza 1884-től megtalálható. Ugyanez érvényes a bukaresti Főegyházmegyére is, ahol a hivatalos érsek Ion Robu az első moldvai csángó aki ezt a méltóságot elnyerte. Netzhammer II. 1466.

³⁴⁴ A Jászvásári Egyházmegye honlapja; Pozsony 2002b; Vincze 2002; Tanczos 1999, 95–173. és magyar kántorok kizorítása az 1925–1944-es években, 191–227. Mihai Robu tevékenységéről és személyiségéről sokat mondanak a terepen végzett kutatások, a moldvai csángók szóbeli beszámolói a magyar nyelv kizorításáról, a magyar kántorok életéről. Az ő hivatali ideje ezért tűnik lényegbevágóan fontosnak. Robu magyar anyanyelvéről Cisar püspök egyik nyilatkozata: Netzhammer I. 1925. 02. 11., 1389. ; a beszámolókat lásd: Domokos 1931. Netzhammer püspök beszámol az 1914. XII. 8-i jelentésében. Lásd: Netzhammer I. 542., továbbá 1922. II. 9-i jelentését (lásd: Netzhammer II. 1466.) egy írásbeli egyezményről Jaquet püspök (1895–1904) és Sturdza miniszter között, amelyben – 41.000 lejes évi fizetség ellenében – a jászvásári papi szemináriumban és a Hălăucești/Halasfalvi ferences szemináriumban a magyar nyelvű oktatást betiltották.

³⁴⁵ Gründer 1992.

³⁴⁶ Vincze 2002; Pozsony 2002a; Pozsony 2002b; Beszámoló a csángófalvak katolikus klérusának helyzetéről és mentalitásáról az 1989 utáni időszakból: Tanczos 1999, 95–173 és 191–227. Lásd mintegy példaként Dumitru Mărtinaş esetét, aki az 1940-es években vaszgárdista lett.

1944-től, a kommunista hatalomátvétel után Moldvában is bekövetkezett a klérus és a hívők egészen a kései ötvenes évekig tartó elnyomása. Többek között Jászvásár püspökeit, Anton Durkowitschot, Markus Glasert, és Bukarest érsekét, Alexandru Cisart internálták, Durkowitschot – mint jeleztük – meg is gyilkolták.³⁴⁷

Az 1960-as évek óta Petru Pleșca püspök hivatali idején (1951/1965–1977), s különösen a jelenleg is hivatalban levő utódánál, Petru Gherghelnél (mindketten moldvai csángó gyökerekkel rendelkeznek) a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatokban a kommunista táborban kevésbé ismert változások következtek be:

1. Kelet-Európában sehol másutt nem tapasztalt új egyházi építkezések hulláma indult el.
2. Katolikus szentmiséket Moldvában immár kizárólag román nyelven volt szabad tartani. A mélyen vallásos csángók eredményes elrománosítása a hivatalos egyház által ebben az időszakban is folytatódott. Egyidejűleg a klérus sok helyen az állami megfigyelő apparátus részeként is szolgált.³⁴⁸
3. A papi szemináriumokat ismét megnyitották.
4. Ceaușescu 1973 és 1978 között – néhány kommunista állam, mint például Lengyelország és Magyarország Vatikánhoz való közeledésének keretében – találkozott a pápával.
5. A mai bukaresti érsek, Ion Robu (1984/1990)³⁴⁹ s a jászvásári hivatalban levő felszentelt püspök, Aurel Perca (1980–1985) a legdurvább elnyomás éveiben, az 1970-es, vagy az 1980-as években hivatalosan és éveken át Rómában tanultak és hivatali pályafutásukat Bukarestben és Jászvásáron kezdték; ezzel egyidejűleg a görög katolikus egyházat szigorúan betiltották és üldözték, s az erdélyi országrészben a római katolikus egyházat súlyos korlátozásoknak és üldözéseknek tették ki.

A Vatikán és Románia közötti kapcsolatokat az 1970-es és 1980-as éveket illetően közelebbről eddig nem vizsgálták.³⁵⁰ Megjegyzést érdemel, hogy 1989-ig nem volt ismeretes az, hogy Gherghel és Robu kifejtett-e valaminő tevékenységet az erdélyi görög katolikus egyház és a római katolikus egyház javára.

3.6.2. A fejlődés 1989 óta

A bukaresti érsekség és a jászvásári egyházmegye tevékenységét – miként más romániai intézményekét is – a moldvai katolikusok kérdésében összefüggésben kell látnunk a kései 19.

³⁴⁷ A Jászvásári Egyházmegye honlapja az Interneten.

³⁴⁸ Pozsony 2002a; Vinze 2002.

³⁴⁹ Románia katolikus egyházának honlapja: (2002. 11. 12.) Lásd még a *G2W* tudósításait.

³⁵⁰ Itt is a *G2W* folyóiratban elszórta található információk egészen a közelmúltig az egyetlen forrásként álltak rendelkezésre. Még magyar részről sem vizsgálták a jászvásári egyházmegye történetét az 1884-től napjainkig tartó időszakban. Ugyanez érvényes a bukaresti egyházmegyére (1930-tól Főegyházmegye) is, itt viszont Raymund Netzhammer püspök számára természetes dolog volt a csángók magyar etnikumhoz való tartozása Netzhammer I. (1914. XI. 8-i jelentés) 542., (1916. VII. 16.) 624. ; Netzhammer II. (1919. II. 08.) 873., (1920. VIII. 15.) 953., 956. Alexander Cisar püspökké avatásán résztvevő moldvai csángók magyarul is énekeltek; 1922. 02. 09. Netzhammer I.-ben a Jászvásári Egyházmegye viszonyairól és Camilli püspök jellemzésére: Netzhammer I. (1906. I. 12.) 66–67. ; (1909. VI. 6.) 209., (1916. I. 16.), 596–597., (1907. IV. 7.) 118. Camilli intézkedéseiről az 1907-es parasztfelkelésben résztvevő csángók ellen, valamint a – Camilli általi – magyar nyelvhasználat elnyomásáról a jászvásári egyházmegyében (1920. VI. 20.) 450. Továbbá: Netzhammer 1902. Alapvető az újabb Vincze 2002; Pozsony 2002a.

évszázad óta követett magatartásukkal és rendszabályaikkal. Az 1989–2002 közti időszakra megállapíthatói a célok és módszerek világosan kivehető folytonossága (viszonyítva megelőző korszakokhoz), amellyel a jászvásári helyi egyház a problémát kezeli.

A moldvai csángók román etnikai eredetét dogmatikusan leszögezték. Emellett megfigyelhető, hogy eddig egyetlen, Dumitru Mărtinaș művének színvonalát meghaladó munka sem keletkezett, amelyet az 1990-es években több nyelvre, például angolra vagy olasz lefordítottak és újonnan közreadtak volna.³⁵¹ Egyedül a címkép változott, amely Ceaușescu diktátor helyett II. János Pál pápát mutatja közösen két Romániában már 1989 előtt prominens szélsőjobboldali ideológussal (most a Nagy-Románia Párton belül működnek), akik moldvai csángó gyökerűek (Ion Coja és Vasile M. Ungureanu).³⁵² A *Lumina Creștinului*-ban, az egyházmegye folyóiratában, amely az Interneten is olvasható, rendszeresen jelennek meg cikkek és kis tanulmányok többnyire Alois Moraru tollából³⁵³ a moldvai és havaselvi katolikus egyházmegyéek történetéről, a moldvai csángókról és a csángó községekről. E művek a források következetes elhallgatásáról és meghamisításáról ismeretesek, még abban a kevés forrásban is, amelyet idéznek, mint a Codex Bandinus 1648-ból³⁵⁴, Bernardo Quirius püspök levelei³⁵⁵ (1600 körül), vagy különböző pápai iratok. Együttvéve, a problémát Romániában, mondjuk az ortodox egyház részéről, de a román tudomány oldaláról is kevésbé érzékelték eddig. A Nagy-Románia Párt (PRM) bizonyos körői, amelyekhez sok asszimilált csángó tartozik a műszaki értelmiségből és a klérusból, vagy közel áll hozzájuk³⁵⁶, mint a 2001 februárjában Bacău/Bákóban alapított Dumitru Mărtinaș –Társaság és az 1998 óta a Székelyföldön évente ülésező Román Világszövetségi Alapítvány Fundația Națională pentru Românii de Pretutindeni³⁵⁷ az utóbbi években néhány ülést szenteltek a csángó témának. Így a jobboldali radikális Nagy Románia Párt magas rangú tagjai és a hozzájuk személyesen és ideológiailag szorosan kötődő Dumitru Mărtinaș–Társaság, 2002-ben – a jászvásári és a bukaresti egyházmegyékkel együtt – két áltudományos

³⁵¹ Ehhez 2. Fejezet.

³⁵² Mărtinaș 1985 és Mărtinaș 1997 címkép. Ungureanu és Coja minden Mărtinaș kiadásban mint vitázók szerepelnek, akárcsak a több nyelvre lefordított demagóg válaszokban, amelyeket a történészek a nemzetkommunista Ceaușescu rezsimben a háromkötetes *Erdély Történetére* (Bp., 1987.) adtak. Lásd Coja 1987. Coja antiszemita és rasszista szövegei az Interneten (2002. 11. 30.) Mindketten aktív résztvevői a Dumitru Mărtinaș Társaság rendezvényeinek és a Fundația Națională / Universatea de Vară în Izvorul Mureșului/Marosfői Nyári Egyetemnek

³⁵³ *Lumina Creștinului*. 2002. 7. sz.; 2002. 2. sz. Mihai Robu püspökről; 2002. 1. sz. a Târgu Trotuș/Tatros-i gyülekezetről. Moraru az egyházmegyei folyóiratban megjelent többrészes jászvásári egyházmegye történet szerzője is – *Scurtă istorie a Episcopiei Romano-Catolice de Iași*, amely az Egyházmegye honlapján is megtalálható.

³⁵⁴ Năstase 1936; MCMO. I. Nr. 76, 342–454.

³⁵⁵ MCMO I. Nr. 25, 27, 28, 29, 31.

³⁵⁶ Lásd néhány esetpélda alapján a csángókérdésről 1985-ben rendezett kerekasztalbeszélgetés résztvevőinek karrierjét 1989 után: Ion Coja (121. lábj.), Mihai Ungheanu (2002. 11. 30.) szenátorok a román Felsőházban a Nagy-Románia Párt képviselőjében (PRM), Mihail Diaconescu (2002. 11. 30.) ... serény propagandistaként működik a bizzar román-népies „dakológus” Crich van Dăniken mellett, Napoleon Săvescu, mialatt Gabriel Țepelea (2002. 11. 30.) 1990–2000 között a PNTCD – Parasztpárt alelnöke és elnöke volt, ott volt hivatalban és jelenleg a Román Tudományos Akadémia tagja.

³⁵⁷ A Dumitru Mărtinaș Társaság megalapításáról 2001 márciusában: (2002. 11. 30.)

tanácskozást szerveztek Jászvásárt³⁵⁸ és Bukarestben³⁵⁹. 2000-ben pedig hasonló rendezvényt tartottak Dortmundban.³⁶⁰

Minden ismert, az utóbbi évtizedben benyújtott kérelmet, amelyben egész moldvai csángó közösségek a római pápai kúriához és a bukaresti pápai nunciatúrához fordultak azzal a kéréssel, hogy hagyják jóvá a magyar nyelvű szertartásokat, válasz nélkül maradt. Ebben a kérdéskörben a Vatikán eddig nem foglalt állást.

Róma hallgatása végzetesen emlékeztet az elmúlt évszázadokban a bennszülött népek ellen folytatott missziós politikára, amelytől az egyház az 1960-as évektől kezdve hivatalosan is világosan elhatárolta magát, s amelyért bocsánatot kért.³⁶¹ A jelenlegi pápa antikommunista imázsát rombolja a totalitárius kommunista rendszerrel összenőtt román katolikus klérus támogatása vagy elfogadása. Bizonyos körök szempontjából a romániai római katolikus részegyház (s éppen nem a görög katolikus részegyház) stratégiai jelentőségű, ilyen részegyház sehol máshol az ortodox nemzeteken belül (mint Szerbia, Oroszország, Bulgária, Macedónia, Georgia stb.) nem létezik.

Egy sor szerzetesrend, mint a steyli misszionáriusok, 1989 után a bencések vagy a ferencesek, 2001 óta pedig a jezsuiták is településeket alapítottak Moldvában.³⁶² Időközben már csángó

³⁵⁸ A PRM szenátor Prisacaru által 2002 áprilisában Bukarestben rendezett konferenciáról valamelyes sajtó-visszhang: *Lumina Creștinului* 06.2002 (Alois Moraru), akárcsak Gherghel püspök fogalmazványa a moldvai katolikusok identitásáról hivatkozással többek közt Iosif P. M. Pal nemzeti-szocialista művére az 1940-es évekből, és Mărtinașra akit a Professzor nagyon megszépített. Kritikus kommentár Gabriel Andreescu részéről (2002. 07. 06.). Gherghel püspök felhívása híveihez, hogy magukat a 2002-es népszámláláson románoknak vallják megatalálható a *Lumina Creștinului* 03/2002-ban. Prisacaru máris vezetőjeként működött annak a román küldöttségnek, amely az Európa Tanácsban a csángókérdést képviselte.

³⁵⁹ A jászvásári konferenciához: *Lumina Creștinului* 07. 2002. Ghergel püspök egy jelentése uo. 08.2002.; Pozsony Ferenc interjúja: *Szabadság*, 2002. VII. 10. (Az anyanyelvű mise esélye a csángóknál Bezelgetés Pozsony Ferencsel, a Kriza János Néprajzi Társaság elnökével.)

³⁶⁰ 2000-ben a Fundația Națională által rendezett konferencia Dortmundban a román nemzet jövőjének távlatairól, a kisebbségi kérdés kezeléséről és a román államról. Előadók és résztvevők érkeztek a németországi román radikális jobboldali körökből is. A Baden Baden-i szélsőjobboldali aktivista Gheorghe Olteanu például Mărtinaș felkérésére a moldvai csángókról referált, akik mint ősi székelyföldi románok emigráltak Erdélyből, amikor az ottani állítólagos magyarosítás miatt el kellett hagyniuk hazájukat. Ő ugyanakkor szerzője is egy programatikus írásnak, amely a nyugati román nacionalista körök céljait szolgálja, és együttműködik a németországi magyarországi és szatmári sváb radikális jobboldali aktivistákkal, mint Franz Wesner és Ernst Hauler.

A bukaresti szociológusnő Maria Cobianu-Băcanu beszélt ezekben a körökben fontos szerepet játszó magyarosítási drámáról, a többségi magyar lakosságú Covasna/Kovácsna és Hargita/Harghita megyékben, amiről 1998-ban egy tanulmányt is megjelentetett. Mindketten rendszeresen fellépnek a Székelyföldi Fundația Națională /Universitatea de Vara rendezvényein. Ioan Lăcătușuval közösen egy memorandumot fogalmazott a román kormányhoz az egységes centralizált román állam veszélyeztetettségéről, különösen a székelyföldi román kisebbségre vonatkoztatva, egy potenciális kisebbségi jogbovítás esetén. Stílusa és tartalma a vaskárdista és a nacionalkommunista szellemiség szimbiózisa. Lăcătușu egyike a legbefolyásosabb radikális jobboldali politikusoknak Romániában és igazgatója egy európai tanulmányokkal foglalkozó központnak Kovácsna-Hargita megyében.

³⁶¹ Alapvető Gründer 1992.

³⁶² Lásd jászvásári egyházmegye honlapját linkekkel és utalásokkal a katolikus rendek moldvai tevékenységére az elmúlt évektől napjainkig.

eredetű misszionáriusok működnek afrikai országokban. A jászvásári egyházmegyében ugyanis a csángók speciálisan óeurópai vallásossága következtében szokatlanul magas a papi hivatásra készülő és a különböző szerzetesrendekbe jelentkezők száma, így itt létezik az egyházi hivatásnak egy nem lebecsülendő tartaléka a katolikus egyház egésze számára. Emellett sok más kelet-európai katolikus egyházmegyéhez hasonlóan kiépülhetett egy sor partneri kapcsolat nyugati községekkel, segélyszervezetekkel és egyházmegyékkel. Petru Gherghel ennek megfelelően Erfurtban, Görlitzben, Münsterben³⁶³ és más egyházmegyékben tevékenykedik. Az egyházmegye nyugaton folytatott tájékoztatási politikája teljesen mellőzi az egyházmegye komplex történetét és jelenlegi belső viszonyait. Ehhez adódik még hozzá a nyugati partnerek messzemenő és tipikus közönye a helyi adottságokat és viszonyokat érintő, egy konkrét projekten túlmutató információkkal szemben. Ezek tematikailag leginkább a lakosságnak valóban meglévő szegénységéről és feltűnően mély vallásosságáról szólnak. Ebben az esetben a jászvásári és a bukaresti egyházmegye politikájának egy további, nem lényegtelen mozzanat szolgál segítségére. Jellemző számos, mindenkor speciálisan (nemcsak) Kelet-Európa egy adott régiója vagy iránt elkötelezett, különösen az intellektuális háttérrel rendelkező nyugat-európaire a distancia hiánya, illetve a kritikai ítélőképesség nélkülsége az itt található nacionalizmussal kapcsolatosan.³⁶⁴

Román hivatalos oldalról eddig nem vették tudomásul az Európa Tanács 2001. januári határozatát a moldvai csángókról.³⁶⁵

A csángókkal szemben tanúsított bánásmód kérdéséről vagy akár csak egy kisebb kurzusváltásról nyílt vitát a két egyházmegye közül egyikben sem kezdeményeztek. Eddig csupán meghatározott külső keretszerkezetekben, mint az Internet élénk használata s a nyugati hitgyakorlatból, itteni konzervatív karizmatikus mozgalmakból kölcsönzött rituális formákkal (mint a Fokolare vagy az Opus Dei), de nem belső megnyilatkozás alapján, nem transzparenciával és nem lényegi kritikai képességgel kellett keresztülmenniük egy átalakulási folyamaton.³⁶⁶

Antonescu marsall, a Vaszgárda és kommunista rendszer idején játszott szerepét önkritikusan szemlélő vita a jászvásári és a bukaresti egyházmegyékben eddig nem következett be, hosszú távon azonban elkerülhetetlen lesz.

³⁶³ Münsterben dolgozik a radikális jobboldali publikációival már az 1980-as években elhíresült moldvai csángó eredetű plébános Mihai Căitar, aki részt vett a Fundația Națională körüli nacionalista irányultságú körök 2000-es dortmundi gyűlésén.

³⁶⁴ Jürgen Henkel az egyébként megalapozott tanulmányában az 1999-es romániai pápai látogatásról a moldvai csángók problematikáját teljesen kihagyta. Anneli Ute Gabanyi szintén számtalan és széleskörben terjesztett munkáiban – az 1989 utáni aktuális román politikai és szociális fejlődésfolyamatokról – a csángókérdésre vonatkozó mindenféle utalás hiányzik. Jellemző módon a nyugati politológiai szaktudományos munkák többségében bukaresti és/vagy erdélyi–szász orientált perspektíva érvényesül, más országrészek vagy hozzájuk részben kapcsolódó területek vonatkozásában az „egyház, vallás” témakörben naiv, romantizáló és a valóságtól távolálló megközelítésmóddal élnek; ezt jól példázza a sok rendezvény a 2002-es Nők Nemzetközi Imanapján, amelynek Románia volt a tematikus súlypontja.

³⁶⁵ Az Európa Tanács 2001-es csángókra vonatkozó határozatának angol és francia szövege.

³⁶⁶ A Jászvásári Egyházmegye honlapjának összekötése (linkelése) az Opus Deivel. A Moldvában és Bukarestben gyakorolt katolicizmus analóg a nyugati Fokolare-ral. Ez különösen érvényes a városi közegben élő ifjúsági katolikus csoportokra (Bakó, Roman, Jászvásár, Bukarest).

3.6.3. A magyar oldal 1989 óta

A kommunista korszakban magyar állami részről semminő kísérlet nem történt arra, hogy a moldvai csángókkal ügyében tegyenek valamit. A hivatalos román–magyar politikai kapcsolatokban a moldvai csángók kérdésköre 1989 óta igen marginális szerepet játszott. Az Európa Tanács 2001. évi határozata a moldvai csángók néprajzi csoportjának védelméről csak részben kapcsolódik a magyar politika kezdeményezéséhez.

A migráció során számos moldvai csángó időszakos munkásként Magyarországon kapcsolatba kerül az ottani lakosság életvilágával. Magyar nyelvismerete gyakran hasznosnak bizonyul egyéni életperspektívája szempontjából.

A moldvai csángóknak egy számszerűen kicsiny csoportja számára az erdélyi magyar vagy a magyar kultúrkör felé fordulás személyes vagy családi szempontból vonzóbb alternatívának bizonyul a román (moldvai) etnikumba való beolvadásnál. Csángó gyermekek magyar iskolákat látogatnak Székelyföldön, 2001 ősze óta mintegy fél tucat moldvai csángó községben működik privát magyar nyelvű oktatás, a moldvai csángók számos népzenei együttese lép fel Magyarországon és a Székelyföldön, néhány moldvai csángó magyarországi és kolozsvári egyetemeken tanul. Ezen csoportok számára mindazonáltal a központi probléma továbbra is a Moldvában élő magyar kisebbség létének tagadása a román többségi társadalom által. Itt irányadónak bizonyul az elrománosított csángók szellemi elitjének magatartása.

Záró megjegyzések

Moldva, miként az elmúlt évszázadokban, most is Európa alulfejlett régiói közé tartozik. Az ún. harmadik világ számos jelenségét megtaláljuk itt. Ez érvényes a politikai kultúrára és mentalitásra, továbbá a gazdasági viszonyokra, az infrastruktúrára és a lakosság mindennapi kultúrájának számos területére is. 1989 után sem csökkent a Nyugattól való távolság, akár csak Kelet-Európa jelentős részeiben sem. Elvileg, a kultúrföldrajzi adottságok és az elmúlt századoknak a rossz irányú hatását sokáig éreztető szerkezeti fejlődése következtében nem lehetett a lakosság legnagyobb részénél az életviszonyok és életperspektívák jelentős minőségi javulását várni. Ez alapvetően érvényes a moldvai katolikusokra is. Nyitva marad a még el nem románosított csángók fejlődésének kérdése és az információs korszak technikai fejlődése szempontjából elkerülhetetlen konfrontáció az elrománosított csángókkal, illetve világi és egyházi elitjükkel az ősök eredetével és történetével kapcsolatban. Szintén nyitva marad a régóta halasztódó beilleszkedésük a nyilvánvalóan domináns romániai ortodox többségi társadalomba, s természetesen különösképpen Moldvában. A számban és jelentőségben tovább süllyedő, éppenséggel parányi és területileg rendkívül szétszórt görög katolikus egyház, ennek tartós létezése számára az ortodox világhoz való közeledő római katolikus egyházi politikusok számára tartós akadályt jelent a vita az újonnan, egy évszázadon belül formálódó, európai összehasonlításban szokatlanul élénk és aktív román római katolikus részegyház – még saját létjogosultságát tekintve is.

Az a lehetőség, hogy a moldvai katolikusok összessége tanulmányozhassa saját történelmét és kultúráját, valamint potenciális részvétele a magyar kultúrában saját választása alapján mértékjelzője lenne egy plurális román államnak és nyitott demokratikus román társadalomnak.

4. A moldvai katolikusok/csángók jelentősége a tudomány számára

A szellemtudományok egész sora számára ajánl tudományos foglalkozást a „csángók” kérdésköre. Az olyan szakterületek mellett, mint a középkori és az újkori történelem, valamint a kelet-európai történet, említésre méltóak lennének a szociológia, a történeti antropológia, a kultúrföldrajz és a vallástudomány. A moldvai csángóknak részben még praenacionális identitásformáit a nemzetek feletti világméretű szemléleten belül értelmezzük. A moldvai csángókról szóló források ebben az általában forrásszegény régióban inkább kvantitatív, mint kvalitatív állapotokat tükröznek. Ez érvényes mind Moldova általános tájtörténetére, mind a régió társadalmi és gazdasági történetére. Nem utolsó sorban ezek a források felvilágosításokat adnak a romániai lakosságról és az ortodox egyházzal. A magyar kutatás oldaláról a forrásokat elégtelenül hasznosították, a magyar kutatók érdeklődésüket túlnyomórészt a csángókra összpontosították.

Az országtörténeti aspektusok mellett a moldvai csángókkal való foglalkozás mély betekintést enged az Oszmán Birodalom egyik peremterülete mindennapi életének történetébe, továbbá a Lengyel-Litván Államszövetségébe, valamint összehasonlítást a grúz királyságokkal és fejedelemségekkel, beleértve a „Congregatio de Propaganda Fidei”-t és a katolikus missziós történelmet. Ennélfogva Moldova a jelenkorig több figyelmet érdemel, éppen mint a római és bizánci egyházi világ közötti kapcsolatot biztosító terület. Róma modern egyházpolitikájának kérdései az ortodoxia vonatkozásában, a görög katolikus egyház szerepének kijelölése és az anyanyelvű lelkipásztorkodás kérdései mind tanulmányozhatók a moldvai csángók esetében.

Az európai etnológia szempontjából a moldvai csángók egyébként Európa egyik többé nem létező praenacionális, regionális és vallásilag sajátos identitásformáját mutatják fel, jó összehasonlítást engedve az európai történeti azonosságformákkal. A jelenlegi „modern” identitások és vallási életvilágok összeütközése is a „modernség előttiéssel” és az abból eredő társadalmi konfliktusok a romániai államnemzet-/csángóidentitás példáján tanulságosak lehetnek. Ezenkívül a moldvai csángók mai helyzete szemléleti anyagot nyújt a modernizáció problémáihoz, amint azok az úgynevezett harmadik világ számos országában jelentkeznek.

Bibliográfia

Források

A moldvai Csángó nyelvjárási atlasza. I.–II. Köt. Bp., 1991 = Magyar nyelvtudományi társaság kiadványai 193. (idézve: Atlasz 1991 I.–II.)

Aleman, Agustí: *Sources on the Alans.* A critical compilation. Leiden, Boston, Köln 2000. = Handbook of Oriental Studies– Section 8. – Vol. 5. (idézve: Aleman)

Barta István: Az 1743. évi moldvai jezsuita misszió. *Regnum V.* Bp., 1943, 70–90. (idézve: Barta)

Benda Kálmán (Szerk.,): *Moldvai csángó–magyar okmánytár.* I–II. Bp., 1989. (idézve: MCMO. I./II.)

Călinescu, Gheorghe: *Alcuni missionarii cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII. e XVIII.* I. Roma, 1925, II. *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romani.* Roma, 1930. (idézve: Călinescu)

Cantemir, Dimitre: *Historisch-geographische und politische Beschreibung der Moldau.* Frankfurt, Leipzig, 1771. Nachdruck Bukarest, 1973. (idézve: Cantemir)

Costin, Miron: *Grausame Zeiten in der Moldau 1593–1661.* Szerk., és ford. Armbruster, Adolf. Köln, Weimar, Wien, 1983. = Rumänische Geschichtsschreiber 1. (idézve: Costin)

Cserei, Mihály: *Erdély Históriája 1661–1711.* Szerk., Bánkúti, Imre. Bp., 1983. (idézve: Cserei)

Documenta historiam Valachorum in hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Curante: Lukinich, Emerico (Imre) et adiuvante Gáldi, Ladislao (László). Ed.: Fekete-Nagy, Antonius (Antal) et Makkai, Ladislao (László). Bp., 1941. = Études sur l'Europe Centre-Orientale 29. (idézve: Documenta Valachorum)

Domokos, Pál Péter: *...Édes hazámnak akartam szolgálni* Bp., 1979. (idézve: Domokos 1971)

Filitti, Joan C. D.: *Din Archivele Vaticanului.* I.–II. București, 1913–1914. (idézve: Filitti)

Fekete Könyv. Az erdélyi ferences kusstódia története Kájoni János Kézirata 1684. Szerk., Szovák Kornél. Szeged 1991. = *Adattár XVI.–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 31. (idézve: Kájoni)

Gecsényi, Lajos: Ein Bericht des österreichisch-ungarischen Vizekonsuls über die Ungarn in der Moldau, Iași 1893. *Ungarn Jahrbuch* 16., München 1988, S. 157–191. (idézve: Gecsényi)

Eubel, Konrad: Zur Geschichte der römisch katholischen Kirche in der Moldau. *Römische Quartalsschrift für christliche Alterthumskunde und für Kirchengeschichte* 12, 1898, 107–126. (idézve: Eubel. 1898)

Eubel, Konrad: Zur Errichtung des episcopatus Moldaviensis. In *Römische Quartalsschrift für christliche Alterthumskunde und für Kirchengeschichte* 17, 1903, 188–191. (idézve: Eubel. 1903)

Hurmuzaki, Eudoxiu De (kiad.): *Documente privitoare la istoria românilor*. 21. kötet, 8. Kiegészítőkötet. București, 1876–1942 – Új folytatás: 4 köt. București, 1962–1978. (idézve: Hurmuzaki)

Keza, Simonis de: *Gesta Hungarorum*. Ed. and transl. by Veszprémy, László / Schaer, Frank. With a study by Szűcs, Jenő. Bp., New York, 1999. (idézve: Keza, Simonis de)

Neculce, Ion: *Letopisețul Țării Moldovei o samă de cuvinte 1661–1743*. Szerk., Iordan, Iorgu. București, 1968. (idézve: Neculce)

Netzhammer, Raymund: Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan. I.–II. Köt. Szerk., Netzhammer, Nikolaus és Zach, Krista. München 1995. = *Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks*. Reihe B, Wissenschaftliche Arbeiten Bd. 70. (idézve: Netzhammer I./II.)

Pejacsevich, Julian Graf von: Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel 1612–1674. *Archiv für Österreichische Geschichte*. Bd. 59, Wien, 1880, 337–637. (idézve: Pejacsevich)

Revízió vagy Autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről 1945–1947. Szerk., Fülöp Mihály / Vincze Gábor. Bp., 1998 = *Iratok a magyar diplomácia történetéhez 1944–1956*. Reihe A. (idézve: Revízió vagy autonómia?)

Sulzer, Franz Josef: *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: Der Walachey, Moldau und Bessarabiens im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch der allgemeinen dakischen Geschichte*. Bd. I. Teile 1–3. Wien, 1781–1782. (idézve: Sulzer I.)

Székely Oklevéltár. I.–VIII. Köt. Szerk., Szabó, Károly [és mások] Kolozsvár, 1872–1934. (idézve: Székely Oklevéltár) – *Új sorozat*: I.–VI. Köt. Szerk., Demény Lajos. Bukarest, Kolozsvár, 1983–2002. (idézve: Székely Oklevéltár u. s.)

The Annals of Jan Dlugosz. Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Szerk., és ford., Michael, Maurice. Utószó Smith, Paul. Chichester, West Sussex 1997. (idézve: Dlugosz)

Ureche, Grigore: *Letopisetul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595). Intocmît de Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul*. Szerk., Giurescu, Constantin C.. Craiova 1934. (idézve: Ureche)

Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850/1869-1992 között*. I.–V. köt. Budapest - Csíkszereda 1998–2003. (idézve: Varga I.–V.)

Veress, Andrei (Szerk.,): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești 1527-1690*. 11 Köt., București, 1929–1939. (idézve: Veress.)

Irodalomjegyzék

Beke György: A csángó kérdés európaizálása (Die Csángóproblematik auf europäischer Ebene). In Magyar Szemle 2000, 1-2. sz. 39-67. (idézte: Beke)

Amzăr, D. C.: Die soziologische Heimatforschung in Rumänien. *Archiv für Anthropologie, Völkerforschung und kolonialen Kulturwandel*. N. F. Bd. XXV, H. 2-3. Braunschweig, 1939. (idézte: Amzăr)

Apostol, Stan: *Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române, 1774-1856, 1774-1856*, București, 1999. (idézte: Apostol)

Arens, Meinolf: Anmerkungen zur Geschichte und Ethnizität der Katholiken in der Moldau zwischen dem 13. und 20. Jahrhundert. *Ethnizität, Identität und Nationalität in südosteuropa. Beiträge zu einem Präsentationstag der Südosteuropa-Forschung an der Universität Münster am 27.11.1998*. Hgg. von: Lienau, Cay / Steindorff, Ludwig. München, 2000, S. 119-132 = *Südosteuropa Studie* 64. (idézte: Arens 2000)

Arens, Meinolf: Habsburg und Siebenbürgen 1600-1605. Gewalttätige Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichsverband. Köln, Weimar, Wien, 2001. = *Studia Transylvanica* 27. (idézte: Arens 2001)

Arens, Meinolf: Moldau und Walachei mit Dobruđa. Historische Grundzüge. *Studienhandbuch Östliches Europa. Band 1*. Szerk., Roth, Harald. Köln, Weimar, Wien, 1999. S. 267-276. (idézte: Arens 1999)

Armbruster, Adolf: Der Donau Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.-16. Jahrhunderts. Eine historische Imagologie. Köln, Wien, 1990. = *Studia Transylvanica* 17. (idézte: Armbruster)

Baker, Robin: On the Origin of the Moldavian Csángos. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 75. 1997 No. 4. 658-680. (idézte: Baker 1997)

Baker, Robin: Magyars, Mongols, Romanians and Saxons: Population mix and density in Moldavia, from 1230 to 1365. *Balkan Studies*. Vol. 37/1. 1996, S. 63-76. (idézte: Baker 1996)

Bartha András (Borto Andrei): *Pusztina – Pustiana. Gondolatok egy csángó falu múltjáról, jelenéről*. Pusztina – Balatonboglár 1998. (idézte: Bartha)

Bausinger, Hermann: Heimat und Globalisierung. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* LV/104, 2001. S. 121-135. (idézte: Bausinger)

Benda Kálmán: Erdély politikai kapcsolatai a román vajdaságokkal a XVI. és XVII. Században. In. *Magyarok és Románok* II. köt. kiad.: Deér József / Gáldi, László. Bp., 1944, 35-73. (idézte: Benda 1944)

Benda Kálmán: Die Moldau-Ungarn (Csángó) im 16.-17. Jahrhundert. *Südostforschungen* Bd. XLVII 1988, 37-86. (idézte: Benda 1988)

Benda Kálmán: Csöbörösök, ein ungarisches Dorf am Dnjeszter-Ufer. *Forschungen über Siebenbürgen und seinen Nachbarn*, 1. Köt. Szerk., Benda Kálmán München, 1987, 253-266. (idézte: Benda 1987)

Benda Kálmán: A Moldvai csángó-magyar okmánytár. Egy forráskiadvány története. In, *História* 12 évf. 1990, 1, 10-12. (idézte: Benda 1990)

Bein, Daniel: Die Gyimeser Csángók. *Ungarn Jahrbuch* 27, München, 2003. (sajtó alatt) (idézve: Bein 2003)

Benkő Loránd: *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből*. Bp., =A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 188. Bp., 1990. (idézve: Benkő 1990)

Bucur, Ioan Micu: *Încercări violente de maghiarizare a "ceangăilor" români*. 1944-1997. București, 1997. (idézve: Bucur)

Candea, Romulus: *Der Katholizismus in den Donaufürstentümern. Sein Verhältnis zum Staat und zur Gesellschaft*. Leipzig, 1917. (idézve: Candea)

Caitar, Mihai: Die Tschangos sind Rumänen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) 28. 05. 1991. (idézve: Caitar)

Ciocâltan, Virgil: *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII.–XIV. Contribuția Cinghiszanizilor la transformarea bazinului pontic în placa turnantă a comerțului euro-asiatic*. București, 1998. = Bibliotheca Pontica 2. (idézve: Ciocâltan)

Ciubotaru, Ion H.: *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*. București, 1998. (idézve: Ciubotaru)

Coja, Ion / Diaconescu, Mihail / Rusu, Valeriu & m: Der rumänische Ursprung der Tschangos. Argumente der rumänischen Sprache. *Das gefährliche Spiel der Geschichtsfälschung*. Tanulmány és cikkgyűjtemény. Szerk., Pascu, Ștefan / Ștefănescu, Ștefan, București, 1987, 266 – 297. (idézve: Coja 1987)

Csutak Vilmos: Bujdosó kurucok Moldvában és Havaselvén 1707-1711-ben. *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy 1929, 633-640. (idézve: Csutak)

Daczó Árpád: *Csíksomlyó titka*. Csíkszereda 2000. (idézve: Daczó)

Décsy Gyula: Die kulturhistorische Bedeutung der Hussitenbewegung in Ungarn im 15. Jahrhundert. *Ural-Altaische Jahrbücher* 61 évf. 1989., 142-146. (idézve: Décsy 1989)

Décsy Gyula: The Hungarian Hussite Bible. *Eurasian Studies Yearbook* 65 évf. 1993, 19-28. (idézve: Décsy 1993)

Demény Lajos: A csángók kérdése Moldávia Ideiglenes Országgyűlésen 1857-ben. *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Szerk., Pozsgai Péter. Bp., 1999, 35-46. (idézve: Demény 1999)

Demény Lajos: A moldvai csángók az egyesülés korában. *Székelyföld* 1998/4. 50-59. (idézve: Demény 1998)

Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Csíksomlyó, 1931. (Ezidáig számtalan kiadáson), (idézve: Domokos 1931)

Dülmen, Richard van: *Historische Anthropologie. Entwicklung, Probleme, Aufgaben*. Köln, Weimar, Wien, 2000. (idézve: Dülmen 2000)

Dülmen, Richard van: *Religion und Gesellschaft. Beiträge zu einer Religionsgeschichte der Neuzeit*. Frankfurt am Main 1989. (idézve: Dülmen 1989)

Dülmen, Richard van: Volksfrömmigkeit und konfessionelles Christentum im 16. und 17. Jahrhundert. Lásd: Schieder, Wolfgang: *Volksreligiosität in der modernen Sozialgeschichte*. Göttingen 1986, 14-30. (idézve: Dülmen 1986)

Elekes, Ludwig: Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII.–XVI. Jahrhundert. *Archivum Europae Centro Orientalis*, Bd. VII. Bp., 1941, 361-488. (idézve: Elekes)

Erdély története. 3 Köt. Kiad. Köpeczi Béla / Mócsy András / Makkai László / Szász Zoltán / Barta Gábor. Bp., 1986 (idézve: Erdély története)

Erlen, Peter: Europäischer Landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preußen. Marburg a. d. Lahn 1992 = *Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa Studien* 9. (idézve: Erlen)

Fata, Marta: Ungarn, das Reich der Stephanskronen im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500 bis 1700. Münster 2000. = *Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung* 60. (idézve: Fata)

Fényes Elek: *A török birodalom leírása. Történeti, statistikai és geographiai tekintetben*. Pest 1854. (idézve: Fényes)

Fischer, Emil: *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien. Ein Versuch zur Grundlegung ihrer Geschichte*. Hermannstadt, 1911. (idézve: Fischer)

Fodor István: Magyar jellegű régészeti leletek Moldvában. "Megfog vala Apóm kezemtől...". *Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére*. Szerk., Halász Péter. Bp., 1993. 17 – 38. (idézve: Fodor 1993)

Fodor István: Zur Problematik der Ankunft der Ungarn im Karpatenbecken und ihre fortlaufende Besiedlung. *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im VI – X. Jahrhundert*. Symposium. Nové Vozokany 3. – 7- Oktober 1984. Nitra, 97 – 104. (idézve: Fodor 1984)

Gál Mária / Gajdos-Balogh Attila / Imreh Ferenc: *The White book. Atrocities against Hungarians in Autumn of 1944 in Transylvania, Romania*. Kolozsvár, 1995. (idézve: Gál/Gajdos-Balogh/Imreh)

Gazda László: A moldvai csángók a román történetírás tükrében. *Moldvai magyarság* 2002/1. (idézve: Gazda)

Gabanyi, Anneli Ute: *Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation*. München, 1998. (idézve: Gabanyi)

Georgescu, Vlad: *The Romanians. A History*. Columbus/Ohio 1991. (Első román kiadás, München, 1984), 4. kiad. București, 1995. (idézve: Georgescu 1991)

Giurescu, Constantin C.: *Tîrgurile sau orașele și cetățile moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*. București, 1967. (idézve: Giurescu)

Göckenjan, Hansgerd: Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn. Wiesbaden 1972. = *Quellen und Studien zur Geschichte des Östlichen Europa* 5. (idézve: Göckenjan 1972)

Golden, Peter B.: *An introduction to the history of the turkic peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden 1992. (idézve: Golden 1992)

Golden, Peter B.: Religion among the Qipcaqs of medieval Eurasia. In. *Central Asiatic Journal* 42, 1998/2. 180-237. (idézve: Golden 1998)

Grulich, Rudolf: Ungarische und deutsche Wallfahrten in Rumänien. *Glaube in der zweiten Welt* 1990/11, 29-32. (idézve: Grulich)

Grundriß der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie. (3. átdolgozott és bővített kiad.). Szerk., Brednich, Rolf W. Berlin 2001. (idézve: Grundriß der Volkskunde)

Gunda Béla: Ursprung der Moldau-Ungarn. *Forschungen über Siebenbürgen und seinen Nachbarn*, 1. köt. Szerk., Benda Kálmán München, 1987, 267-285. (idézve: Gunda)

Gusti, Dimitrie: *Școala sociologică de la București*, I. S. R. București, 1937. (idézve: Gusti)

Haas, Hans: Ethnische Homogenisierung unter Zwang. Typen und Verlaufsmodelle. *Beiträge zur historischen Sozialkunde* 26/1996, 4. 152-159. (idézve: Haas)

Hajdú, Péter – Domokos Péter: *Die uralischen Sprachen und Literaturen*. Hamburg 1987. (idézve: Hajdú/Domokos)

Halász Péter: Magyarfalu helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*. 19. Bp., 1981. (idézve: Halász 1981)

Halász Péter: Lészped helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*. 26. Bp., 1983. (idézve: Halász 1983a)

Halász Péter: Ónfalva (Onești) helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*. 32. Bp., 1983. (idézve: Halász 1983b)

Halász Péter: Klézse (Cleja) helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*. 58. Bp., 1986. (idézve: Halász 1986)

Halász Péter: Pusztina (Pustiana) helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*. 68. Bp., 1987. (idézve: Halász 1987)

Halász Péter: *A moldvai magyarság bibliográfiája* = Csángó füzetek 1.. O. (Bp., 1996). (idézve: Halász 1996)

Halász Péter: Eredmények és feladatok a moldvai csángó néprajzi kutatásában. *Néprajzi látóhatár* 3. évf. 1994/1-2. 1-37. (idézve: Halász 1994)

Haufe, Helmut: *Die Wandlung der Volksordnung im rumänischen Altreich. Agrarverfassung und Bevölkerungsentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. Stuttgart 1939. (idézve: Haufe)

Hausleitner, Mariana: *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Großrumäniens 1918-1944*. München, 2001. = Südosteuropäische Arbeiten 111. (idézve: Hausleitner)

Heitmann, Klaus: *Das Rumänenbild im Deutschen Sprachraum 1775-1918. Eine imagologische Studie*. Köln, Wien, 1985. = Studia Transylvanica 12. (idézve: Heitmann)

Henkel, Jürgen: Papst Johannes Paul II. in Rumänien (7.-9. Mai 1999) – Hintergründe und Szenen eines „historischen Besuches“. *Südosteuropa Mitteilungen* 39, 1999/3. 257-284. (idézve: Henkel)

Heppner, Harald: *Österreich und die Donaufürstentümer 1774-1812. Ein Beitrag zur habsburgischen Südosteuropapolitik*. Graz 1984. (idézve: Heppner)

Higounet, Charles: *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter*. Berlin 1986. (idézve: Higounet)

Horedt, Kurt: *„Und was verschwand, wird mir zu Wirklichkeiten“*. *Erinnerungen*. Bonn 1988. (idézve: Horedt)

Illyés Elemér: *Ethnic continuity in the Carpatho-Danubian Area*. New York, 1988. = East European Monographs 299. (idézte: Illyés 1988)

Illyés Elemér: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*. Wien, 1981. (idézte: Illyés 1981)

Iordachi, Constantin: The California of the Romanians: The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878-1913. In. *Nation-Building and contested identities: Romanian and hungarian case studies*. Kiad: Trencsény, Balázs [és mások] Bp., - Iași 2001, 121-152. (idézte: Iordachi)

Istoria Românilor. III. köt. *Genezele Românești* IV. köt. *De la Universalitatea Creștină către Europa "Patriilor"*. București, 2001 = Academia Română. Secția de Științe Istorice și Arheologie. (idézte: Istoria Românilor III / IV.)

Ivanics Mária: Blakok. *Korai Magyar Történeti Lexikon*, 9.-14. század. Szerk., Kristó Gyula [és mások] Bp., 1994, S. 115. (idézte: Ivanics)

Jakó, Siegmund: Die Ansiedlung der Rumänen in der Neuzeit. *Siebenbürgen und seine Völker*, Szerk., Mályusz Elemér. Bp., 1943, 165-190. (idézte: Jakó 1943a)

Jakó Zsigmond: Újkori román települések erdélyben és a partiumban. *Magyarok és Románok I*. Szerk., Deér, József / Gáldi, László. Bp., 1943, S. 508-571. (idézte: Jakó 1943b)

Joó Rudolf (Szerk.,): *The Hungarian Minority's Situation in Ceaușescu's Romania*. Columbia University Press, New York, 1994. (idézte: Joó)

Iorga, Nicolae: *Legăturile secuilor cu Moldova*. București, 1916. (idézte: Iorga 1916)

Iorga, Nicolae: Privilegiile șangăilor de la Târgu-Ocna. *Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XXXVII. Memorialle Secțiunii Istrice No. 9*. 1915. S. 245 – 263. (idézte: Iorga 1915)

Kocsis Károly / Kocsis-Hodosi Eszter: *Hungarian Minorities in the Carpathian Basin. A Study in Ethnic Geography*. Toronto, 1995. (idézte: Kocsis / Kocsis-Hodosi)

Kortepeter, Carl Max. *Ottoman Imperialism during the Reformation. Europe and the Caucasus*. London, 1972. (idézte: Kortepeter)

Kós Károly, Dr. – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest 1981. (idézte: Kós)

Kräuter, Sebastian: Erst kommt der Mensch, dann der Glaube, zuletzt die Nation. Katholische Kirche in Siebenbürgen und im Banat. *Glaube in der zweiten Welt (G2W)* 1993/3, 18-23. (idézte: Kräuter)

Kristó Gyula: *A Székelyek eredete*. Bp., 2002. (idézte: Kristó)

Kurze Geschichte Siebenbürgens. Szerk: Köpeczi Béla / Barta Gábor / Bóna István /Makkai László és Szász, Zoltán. MTA Bp., 1990. (idézte: Kurze Geschichte)

Lahovari, George Ioan – Brătianu, C. I. – Tocilescu, Grigore G.: *Marele Dicționar Geografic al României*. I-V. București, 1898-1902. (idézte: Lahovari)

Lăzărescu-Zobian, Maria: Cumania as the name of 13. th. century Moldavia and eastern Walachia. Some aspects of Kipchak – Rumanian relations. *Turks, Hungarians and Kipchaks. A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun*. Szerk: Oberling, Pierre / Butash, Geraldine Cecilia. Harvard 1984, 265-272. = Journal of Turkish Studies 8. (idézte: Lăzărescu-Zobian)

Lejean, G.: Ethnographie der Europäischen Türkei. *Petermanns Mitteilungen*, Ergebnisband 1860-61. 36-38. (idézte: Lejan)

- Lengyel Zsolt K.: Katholischer Glaube und ungarische Muttersprache zur Wallfahrt in Csíksomlyó. *Ungarn Jahrbuch* 15, München, 1987, 210-218. (idézve: Lengyel 1987a)
- Lengyel Zsolt K.: Politisches System und Minderheiten in Rumänien 1918-1989. Abriss über die inneren Integrationsprobleme des zentralistischen Einheitsstaates am Beispiel der Deutschen und der Magyaren. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 24.2001/2, 190-212. (idézve: Lengyel 2001)
- Lengyel Zsolt K.: Wallfahrt im Szeklerland. *Siebenbürgische Semesterblätter* 1987/2. München, 1987, 106-113. (idézve: Lengyel 1987b)
- Lükő Gábor: *A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Bp., 1936 = Néprajzi Füzetek 3. (idézve: Lükő 1936)
- Magyar Katolikus Lexikon*. I.–V. köt. (A–J). Bp., 1993-2000. (idézve: Magyar Katolikus Lexikon)
- Maier, Lothar: Vom Frieden von Adrianopel bis zur Thronbesteigung Carols II. 1829-1930. Stadien der Modernisierung Rumäniens. *Rumänien im Brennpunkt*. Szerk., Zach, Krista. München, 1998, S. 13-35. = Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks B/83. (idézve: Maier)
- Magyari András: A székelység a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc időszakában. *A székelység története a 17.-19. században*. Szerk: Egyed Ákos / Magyari András. Csíkszereda 2001, 28-69. (idézve: Magyari)
- Makkai László: *A milkói (kun) püspökség és népei*. Debrecen 1936. (idézve: Makkai 1936)
- Mărtinaș, Dumitru: *Originea ceangăilor din Moldova*. București, 1985. II. Kiad. Bacău 1997. Olaszul: Martinas, Dimitru: *L' origine dei cattolici di Moldavia (messaggero)*. Padua 1987. Angolul: Martinas, Dumitru: *The origins of the Changos*. Iași 1999. (idézve: Martinas 1985, 1997, 1987, 1999)
- Mátai D. Mária: Adalék a moldvai csángómagyarok történetéhez. *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. Bp., 2000, 2. köt. 493-498. (idézve: Máta)
- Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen der Europäischen Ethnologie*. Hgg.: Götsch, Silke / Lehmann, Albrecht. Berlin 2001. (idézve: Methoden der Volkskunde)
- Mikecs László: *Csángók*. Kolozsvár, 1941. (Utánnnyomat fontos kiegészítésekkel, Bp., 1989.) (idézve: Mikecs 1941)
- Mikecs László: Ursprung und Schicksal der Tschango-Ungarn. *Ungarische Jahrbücher* 23. évf. 1943, 247-280. (idézve: Mikecs 1943)
- Mitu Sorin: *Die ethnische Identität der Siebenbürger Rumänen. Eine Entstehungsgeschichte im historischen Raum*. Köln, Weimar, Wien, 2003. = Studia Transylvanica 29. (idézve: Mitu)
- Moldvai Magyarság/Gazeta Ceangăilor Din Moldova*. (30. 11. 2002) (idézve: Moldvai Magyarság)
- Murgescu, Bogdan: Der Anteil der rumänischen Fürstentümer am europäischen Viehandel vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Regelmäßigkeiten und konjunkturelle Schwankungen. *Scripta Mercaturae* 33 (1999)2, 61-91. (idézve: Murgescu 1999a)
- Murgescu, Bogdan: *Istorie românească – istorie universală 600-1800*. București, 1999. (idézve: Murgescu 1999b)
- Murgescu Bogdan: The “modernisation” of the Romanian Principalities during the 16th.-17th. centuries: patterns, distortions, prospects. In: Dygo, Marian / Gawlas, Slawomir / Gzala, Hieronim (Szerk): *Modernizacja struktur władzy w wazunkach opóznienia: Europa Szodkowa*

- I Wschodnia na przelomie sredniowiecza I czasów nowożytnych*. Warszawa 1999, 173-184. (idézve: Murgescu 1999c)
- Nastase, Gheorge I.: *Die Ungarn in der Moldau im Jahre 1646, nach dem "Codex Bandinus"*. Klny: Buletinul Institutului de Filologie Romina III. Iași 1936. (idézve: Nastase)
- Negruți, Ecaterina: *Structura demografică a orașelor și târgurilor din moldova 1800-1859*. Iași 1997. = Biblioteca Fundației Academice "A. D. Xenopol" III. (idézve: Negruți)
- Netzhammer, Raymund: *Aus Rumänien. Streifzüge durch das Land und seine Geschichte*. 1. köt. Einsiedeln 1909 – 2. köt. Einsiedeln 1913. (idézve: Netzhammer 1909 / Netzhammer 1913)
- Netzhammer, Raymund: *Über religiöse Verhältnisse in Rumänien: Skizzen aus der römisch-katholischen Mission*. Salzburg 1902. Klny: *Katholische Kirchenzeitung*, 1902 (idézve: Netzhammer 1902)
- Olt, Reinhard: Vergessene Volksgruppe. Die Csángós wollen ihre nationale Identität zurückgewinnen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* Nr. 129 (07. 06. 1993), 12. (idézve: Olt)
- Opreanu, Sabin: *Die Szekler. Eine völkische Minderheit inmitten des Rumänentums*. Sibiu/Hermannstadt, 1939. (idézve: Opreanu)
- Pál, Judith: Die Herkunft der Szekler in der Geschichtsschreibung. *Zeitschrift für Volks- und Landeskunde* I. rész: 37/1994, 2. 97-114. II. rész: 38/1995, 1-2. 111-122. (idézve: Pál I., II.)
- Paládi-Kovács Attila: *Ethnic traditions, classes and communities*. Bp., 1996. (idézve: Paládi-Kovács)
- Paraianu, Răzvan: National prejudices, mass media and history textbooks: The Mitu controversy. *Nation-Building and contested identities: Romanian and hungarian case studies*. Szerk: Trencsény, Balázs [és mások]. Bp., - Iași 2001, 93-117. (idézve: Paraianu)
- Petrescu, Cristina: Contrasting/conflicting identities: Bessarabiens, Romanians, Moldovans. *Nation-Building and contested identities: Romanian and hungarian case studies*. Szerk., Trencsény, Balázs [és mások]. Bp., Iași 2001, 153-178. (idézve: Petrescu, Cristina)
- Petrescu, Dragoș: Can democracy work in Southeastern Europe? Ethnic Nationalism versus democratic consolidation in post communist Romania. *Nation-Building and contested identities: Romanian and hungarian case studies*. Szerk: Trencsény, Balázs. Bp., - Iași 2001, 275-301. (idézve: Petrescu, Dragoș)
- Popa, Radu: Die Geschichte Rumäniens um das Jahr 1000. Bemerkungen und Berichtigungen. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 15, 1992/1. 11-30. (idézve: Popa)
- Popa-Lisseanu, Gheorghe: *Originea secuilor și secuizarea românilor*. București, 1941. (idézve: Popa-Lisseanu)
- Prinz, Clemens: Die Pfingstwallfahrt in Csíksomlyó. *Ungarn Jahrbuch* 27, München, 2003. (kiadás alatt) (idézve: Prinz)
- Pohl, Walter: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822*. München, 1988, 2. átdolg. kiad. 2002. (idézve: Pohl)
- Pozsony Ferenc: *Ceangăii din Moldova*. Asociația Etnografică Kriza János. Cluj 2002. Ang. kiad: *The Moldavian Csángós*. Cluj 2002. Magy. kiad: *Moldvai Csángók*. Kolozsvár, 2002. (idézve: Pozsony 2002b)

Pozsony Ferenc: Church Life in Moldavian Hungarian Communities. *Hungarian Csángós in Moldavia*. Essays on the Past and present of the Hungarian Csángós in Moldavia. Szerk., Diószegi László. Bp., 2002, S. 83-115. (idézte: Pozsony 2002a)

Râmneanțu, Petru: *Die Abstammung der Tschangos*. Sibiu 1944 (idézte: Râmneanțu)

Rosetti, Radu: *Despre ungurii și episcopiile catolice din Moldova*. București, 1905. (idézte: Rosetti 1905)

Roth, Klaus: Zu einer 'Politik der interethnischen Koexistenz': Kann Europa von den historischen Vielvölkerstaaten lernen? *Südosteuropa Mitteilungen* 40, 2000/1. 3-21. (idézte: Roth)

Róna-Tas András: *Hungarians and Europe in the Early Middle Age*. An Introduction to early Hungarian history. Bp., 1999 (idézte: Róna-Tas)

Rumänien – Skepsis betreffend Ökumene. *Glaube in der zweiten Welt* 1996/10, 6. (idézte: Skepsis betreffend Ökumene)

Rumänien – Spannungen im Katholizismus Rumäniens. *Glaube in der zweiten Welt* 1993/9, 5-6. (idézte: Spannungen im Katholizismus)

Rumänien – Verfälschte Volkszählung. *Glaube in der zweiten Welt* 1992/3, 8. (idézte: Verfälschte Volkszählung)

Runciman, Steven: *Das Patriarchat von Konstantinopel vom Vorabend der türkischen Eroberung bis zum griechischen Unabhängigkeitskrieg 1453-1821*. München, 1970. (idézte: Runciman)

Russu, Ion I.: *Românii și secuii*. București, 1990. (idézte: Russu 1990) –Francia kiad.: *Les Roumains et les Sicules*. Cluj Napoca 1998 = Bibliotheca rerum Transsilvaniae XXIII. (idézte: Russu 1990, 1998)

Sadoveanu, Mihail: *Reiter in der Nacht*. Berlin, Bukarest 1971. (idézte: Sadoveanu)

Schaser, Angelika: Die Fürstentümer Moldau und Walachei 1650-1850. *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. IV. Stuttgart 1993, S. 971-993. (idézte: Schaser)

Schilling, Heinz: Das konfessionelle Europa. Die Konfessionalisierung der europäischen Länder seit Mitte des 16. Jahrhunderts und ihre Folgen für Kirche, Staat, Gesellschaft und Kultur. Lásd: Bahlcke, Joachim / Strohmeyer, Arno (Szerk.,): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart 1999, S. 13-62. (idézte: Schilling)

Schmidt, Jochen: Dakoromanismus vor 1918. Nationalbewegung und Parteienbildung in Rumänien. *Südostforschungen* 54, 1995, 161-200. (idézte: Schmidt)

Schramm, Gottfried: *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5.-7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*. München, 1997. = Südosteuropäische Arbeiten 100 (idézte: Schramm)

Schulze, Hans K.: *Siedlung, Wirtschaft und Verfassung im Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze zur Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*. Köln, Weimar, Wien, 2003. = Quellen und Forschungen zur Geschichte Sachsen Anhalts 5. (idézte: Schulze)

Solomon, Flavius: Das moldauische Fürstentum und das Problem der christlichen Einheit (Ende 14./Anfang 15. Jahrhundert). In: *Church and Society in Central and Eastern Europe*. Szerk: Craciun, Maria / Ghitta, Ovidiu. Cluj-Napoca 1998, 136-155. (idézte: Solomon)

Spinei, Victor: *Moldavia in the 11th. –14th. Centuries*. București, 1986. (idézte: Spinei)

Sugar, Peter: *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*. Seattle, London, 1977. = A History of East Central Europe 5. (idézve: Sugar)

Szabó T. Ádám: Die Katholiken in der Moldau. *Eurasian Studies Yearbook* 65. évf., 1993, 29-46. (idézve: Szabó 1993)

Szabó T. Ádám: Hungarologie und Finnougristik in Siebenbürgen. *Ungarische Jahrbücher* XLV/ 1973. 244-248. (idézve: Szabó 1973)

Tánczos Vilmos: About the Demography of the Moldavian Csángós. *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia*. Szerk., Diószegi, László. Bp., 2002, 117-147. (idézve: Tánczos 2002)

Tánczos Vilmos: *Aufgetan ist das Tor des Ostens. Volkskundliche Essays und Aufsätze*. Csíkszereda 1999. (idézve: Tánczos 1999)

Tánczos Vilmos: Über die Bevölkerungszahl der Moldauer Tschangos. Lásd: Tánczos Vilmos: *Aufgetan ist das Tor des Ostens*. Csíkszereda, 1999, Pro-Print. S. 228-278. (idézve: Tánczos 1999a)

Tornow, Siegfried: Unerwünschte Kontakte. Die rumänisch-slawischen Sprach- und Kulturbeziehungen und ihre Entwertung. *Forum. Berliner Osteuropa Info* 2001/17, 32-37. (idézve: Tornow)

Unter welchen historischen Umständen wurden die Rumänen zur Mehrheit auf dem Boden ihres heutigen Staates? *Ergebnisse einer Kleinen Konferenz*. Szerk: Schramm, Gottfried / Puttkamer, Joachim von / Arens, Meinolf / Ciocîltan, Virgil. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 25. (96.)/1, 2002, 62-71. (idézve: Ergebnisse einer Kleinen Konferenz)

Vincze Gábor: An overview of the modern history of the Moldavian csángó-hungarians. *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and present of the Hungarian Csángós in Moldavia*. Szerk., Diószegi, László. Bp., 2002, S. 51-82. (idézve: Vincze 2002)

Völkl, Ekkehard: *Das rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven im 15. bis 17. Jahrhundert*. Wiesbaden 1975. (idézve: Völkl)

Wagner, Ernst: Ungarn (Csangonen) in der Moldau und Bukowina im Spiegel neuerer rumänischer Quelleneditionen. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 3. évf. (74) 1980. 27-47. (idézve: Wagner 1980)

Wailles, Bernard/ Zoll, Amy L.: Civilisation, Barbarism and Nationalism in European Archaeology. Lásd: Kohl, Philipp L./ Fawcett, Claire (Szerk): *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*. Cambridge 1995, 21-38. (idézve: Wailles/Zoll)

Wagner, Ernst / Szabó, Ádám T. (átdolg. Stricker, Gerd): Moldauische Katholiken mit ungarischen Wurzeln. Die Csángós – eine ethnische Minderheit im Osten Rumäniens. *Glaube in der zweiten Welt* 1993/5, 23-25. (idézve: Wagner /Szabó)

Weczerka, Hugo: Das Fürstentum Moldau und die Deutschen. *Galizien*. Szerk., Rökau-Rydel, Isabel. Berlin 1999, 329-378. = Deutsche Geschichte im Osten Europas 10. (idézve: Weczerka 1999)

Weczerka, Hugo: *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13.-18. Jahrhundert)*. München, 1960. (idézve: Weczerka 1960)

Werdt, Christophe von: Halyc-Wohlymien – Rotreußen – Galizien: Im Überlappungsgebiet der Kulturen und Völker. *Jahrbücher Geschichte Osteuropas NF* 46 (1998), 69-99. (idézve: Werdt)

Wichmann Yrjö: *Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst Grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt*. Szerk., Csüry Bálint és Kannisto Artturi. Helsinki 1936. (idézte: Wichmann)

Wünsch, Thomas: Ostsiedlung in Rotrußland vom 14.-16. Jahrhundert. Problemaufriß für die kulturgeschichtliche Erforschung eines Transformationsprozesses in Ostmitteleuropa (mit besonderer Berücksichtigung der terra Halicz). *Österreichische Osthefte* 41 (1999), 47-82. (idézte: Wünsch)

Zach, Cornelius Radu: *Staat und Staatsträger in der Walachei und Moldau im 17. Jahrhundert* (dissertáció). München, 1992. (idézte: Zach 1992)

Zach, Krista: *Orthodoxe Kirche und Rumänisches Volksbewußtsein im 15. bis 18. Jahrhundert*. Wiesbaden 1977 = Studien zur Geistesgeschichte des östlichen Europa 11. (idézte: Zach. 1977)

Zach, Krista: Valachei. In. *Lexikon des Mittelalters*,. VIII. köt. München, 1998, 1370-1374. (idézte: Zach 1998)

Zobel Olga Valeria: Szekler (Csangonen) in der Moldau und in der Bukowina. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 1. évf. (72), 1978, 155-165. (idézte: Zobel)

Zöld Petrus: *Notitia de rebus Hungarorum qui in Moldavia, et ultra degant, scripta ad Adm. RD. Petro Zöld Parocho Csík*. Pozsony 1783. (idézte: Zöld 1783a)

Zöld Péter: Reise nach der Moldau. *Ungrisches Magazin* 3. köt. Pressburg 1783 90-110. (idézte: Zöld 1783b)